

Gróf Széchenyi István
Buda-pesti por és sár

TARTALOM

Előszó

[Első bevezetés, 1834]

[Második bevezetés, 1858]

Általános nézetek

Szerelem, szeretet

Gróf Széchenyi István
BUDA-PESTI POR ÉS SÁR

Elszórt darabokban,
vagyis
Nyomozása: lak-kellemiben
mily kifejlésre képes magyar hazánk
s különösen e két testvérváros

*Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsőd az 's majdan sírod is,
Melly ápol 's eltakar.*

*A' nagy világon e' kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors' keze:
Itt élned, halnod kell.*

Vörösmarty

Előszó

Néhány évvel ezelőtt a pesti kereskedőség épületének második emeletéből, hol akkoron laktam, Vác felé tekint látogatásával csekély személyemet megbecsülendő P. úr. Alkonyat tája volt, s a nemrégiben bőven esett eső különös elevenséggel ruházta fel a budai hegyeknek ormait, s a legszebb zöld függött a pesti s budai szigetekről a Dunának tiszta tükreibe; s P. elragadtatással, mint ki örülni s büszkélkedni mer barátján, gyermekén, hazáján, elragadtatással kezemet szorítva hangosan kiáltja az egekbe: „Már ennél gyönyörűbb vidék, kiesb fekvés nem létezhet!”

Több holnappal később, midőn napról napra szárazabb lőn a táj, s végképp a valaha volt esőnek legcsekélyebb jelei is eltűntek, a véletlen ismét H.-val hozott össze. Ezzel történetből éppen kocsin jöttem a városnak a kerepesi úton, s oly vastag széllel s még vastagabb porral szemközt, hogy H. hozzám, szorosan mellette ülőhez enyelgőleg „Isten hozzád, míg ismét meglátjuk egymást!” kiált, s mi egy darabig nem mint ködben lévő, mert ez kevés volna, hanem mint lávinával befödettek, betű szerint egy cseppet se látjuk egymást, s végre, midőn némi lankadásra fordul a porvész, H. így kezdi beszédét: „Ennél kutyább helyet az Úristen még haragjában sem alkotott!”

Tüstént P. úr ötlött eszembe, s később nemritkán fordult meg e két antitézis fejében, mert erre minden nap, minden óra adott alkalmat, mert hiszen alig pereg le egy is, akármitől legyen is szó, száz meg száz hiperbolának születése nélkül. Ez az emberiség évrájának öröki s legfőbb témája! Majd alvás, majd elragadtatás, néha földtől legkisebbé sem emelkedés, olykor légből nyargalás.

S én tüstént elhatározám magamat, noha annyiakban hátráltatva vagyok, s oly sok s külön terhet hordok hátamon, mégis egybeszedni valamit, minek célja lenne: legalább Buda- s Pestnek kifejlési tehetségéről s általjában a honban lakásnak kellem-nevelhetéséről gerjeszteni némi új s túlságtalan gondolatokat, vagy ha ezek tán sokakban ók, de lappangók lennének, azokat egy kissé nagyobb méltánylásra bírni s azáltal P., H. & Co. urakat tán egy kissé közelebb hozni a mostani időkben annyszor nevetségessé tett, de valódi mégis az egyedüli „józan” középuthoz.

Mennyire tehetségembe állott, szedegettem tehát, hol csak lehetett, s az abból sültet most diribolva bár, rendetlenül s tán sokszor ismételve vagy nem elégszer s elég világosan mondva, ím, itt adom. Alázattal kérem az Olvasót, bocsátna meg, ha körülményeimtől vagy inkább saját, becsületes meggyőződésemtől visszatartva érdekesebb tárgyul ez alkalommal nem szólok, valamint az iránt némileg már lekötöttem magamat a magyar közönség előtt.

[Első bevezetés, 1834]

Mióta függetlenebb létem engedé, sokat valék Pesten, pedig nem annyira ízlés vagy a hely iránti különös vonzódás után, mint azon meggyőződésből, melynél fogva sok tekintetben csak úgy láttam honunk kifejlődését lehetőnek, ha mindazon erő, mely hazánkban lappang vagy oszolva, sőt egymás-elleniségben van, világosságra hozatik és némileg egyesítettik, s ha e célnak elérésére ki-ki hűn cselekszi azt, mit köre s körülményei engednek.

Buda-Pest fekvése kies, s olyan, mely egyesítő középpontnak sok tekintetben helyesnek lenni látszik. Ha azonban a két város s annak körvidéke természeti mibenlétében hagyatik, egyesítést, ítéletem szerint, csak századok lefolyta eszközölhet; mely századokban viszont annyi egyesülés elleni erő is fejlődhetik ki, hogy Buda-Pest hihetőleg soha nem léphet ki a provinciális városok sorából, s egyesítő pontul nemigen fog szolgálhatni. A kérdés tehát abban forog, vagy inkább az a feladás: kinyomozni, a két testvérváros mily kifejlésre képes.

Minden vizsgálatim közt e tekintet vezérlett mindig. S azért soha nem is volt - ha szabad így magyarázni magam - oly igazságos szemem két városunk elsőségei körül, mint vala tán igen éles és engesztelen látásom s felette gyakran „szólásom” is azon hiányok észrevételében, melyek *egyesülési* céljaim útjában álltak. S ha igazak akarunk lenni, tagadhatjuk-e, hogy minden nagyobb javítást szükségképp meg kell előzni valamely kellemetlen s nyugtalan érzésnek, mivel csak az bír rendszerint azon erőnek fölébresztésére, melyek nélkül javítani nem lehet. Minden, ami szép, s közelít a tökéleteshez, édes nyugalomba ringat; s egy szép valóság szemlélése, ha az képzeleti erőnk által a tökéletességnek bájaival vétetik körül, annyira bétöltheti létünket a lelki csend és béke malasztival, hogy állati dologtalan nyomorin-kon tülemelkedve napokat vesztegelhetünk.

Hogy javítsunk, kell előbb érezni kellemetlen létünket, s minél érzékenyebb s fájdalmasb ezen érzés, annál hihetőbb azon munkásság- s állhatatosságnak kifejtése, mely nélkül semmi sem javíttatnék, hanem minden régi helyében megállna, mint volt és van.

Mily hibás észrenddel élnek tehát azok, kik javítást ugyan kívánnak, de azoktól, kik javíthatnának, visszatartják azon jóltevő, noha keserű serleget, mely a szükséges krízist eszközlené.

Porunk Buda-Pesten néha annyi van s annyival élünk(!), hogy abból, melyet egy öregember éltén keresztül hihetőleg nyelt, Mr. Ranger találmanya - artificial stone -, vagyis inkább nagyobb tökélyre bírt eszközzése szerint kétségen kívül néhány malomkő nagyságú mester-séges kőnek készítését lehetne bátran ígérni. Mily rettenetes, iszonyú mell- és szemtisztító!

Kérdem most, vajon nincs-e sok Pesten, Budán, ki nemcsak észrevevé porainkat, sarainkat s egyéb hátramaradásinkat, de ilyféle okoskodást is tőn magában: „Hála az égnek, tehetségem, egy kis pénzem és szép házam is van; sokat fáradtam érte. Öregedni kezdek, már néha-néha egy kissé kényelmesebben s több kellemmel is szeretnék élni. Hivatalom, foglalatosságim, dolgaim azonban innenti eltávoztamat tiltják, s ekképp itt kell élnem, itt kell hálnom. Vajon mire adhatnám pénzemet legügyesebben, hogy kellemimet neveljem? Házam igen jó fekvésű, de nem győzzük portul őrizni; akármiképp zárjuk magunkat el, csak mindig ellepi bútorinkat, könyveinket, melyeket szünetlen törölgetni kell, s mégis hasztalan. Jó kocsiban, egy pár derék lóban igen gyönyörködöm most, hogy már jó gyalogló többé nem vagyok; de oly kövezen, mint a mienk, oly sár, oly por közt nincs nagy öröm lóban, kocsiban; mert valóságos tisztántartásokról le kell mondani vagy többet bajlódni velük, mint mennyit a kellem érne. Télen sokszor hótul, sártul alig léphetni a házbul ki. Nyáron pedig semmi kellemes séta nincs, semmi, mi a szegény városiakat csak egy pillanatra is falusi kellemekbe varázsolhatná.

Bizony, tán nem adhatnám pénzem egy részét, s hihetőleg csak egy kis részét nagyobb kellem kiállítására, mint ha városunk csinyosbítására adnám.”

Kérdem, nem okoskodott-e már sok magában így, minthogy a tehetségnek, pénznek legutolsó célja csak mindig kellemek vásárlása marad, azon különbséggel mindazáltal, hogy a kellemek körüli idea, valamint az ízlés, számtalan árnyékozott. Sőt, kérdem, nem vált-e már soknak tűrhetetlenné a némelykor valóban „késsel metszhető por” vagy azon sár, mellyel néha téli időben kűszködünk, vagy azon kövezet, kivált budai külvárosinkban, melyeken nyomorognunk, vagy azon gyenge s egyedüli ladik-láncolat, mellyel a két város közt téli időben, ha nem is egyenesen életünket, de egészségünket oly sokszor kockára bocsátnunk kell?

Nem kételkedem, sőt bizonyos vagyok, sok magában ilyféle okoskodást már tett, és pizskainkon, mocskainkon velem együtt nemcsak bosszonkodott, de - kivált idegen előtt - pirult is; ki valóban, bár utazza bé a világ minden keresztény országát, melyek lakosi a civilizáltak sorába valóknak hiszik magokat, nemigen könnyen fog találni oly nagy embersokadalmat egy ponton, egy rakáson, mely oly béketűréssel nyelné a port s gázolná a sárt, ahelyett, hogy ily létből magát minden módon kimenteni törekednék, mint hazánk közepén, honunk egyesítő pontjában!

De valjon mi lehet ily közömbösségnek valódi oka, mely oly emberekben kivált felette meglepő, kiknek felette szép(!) része semmi egyéb, mint elpuhult szibarita, kinek esze inkább forog és foglalatostokodik olynemű kellemek körül, melyekkel Bécsben, Badenben sat. találkozunk, s melyek, ha élünk nem legfőbb vágyai és céljai, igen helybenhagyhatók és a legszigorúbb respublikai elvekkel is megegyeztethetők, de - közbevetőleg legyen mondva - csak akkor tűnnek igazi ékességekben elé, mikor a szó egész kiterjedésében s minden értelmében „tisztában vannak”. A rossz ízlés, alacsony szokás, tisztátlanság egy halandót sem emelt magasbra, és nem volt oly ember még és nem is lesz, kinek legkitűntetőbb elsőseire homályt nem vetett volna a rossz ízlés, alacsony szokás, tisztátlanság. Mi okozhatja tehát azon rezignációt, melynél fogva tüdeinket s szemeinket néha annyira belepetni engedjük, hogy sem városinkban lakni kellemmel, sem magunkat a portul még városinkon kívül is nem vagyunk képesek megmenteni?

Legelső oka ítéletem szerint az, hogy a nagyobb rész ezen tűrést megszokta, s oly édes illúzióba ringatja magát néha-néha, melynél fogva azon rossz, mit irtani kellene, nem éreztetik általa oly tűrhetlenül, mint szükséges volna felébresztésére por- és sár-ittasságából, s elégséges felsekentésére „győzni a bajon”. Ezen illúziót, melyből végre fel nem ébredni lehetetlen, álbölcsek módjára fenntartani s hosszítani nem egyéb, mint embertársát, szerencséjének kímélő ürügye alatt, képzeleti tévelygésiben hagyni vagy őt csalfa kecs-álmibul fel nem ébreszteni, mi annyit tesz: embertársát pillanati kellemetlenségtől megmenteni - de viszont sokáig tartó kínokba buktatni. S megtörtént sokszor, és megtörténik mindennap, hogy néhány jól hangzó, de alaptalan megjegyzés egészen megsemmisíti azon érlelődési folyamatot, ha úgy szabad mondani, mellyel a sokaságnak előbb bírnia kell, minekelőtte jó tanácsra hajlanék.

Pest-Budán, teszem például, felette sokan annyira megérték már látásukban, ítélőerejükben, hogy már siker hihetőségével fel lehetne szólítani őket mindazon áldozatokra, melyek testvér- városink csinosbulására szükségesek. De ilyféle megjegyzések: „Berlinben, Odesszában még több a por; Bukarestben éppen nincs kövezet; sár pedig télen mindenütt van; s hol látni szebb házakat? mindenki csudálja(!), nincs város, mely rövid idő alatt nagyobb kifejlésre nőtt volna, mint Pest!” - s több efféle elég a resteket még inkább restségi szurkokba iktatni, a könnyen ijedőket a csinyosodás újság-elvei által visszarettenteni, a sohamozdikát s mindent gátlókat pedig igazi elemőkbe, porba s sárba még mélyebben ültetni sat., a béketűrók osztálya végképp, mely nálunk legnagyobb, bona fide azt hiszi: „Por, sár s egyéb undokság - nota bene oly mennyiségben, mint azokban Buda-Pesten vagyunk kénytelenek részesülni - emberi létünkhez

vannak szorosan ragasztva, s ekképp azoktól magunkat soha meg nem szabadíthatván, azokat túrnunk és így port és sárt keresztényi türelemességgel nyelnünk s gázolnunk kell.”

Másik oka tespedtségünknek annak nem tudása, miképp segíthetnénk bajainkon, mely bajokat azokra nézve, kik télen-nyáron Pesten s Budán maradni kénytelenek, én legalább valódi szerencsétlenségnek tartom, minthogy saját ízlésem szerint akármit szenvednék inkább, mint a természetnek szép színeitől örökké eltiltva lenni, például Buda-Pesten a „szőke” Dunát, szennyes Duna-partokat, kiégett budai szőlőket, kert nélküli házakat, minden fátul eltiltott utcák- s tereket, szóval az egész láthatárt mindig s mindig hamuszínű köntösben nézni s a természet sokszínű bájai helyett öröklag a homok bajaival küszködni.

Mi helybenmaradásunk első okát illeti, nem kétlem, fog azon orvosolni az idő s a mindennap tágulandó józan közvélemény. Sokan, kiknek módjuk volt körülnézni egy kissé a világon, tanúi lesznek annak, hogy mindenütt kisebb-nagyobb mértékben csak iparkodnak a lakosok lakhelyeiket csinyosítani s városaikat a szép természetnek ékességivel felruházni; hogy minden irányon túl szaporábban és szebben fejlődő városok is vannak, mint Buda-Pest, éspedig nagy számban, s a külföldiek néhai bámulása inkább a *váratlan* benyomás okozatja sat. Mely eligazított nézetekből lassanként ily következtetések fognak eredni:

[I.] Nem nagy előmeneteli vágyat mutat azon vigasztalás, melyet érzni szoktak sokan, ha magok mögött még hátrább is látnak mást, hanem a lelkesebb emberek s nemzetek ismertetőjele a legelsőek közé törekedés.

[II.] Nekünk, magyaroknak nem illik abban büszkélkednünk, ha fentebb állunk egy kissé, mint némely más keverék nép, hanem bizony ideje volna valahára már előbbkelő nemzetekkel lépünk versenygyepre.

[III.] Valamint a legkisebb helység dicséretesen cselekszik, ha körét tisztán tartja, s azt javítani s némi kellemekkel ékesíteni törekszik, úgy Buda-Pest lakosi nemcsak e közönséges törvénytől, de a józanság-, sőt a legszentebb hazafiságnál fogva is kötelesek mindent elkövetni, mit ember csak tehet, hogy a két testvérváros honunk lakosait kellemek által is saját közepébe varázsolja, mivel csak ereink egyesülése által lehet idővel hazánkból valami, ha lesz. És ekképp Buda-Pest lakosainak soha nem kellene felejtetni, hogy midőn honunk egyéb helyei csinosulási törekedéseikben csak inkább saját kellemeket nevelik, s a hon javát csak közvetve s távolról eszközlik, ők saját hasznok s kellemek nevelésén túl még azon kimondhatlan érdemben is részesülnének, hogy honunk divergens tendenciáit egyesítnék s így valódi erőre emelnék.

Nem cselekvésünk másik okát nem tudásnak, „tudatlanságnak: mint segítsünk magunkon” bátorodom nevezni, spedig mert eddigelé én legalább e tárgyra nézve valamely kimerítő javaslatnak csak sejdítésére sem akadtam, sem írásban, sem beszédben, tettben pedig még kevésbé.

Egyik öntöztetni akarja az utcákat, másik separtetni, amaz fákat javasol ültettetni, emez a kövezet javítása által hiszi az egész bajt orvosolhatónak sat. Ez mind helyes; de mindegyik önlátására hajlik inkább, s azt már elégségesnek, kimerítőnek tartja, anélkül, hogy bajainkon segíteni minden oldalról s mindenképpen kész volna módot is javasolni. Ítéletem szerint pedig csak úgy lehet a két város nyomorain némileg diadalmaskodni s kellemeket nevelni, ha ennek eszközölésére kivétel nélkül minden lehető rugó mozgásba tétetik, s abban célirányosan meg is tartatik állandóul.

Józan észrend után nekünk tehát legelsőbben is azt kell eszközölnünk, ami városaink kényelmesb „lakhatására” elkerülhetlen szükséges, továbbá ami azok kellemkeit nevelné, s végül ami kifejtettebb s dicsőbb nemzetiség jeléül egy nemzet egyesülési középpontjához tán már illenék is.

„Lakhatása” valamely helynek a bevett ideáktul és szokástul függ ugyan, de máí világban vannak némi általjánosan megkívt és közönségesen bevett testi s lelki kényelmek, melyek híjával civilizált ember, kívált hosszabb időre, soha sehol lenni nem szeret. Úgyhogy kisebb vagy nagyobb lakhatása valamely helynek saját értelmem s kifejezésem szerint mindazon kényelemnek több vagy kevesebb léte által határoztatik el, melyeket civilizáltabb ember nélkülözni nem akar. Minél fogva - ceteris paribus - átléphetlen akadályokat kivéve - házi s politikai egybeköttetéseket s honi vonzódást nem említve - mindig oda fog sietni a civilizáltabb sokaság, hol a már szükségessékké vált kényelmek találhatók, azon helyeket pedig kerülni fogja, hol ezen kényelmek nincsenek.

Ha Buda-Pesten a hivatal, iskola s kalmárság le nem bilincselne senkit, és pör, vásár, gyógyás vagy a geográfiai középpont és Duna - melyet sokszor legjobb akarattal sem kerülhetni el - soha senkit oda nem kényszerítne, azt hisszük: sok ember lakná a két várost? Valóban kevés, és többnyire csak olyan, kinek jobb helye nincs.

Nem tűnik-e ebből elő, ha állításom helyes, hogy Buda-Pest nem bír mostani természetes mibenlétében azon magához vonzó egyesítő erővel, varázssal, mely nemzeti kifejlődésünkre oly jótékony, oly áldott következésű volna? Nekem úgy látszik, nem bír, legalább azon mértékben nem, mint kívánnunk, óhajtnunk kellene. S azt hiszem, mindenkinek úgy fog látszani, ki józan szemmel nézi azt, amit sok éretlen honszeretet mámorátul körülfogva látni nem tud, tán nem akar.

Ezelőtt csak húsz esztendővel nem ötlött oly erővel szemünkbe mindazon hiány, melynek látása most annyira botrántoztat! Pedig húsz esztendővel ezelőtt Pest csak nem volt az, ami ma, fa sem volt több, por sem volt kevesb! Mind igaz; de akkor inkább vala egyhangzásban a rondaság a még akkor iránylag ronda hellyel, mint a rondaság ma, a már csinyosb épületű és elrendeltebb utcájú várossal. Akkor, midőn privátházok közt a Kemnitzeré legelső és szinte egyedüli volt, mi is minden pretenzió nélküliek valánk, de most már jólesik nekünk is, ha Buda-Pestet mint szebb városok során állót emlegetni kezdik. Akkor Buda-Pest egyszerű, tán egy kissé szennyes öltözetűhez vala hasonló, kinek mezít- vagy bocskoros lába nem ötlött szembe; most számos épület úgy áll előttünk, mint arany és ezüst díszruhájában valaki, ki azonban nem porozta le magát, és csizma nélkül porban vagy sárban áll; és ím, ez az - mert a jobb ízlésűvel egybenhangzásban többé nincs -, ami szálkaként egyre bököd és kínoz. Ezelőtt oly messze valánk a jobb rendhez, nagyobb csinyossághoz, hogy akkor szinte nem vala lehetséges vagy tán nem is igen jutott eszünkbe mindazt előszámlálni, amire legsürgetőbb szükségünk vala; most azonban annyira haladánk, hogy némileg szinte már arrul tanácskozhatunk, miképp kell egyet s mást tökéletesb kifejlésre bírni, s mi van még hátra.

Mostani botrántkozásinknak egyébiránt még más okai is vannak, tudniillik több kellemeink megismerése, részint használása, részint forró megkívánása. Hozzuk csak emlékezetünkbe iránylag, milyen bútorú házokban laktunk azelőtt és most; mily ágyokban tartottuk aequilibriumban magunkat ezelőtt, és milyenekben alszunk most; mily ezüsttel, edénnyel, üveggel, világgal éltünk azelőtt és most; mily kocsikban és mily sebességgel kívánjuk máí napokban tenni utainkat, s miképp s mennyi idővesztéssel mozgánk azelőtt; színházi, mulatsági s egybegyűlési termekről mily ideáink voltak annak előtte s mostani időkben; mint csudáltunk, bámultunk előbb sokat, mit mostani körülményeink közt mindenütt elérve, sőt felülhaladva is látunk.

Megváltoztak az idők, és mi is sok tekintetben változánk. Szükségeink szaporodtak, nézeteink józanultak, és az okosabb rész munkássági élet közt nem tartja többé véteknek az életnek lehető legtöbb kellemeivel mérséklettel élni és az emberi létnek zordon pályáját ott hinteni bé virágokkal, hol csak lehet. Kivalósult, hála az egeknek, a legfentebb álló nemzetek példája által, hogy durvaság s mindenbeni szűkölködés sem erőnek, sem erénynek nem jele; hogy az

Isten ajándékozta kellemekért a természettel megvíni s azt engedésre bírni soha nem szokott elkényesülésnek, elkorcsosodásnak okozatja lenni; hanem hogy éppen azon közmunkásság, melynél fogva valamely nemzetnek minden tagja saját létét javítani s állását felemelni iparkodik, ama közérény, melyet szolganemzetek közt, zsarnokok járma alatt e földön sehol eddigelé még nem tapasztaltunk.

Nincs is azért ok, hogy az álbölcsek oktatásitul vissza hagyjuk magunkat a régi századok sötétségibe s rozsdába taszítani, de jó lélekismérettel nekiállhatunk - számos egyebek között - fővárosink csinyosításának, kellemek kifejtésének is, csak ne legyen - s e pont körül forog minden - kényelmink keresése éltünknek fő munkája, hanem mellékese, vagyis inkább egyedül azon előre-gondoskodás, melyet munkásban, mint vándorban - végbevitt dolog s elért cél után - helyben nem hagyni lehetetlen, sőt inkább csak dicsérni kell.

Pest városa alluviumi homokon áll, melynek nagy mélységét köztünk ki-ki ismeri, ki naponként épülő házaink fundamentum-rakását szemlélte. Csak báró Orczyak artézi kútja szerint szinte 100 öl vastagságú homokon élünk s mozgunk, melyet lassú századok folytában hihetileg Dunánk hordott oda számunkra! Szerencse, hogy köz-mondások nem szoktak igazabbak lenni, mint mendemondák, mert másképp valóban odébb kellene ismét vándorlanunk, nehogy homokra építsük reményinket, jövőendőket!

Helyben maradni azonban - tudniillik mi honunk- s Buda-Pestnek fekvését s nem egyéb körülményeit illeti - józanabb, de másrésről szükséges e kis sort is: „alluviumon, ocsmán homokon lakunk”, annyira béverni fejünkbe, mennyire csak lehet, hogy azt javítási fejtegetésink s munkásságink közben soha el ne felejtjük.

Pestnek vidéke szintúgy homok s homok; és valaha hihetileg tenger volt, melynek Buda, Mátra, Bihar sat. hegyei vetettek határt. Testvérvárosaink egyike, a Duna-balparti tehát - horribile dictu, de ki kell mondanunk, s legtanácsosb ilyesnek egyenesen szemközt nézni - undok homokon áll, s porlepve szinte minden részről ismét undok homoktól van körülvéve.

Ülj most Pegazusra, felhőkben nyargaló poéta, s ferd le szivárványi színekkel a pesti lazarettnek nyúló kiesnél kiesb Duna partjait, az üllői s hatvani útnak lombos erdőtől árnyékszott szent hűségét, s mint vegyül ünnepélyes bájban a pesti baromvásár, az életnek virágzó tömkelege, görögdinnye- s vereshagyma-koszorúkkal körülűzve, mily ossziáni méltóságban, győző isteni bajnokként szárnyal a gödi homok a felbőszült éjszak- s nyugoti viharok szárnyain; s kétség és sötétség nyomja a lakost. Emeld hárfádat s énekeljed, mily nemes örömezzetre gerjeszt azon viszontlátás, mikor portul szomszéd szomszédját szemei elől veszté, s pillanati lankadásra kerül a vész, s szemtörölve ismét meglátja egyik a más! Ó, ó, vagy ülj kocsira, előkelő, pénzes úr, fordíts hátat a poétának, hunyd be szemeidet, kacagj s neved mindazon ábrándozókon, kik Pestet, Budát csak legkevésbé dicsérni merik, s ott telepednek [le], oda állítják reményeiket, holott a világnak oly nagyszámú kiesb, kellemesb s hasznosb(!) lakjai is vannak, s honodat, honosodat megvetve, tán megszánya, indulj odébb! Vagy vesszetek, kevesedjete legalább, honunknak túlzói s innenzói, kik minden hazait s régít a szépségnek s tökéletességnek prizmáján nézik keresztül s javítás helyett „dicsérnek”, vagy régi eredetiségünkben, sajátságinkban hazánk földjén semmi legkisebb jót, semmi javíthatót sem látnak, s ismét javítás helyett gyaláznak.

Állj inkább elő, józan hazafi, de ne énekeljed, kérlek, a jelent s annak hamuszíneit, mert van szebb, dicsőbb mondanivalód, csak tekints a jövőendőbe! Nem fogod énekelhetni Hunniának természetadta, kies Duna-völgyét, melybe sors vetette az eldödi magyart, hogy utóbbi fiai resten éljék napjaikat, hanem dicsőítheted halhatatlan szavaiddal azon nemzeti egyetértést s honi áldozatok sorát, azon munkássági állhatatosságot s diadalmi erőt, melyek homoklapályokat hasznos vízcsatornákkal s utakkal ékesített kertekké, bájlakokká tudtak varázsolni! Énekelhetsz előre s bátran, mert nem akarom, nem tudom hinni, bármiként borongjanak is saját,

tán már kevesekre mért napjaim, hogy örök önfeledésbe merülve ne virradna fel végképp azon nap, melynek sugárai anyaföldünknek egyesült, testvéri szeretettel egymással munkáló s csak honunk javát szomjúzó fiait szebb „világba” ne állítnák.

Ki Hollandiának bájos színeit ismeri, mellyel a munka, s *csak* az eszes munka ruházta fel az egykor még százszorta ridegebb iszaplapályt, az lehetetlenséget, hiperbolát horoszkópi enyelgésimben nem találand, s azért csak az marad a kérdés, a feladás: mennyit tud s mennyit mer a magyar; erejében, állhatatosságában, honszeretetében bízik-e; itt s mindenütt; s képes-e érzékenyebb áldozatok tételére, melyek legfőképp abból állnak: sokat tenni s keveset látszani, elől állni s mégis másnak engedni elsőséget, legtöbbet áldozni s legkisebb köszönetet se várni, szívben hordani mélyen a honért buzgó vért s ne csak ajkon pengetni a hiú honi szót!

Pestnek gyökeresb csinosítása végett az egész vidéket kell tekintetbe venni. Ha nagy szelek fúznak, ki nem vette észre budai fokokról azon porfelhőket, melyek szinte Tisza vidékére látszanak híreket hozni!... S ki nem mosolgott, ha ilyes égi(!) látványok után az utcák fecskendezését, jobb kövezetet s ilyfélét hallá por elleni radikális kúrának állíttatni!

Szükséges mindenekelőtt, hogy a városnak akárminemű földjei fákkal ültetessenek bé, s ne fasorokkal, de úgyszólván erdőkkel. Ezáltal kirekesztetik némileg az idegen por, ami által majd könnyebben bírhatunk saját városi porainkkal.

De ilyféle már sokszor javasoltatott, és fák ültetettek is a város által, nagy haszna azonban nem volt.

Igaz; s nemcsak itt, de honunk egyéb részeiben is kevés sikere volt általánosan véve a faültetési buzdításoknak. De valjon hitte-e az, ki buzdítási szavakat koholt, hogy székes, rideg homoklapályokon fog erdőt teremteni a földesúr, kinek még valami fészerre vagy szükséges akolra sincs fordítható pénze? Vagy a cenzusban bírótul sat. várta azon józan(!) cselekedetet, hogy más földén, tán a marhacsapásba - mely sokszor az egész határ - ültesse a fát, a bizonyosan lenyesendőt vagy eltiprandót? Ki fog, ha nem eszelős és vak, nagy határban vagy idegen földön tenni olyast, amire a megyei munkák árjai közt - hol a legszükségesebbet sem végezhetni sokszor - idő soha nem marad?

Székes földeken, homokbuckók közt csak anyai gond és szorgalom nevelhet fát. Ily gondot pedig - mint az ellenmondást nem szenvedő tapasztalás mutatja - semmi, de semmi nem fejt ki általában és valódi sikerrel, mint „a saját birtoknak varázsa”; s pedig oly birtoknak, mely se felette nagy, se felette kicsi, de éppen elég oly háznépnek eltartására, mely nem tesz s ír rendeléseket, nem parancsol, de maga forgatja az ekeszarvat, ásót és kapát.

[Második bevezetés, 1858]

Sokszor hallottam és többször bizonyosan már magam is elmondám, hogy némi embernek szeme főképp a rútát bírja látni, midőn némieké inkább a szépet veszi észre.

A sas vagy más ragadozó tollas, ha például Bécs fölött lebeg, nem veszi tekintetbe a dicső Szent István tornyát, a fényes udvari palotákat, Belvederét, Schönbrunnt etc. etc. egy cseppet is, de bizonyosan nem kerüli el figyelmét valami dög, mely véletlenül a határban hever - -. A méh viszont hasonlólag [nem] veti semmire is tekintetét, nem bámulja a legnagyobb emberi csudákat sem, de a legkisebb virág is feltűnik előtte.

*

Némi egyén rendszerint nem vesz észre semmit, hacsak valami iszonyatost nem, mi idegeit elégségesen felrázná. Magamnak volt tőtől talpig becsületes szobabérese - osztrák születés -, ki csak akkor, de csak akkor tudta meg, hogy bizony történt valami, mikor például nagy ház dült halomra vagy falu égett porrá.

A figyelmezők nagyobb-kisebb árnyéklatban két osztályba sorozhatók. Sas- és méhszeműekre.

*

Több évvel ezelőtt Belgrádban voltam, és nem mondhatom, mily nagy szívességgel figyelmeztettek némi derék zimoni lakosok, mennyi mocskot és piszkot fognék az ostoba(!) törökök közt észrevenni.

És igaz, nem kis rondaság mutatkozott az utcákon, sikátorokon stb. Ámde viszont benn a török házában sokkal több igazi tisztaságot¹ tapasztaltam, mint bármily pompás zimoni lakban.

A török házában egy jót pökni a padlatra vagy szőnyegre nagy megbántás, Zimonba etc. etc. ez nem egyéb, mint kényelmes, apárul fiúra átment keresztény szokás.

Azon időben, ha nem csalatkozom, melyről szólok, Belgrádban vagy 30 nyilvános fürdő volt, Zimonba egyetlenegy se.

Az ortodox török vallásának parancsa szerint évenként legalább 104^{szer} fürdik. Most ugyan egy idő óta Németországban és nálunk is egy kissé jobban megbarátkoztak a tiszta(!?) lakosok vízzel és szappannal, de még most is hány nemzetes, tiszteletes, tekintetes, nagyságos, kegyelmes tanár etc. etc. fürdik évenként csak 6^{szer} is -!

---

¹ A viaszkozott festékekkel bemázolt padlat, az úgynevezett „parkett” tisztának csak látszik, de tulajdonképp igen piszkos. Üljen csak lány fehér pendelben vagy legény gatyában rá, sétáljon fehér harisnyában vagy mezítláb darab ideig rajta valaki - és tüstént vízre, szappanyra és sok dörzsölésre lesz szüksége. Es scheint uns rein zu sein, ist aber schmutzig! Mennyivel tisztább a minden „kenőcs nélküli”, jól kigyalult és kisimított deszkapadlat. Igaz, hogy némi tekintetben nem oly kényelmes, ámde csak azokra nézve, kik nagy szociális előnynek tartják mindenüvé sáros vagy poros csizmával, bakancssal, cipővel beléphetni, mindenüvé pökhetni, pipa- vagy szivarhamut és remanenciát mindenüvé elszórhatni etc. etc. Igen, de kérdem, szép és tulajdonképp kényelmes szokások-e ezek? És valjon egy jó bemázolt (eingelassen) padlatú terem, kivált, ha érintett „gusztuóz” szerekkel kellőleg szaturáltatik, nem áll-e sokkal közelebb az „ólhoz”, mint egyszerű deszkázat, ha ez tisztán tartatik. És miért ne? A buta(!) török soha nem lép piszkos, poros sarujával a házba, soha sem nem pök, sem maga alá nem készít személyére nézve almot dohány etc. „émelgőkből”. És így még a töröktől is tanulhatna a keresztény némieket, ha a sasnak fenséges reptét ugyan utánozni törekedvén nem volna sasszeme, mely mindenekelőtt dögöt keres és vesz észre.

És ha fürdik, tisztaságra nézve mi nagy haszna? Az ostoba(!?) oszmánli azt szokta mondani: a gauer saját fürdeje után piszkosabb, mint előtte, és bizony nem tagadhatni, hogy van valami e nézetben. S ugyanis mi, civilizáltabb(!) kétlábúak, nagy kádba szoktunk ülni, mikor aztán az a mocskok, mely testünk egy részén tán megüledett, diluálva az egészre ruháztatik; holott a török fürdőben senki nem ül vízben, de meleg-hideg zsilipkút mellett, és az a víz, mely a testet egyszer érinté és azon lecsurgott, a magával vitt piszokkal együtt eltűnik és többé nem compareál.

Sok töröket látni vásott, kopott öltönyben, midőn a külsőre nézve nem egy kicsinosodott vagy kicsinosított keresztény polgár tisztábbnak mutatkozik. Nem akarom ezáltal azon ismert bécsi szentenciát emlékezetbe hozni: „auswendig hui, inwendig pfui”, de annyi csak bizonyos, hogy a török és az általános keresztény tisztaságot tekintve senki nem mondott helyesebbet, mint Lady Montague, ki törökországi útjárul egy meglehetősen érdekes és tanulságos könyvet írt. S ugyanis az érintett éles felfogású lady azt mondja: a török piszkos ruhát ölt igen tiszta bőrére, a keresztény viszont rendszerint nagyon mocskos bőrét tiszta ingbe etc. takarja.

*

Mármost kérde, általán véve miért nem vették észre a derék zimoniak, legalább azok, kikkel érintkezésbe jöttem, mindazon jót, mit én leltem Belgrádban, mint például igen célszerű és nagyszámú fürdőket, házbani különös tisztaságot etc, csak azért, mert - noha maguk éppen nem sasok - egyedül sasféle szemmel voltak ellátva, mely csak dögpre pillant predilekcióval.

És ím, ezen szemtulajdon oka, miért oly hajlandó némi nép, kivált a bécsi, mindent lekacagni, mit legelőször lát... S ugyanis mert semmiben, mit előbb nem látott vagy mit látni nem engedtetik, nem bírja felfogni a jó és fényes oldalt, de annál bizonyosabban és kimondhatlan tapintattal kitalálja bár a legdicsőbb dolognak árnyék- vagy csorbás oldalát is, és tüstént kész valami viccféle béleget sütni rá.

*

A jobb kedélyű ember, és ki keblében hordja nemcsak hazafiainak, de az egész emberiségnek előretörekvő vágyát, és ki őszintén örül, bárhonnan mutatkozzék is valami jó, valami jobb, tehetsége szerint azon lesz, mindenben keresni valami méltányost, valami helyest, mielőtt a dolgok árnyékoldalára vetné figyelmét -.

Az én véremben ugyan nem, de felvett szokásaimban - hiszen igen sokat laktam Bécsett és szittam levegőjét - szinte megvolt azon hiba, melyhez képest mélyebb vizsgálat nélkül tüstént kész voltam kacajra, sőt hahotára fakadni, ha valami visszatetszett, anélkül, hogy mély vagy legalább méltányos és kellő vizsgálatba ereszkedtem volna, valjon nincs-e az általam észrevett nevetséges oldálnak oly ellensúlya, oly kompenzációja, mely nemcsak minden kacajt kirekeszt, de egyenesen legőszintébb méltánylatra és legmélyebb bókra kész, kényszerít.

Minélfogva, rajtam legalább sokszor megesett, miképp éppen akkor, mikor máson valami különössége végett jóízűn kacagtam, egyszerre, mint valami magasb ihletés által, eszemre szállt, hogy tulajdonképp nem az az igazi torz, min én mosolygok, hanem saját drágalátos személyem képzí azon karikatúrát, melyen nevetni kell. Mert kérde, lehet-e valami furcsább, mint tapasztalni, ha az éppen nem okos élceket ránt (Witze reißen) az okosabbra?

*

Régóta divatozó rendelet szerint évenként leúszik csajkás csapat idomtalan csajkájában Titelbül Orsovaig, néha még a Vaskapun is túl - pour former l'esprit et le coeur et pour acquérir quelque expérience nautique!

Lefelé, víz mentében meglehetősen megyen a dolog, mert hiszen a szőke Dráva, Száva és Tisza vizeit magába felvett Duna a szorosokon keresztül jó sebesen foly, és a bárkát magával viszi.

Felfelé, víz ellen azonban megváltozik a kérdés - da hapert es -, és mivel otromba, kemény-fából készített nehezecke gályákat, kivált rövid evedzőkkel, nemigen hajthatni kézzel sebes folyammal szemközt - partra parancsoltatnak a legények, hol némileg hámban, hajóhurcolásban lelhetik időtöltésüket, mely, igaz, sem nem különös multság, sem nem nagy dicsőség.

Bizonyos alkalommal azon tájban vajmi furcsa esetnek voltam szem- és fültanúja, mely azon régi mesét hozta az élet színpadára, melyhez képest Marszüasz lekacagta Apollót, és mely ekképp rám varázsvesszőként hatott.

S ugyanis nyári időben sokszor uralkodik az Al-Dunán kelet-déli szél, melyet odalent kosova címmel illetnek. Ezen vis motrixt a török meglehetősen tudja használni, mert hiszen - noha előmenetelét nagyon zsibbasztja félszegű vallása - mégis annyiszor jön felséges országi fekvésénél fogva a világ legjobb hajósnepeivel kontaktusba - miről nem panaszkodhatik a Balaton- és Fertő-melléki boldog sajtféreg -, hogy invita Minerva is ragad néha-néha valamicske rá, és ekképp meglehetősen bárkái is vannak, és mi több, a szélnek is bírja venni hasznát elég ügyesen, mely sok helyütt a világon - a legcifrább szónoklatok és a legjobb konstitúciók dacára - hiába fúj, sőt mint mondják: Hortobágy tájékán néha minden legkisebb haszon nélkül még igen kegyetlenül sáfárkodik is; és így lőn, hogy valami török bárka, melyen csak három kontyos ült, vitorlát használván úgy vágott a vorschifftmäßige sehr correct csajkának elibe, melyet 24 emberi gőzgép izzadva vontatott a parton, mint nyúl után is sebesebben szokott haladni az agár, mint például a bármily jól kiiskolázott uszkár vagy urasági kopó.

Engem nagyon érdekelt ezen verseny. Hundred to one on the turk - bizonyosan így szólamlott volna most fel a fogadni oly erősen szerető angol sportsman, ha ezen pályázást tanúsítja, én pedig mélyen elmerülve visszahatottam lelkemben dicső Tráján idejére, mikor nem az Ister bal, de jobb partján volt világosb, képzeletem előtt állott a dáciai haldokló gladiátor, kinek vére a római imperátorok multságára csurgott, és kit Byron oly keserű-elevenen fest, anyja, hazája ébred a kitagadott, halálra sebzett bajnoknak szédelgő velejébe kimondhatlan kínokkal ezrek riadása és tapsa közt, mikor csak néhány percig lélekzelhetett még - fog-e vérem, fajtám, mely olyannyira el van szigetelve majdnem minden haladó nemzettől, mások tapasztalására okulni, vagy egyedül saját maga kárán fog-e kiemelkedhetni oly különféle hátramarádásaibul; saját keblében lappangó és semmi külerőtül el nem oltható tüze nem fogja-e a józan útbul kiragadni etc; ilyféle fanyar-édes eszmék ötlöttek fejembe, fanyar, mert valjon ki azon gondolkozó magyar, kinek szíve néha ne epedne, ha jövődőbe tekint, midőn viszont melyik azon szerencsétlen és selejtes, kiben ne lagnék a legszebb remény, és ki éppen nem bízne magába. Felette szép nap sugárzott ránk s a bájtelvi vidékre, és oly csend uralkodott az egész virányban, mintha soha nem törhetne ki háború emberek, elemek közt, midőn a mindennapi eseményeken magasan túlragadt méláz állapotom, melyet minden ember érezni szokott, mikor őszintén magába száll, ezen szavak által szakíttaték ketté: Schauts doch die dummen Türken, wie's da sitzen und Tabak rauchen!

E szavak a csapat parancsnoka, a hadnagy úr ajkai közt vették eredetüket!

A derék csajkisták, gyönyörű magasra nőtt legénység, nem ültek volna-e szívesebben a jó[l] készült török hajón, pipázva, danolva, és nem hagyták-e[!] volna édes-örömost a töröknek a tikkasztó hajóvontatást át - ez már persze más kérdés.

*

Ez és száz ilyféle esemény ellentállhatlanul arra intett: mindenre, a legkisebbre is részrehajlatlanul figyelnek, és ostoba elbizottságban ne vetném meg a jó tanácsot, a jó példát, bármily alacsony és problematikus helyzetről adatnék és mutatkoznék is az.

Hiszen az *Österreichischer Beobachter* is példaként jár előttünk, mely szinte mindent obszervál, csak hogy mindazt, mit észrevett és mit véletlenül el nem szalasztott figyelméből, nem szokta rendszeresen „kiplettykázni”, de mélyen hallgat, és e tekintetben, meg kell vallani, „körülnézőbb” (*circumspectior*), mint én, ki úgyszólván tenyereken hordom és sans façon kifecsegem, kilocsogom mindazt, mit észrevennem és a közönségesnél tán egy kissé mélyebben áthatnom szerencsésen sikerült.

*

Szolnok-debrecenyi útban bizonyos kakassal ékesített tornyú helységben - most nem kívánom nevezni - lovakat váltottam. Aratás utáni idő volt, és ekképp a négy hámos - vulgo: *Vorspann* - szaporán nem állhatott és nem is állott elő, mit én igen méltányosnak találtam, mert azt hittem, sürgetőbb a tán szegény embernek gabna betakarítása, mint az, hogy valami exkapitány tüstént odébb szállíttassék, és ekképp szívesen vártam, és utcán fel és alá sétálgattam, mi tökéletesen és minden legkisebb „bök” nélkül szukcedált is, speedig mert jó darab idő óta nem esett eső, s így nem volt veszély sárba ragadni, és aztán legkisebb szél sem fúj, és ekképp csak éppen azon por szállt rám, melyet saját magam rúgtam fel, és ez nem volt sok, egyébiránt *praetor non curat modica!*

A helyt elég üresnek leltem. Gazda, gazdasszony, legénység, hajadonság, cselédség, mind künn sűrögve, dolgozva a mezőn, csak valamely alacsony házból hangzott folytonos beszéd, mely tudnivágyamat felingerlé, miután *observateur hongrois par principe* a legkisebbet is felszedvén, nagyon kíváncsi voltam tudni, valjon mit és ki *presbitál* nazális hangon, mely hangon nem egy iskolamester szokott prelegálni. Miért? Nem tudom, de nem helyeslem! Mert hiszen a nazális hang éppen nem szép, és aztán mert az embernek nincs azért orra, hogy ez bármi módon szónoklatába keveredjék, feladata más, és néha elég, sőt untig is van dolga.

Fal mellé lopódtam ehhez képest, és nem vonakodtam egy kissé hallgatózni, ámbár minden kémlésnek esküdt ellensége vagyok, és egyébiránt igen tudom méltányolni a német szójárás minden alkalommal pontos valóságát: *Der Loser an der Wand hört seine eigene Schand*.

Ámde nyílt ablak, nyílt ajtó, és vagy tizenkét-tizenhat főből álló igen fiatal nevendék-csapat, közepettük egy kis száraz, poszata emberke - mint vélem, *doctrinair par goût et peut être par métier* - elégségesen meggyőzött, miképp itt nem árultatnak árkanumok, és valami pártütésről sem lehet legtávolabbról is szó, és ekképp úgy tudtam: nekem is volna tán jogom egy kissé böngészni és mindazt a hosszú szónoklatból felszededegetnem, mi új gondolatokra ingerelhetne vagy megüledett gondolatimat rektifikálhatná - a hosszú szónoklatból, mondom, mert a szónok igazi magyar bőbeszédű tempó szerint felette sokat beszélt, de mindent mindenbe véve el kell ismerni, igen célszerűleg és okosan beszélt.

*

Itt adom röviden azt, mi a mondottból leginkább felhívá figyelmemet, s mi - megvallom - rám nem csekély benyomást tőn.

„Valjon miért nem mozog, fut, ugrik a szék, az asztal? Hiszen éppen úgy van ellátva négy lábbal, mint ló, kutya vagy macska!

Azért nem mozog etc, ha tudniillik odébb nem állítják, mert nincs benne mozgóerő, nem él. Nemde?

Hát az állatokban van valami, mi például bútorokban nincs. Más nyelven ezt a mozgatóerőt, mennyire én tudom, és ez persze nemigen messzire vág - mert csak magyarul, diákul szólok, a németet is értem ugyan egy kissé, de azon könnyen elárulhatnának -, más nyelven, mondom, ezt a mozgatóerőt, legyen állatban, legyen emberben, csak egy kitételrel érintik. A deák anima, a német Seele által jegyzi meg.

Mi, magyarok, nyelv dolgában is szerencsésebbek, mint sok más fajták, az állatok mozgatóerejét párának, azt pedig, mi az embernek mozogható erejét alkotja, léleknek nevezzük, miből kisl, hogy eldőlünk, bár tanyáztanak a kínai fal mögött, vagy valósággal a Paradicsomot lakták, mint erősen tudós hazánkfia, Horvát István állítja, és mint mondják, diplomacie be is bizonyíthatja, nem voltak oly igen ostobák, mint azt az okos(!) szomszéd hirdetni olyannyira szereti, és hogy Kupa sem volt tán oly minden vallás nélküli pogány, mint azt a kalendárnak szentjei hirdetik.

A magyarok tudták vagy legalább sejtítették, hogy az, mi az emberben él, ugyancsak valami más, mint az, mi a lóban, kutyában, macskában lakik, mert hiszen másképp miért gondoltak volna ki valami disztinkciót, melyhez képest az embernek integráns részét léleknek, az állatok »ráadását« pedig párának keresztelték!

Hát mi, kiknek módunk volt századok tapasztalását felkincselnünk, e kényes kérdés körül valjon mit tudunk?

A legélesebb, a legmélyebb eszű emberek azt állítják: a lélek halhatatlan, a pára viszont mulékony. Már miképp bírják ezt megmutatni, én nem értem. Hadd vesződjenek ezen demonstrációval. Tessék. Bánom is én - mert meg vagyok azzal elégedve, mihez képest minden ellenőket kizáró teljes bizonyossággal tudom, hogy az, mi az emberben él, tudniillik a lélek, valami egészen más, mint az, mi az állatban lappang, tudniillik a pára; és ehhez képest az embernek általános kifejtése egészen más sarkalaton nyugszik, mint az állatok kiképzése, miből aztán okszerintileg következik az emberi kötelességek egész láncolata - tiszta erkölcs, erény, magos lelkület, mint viszont az is kisl: az állatoktól méltányossággal mily szolgálatokat várhat az emberi nem.

Azt, miszerint a lélek is más, a pára is más - én különféle mód meg tudnám mutatni. De miért törjem erre nézve eszemet, midőn egy eset is, melyet a legkisebb taknyos is könnyen észrevehet, váltig elég annak bebizonyítására, hogy állításom nemcsak nem badar felfogás, de oly eldönthetetlenül áll, mint az is tökéletesen bizonyos, mihez képest a máj nap sem nem tegnap, sem nem holnap.

És tudjátok, drága kincseim, az élet tavaszát élő hazámfiak, mi szolgál erre kézzelfogható bizonyossággal? Az állatok fészke, tanyája etc. és az emberi lak. Azokban megcsontosult, tökéletes stagnáció mutatkozik, ebben pedig határtalan progresszió.

A csalogány, pacsirta, fecske, veréb etc. csakúgy készíti fészket, mint ezredekkel ezelőtt rakta egybe. A medve, róka, ürge etc. csakúgy rendeli el barlangját, tanyáját, lukát, mint valaha egykor. Legkisebb javítás sem mutatkozik azokban, pedig például a medvének tán jólesnék, ha puha ágyat tudna készíteni maga alá, és didergő hidegben kálha melegítné kastélyát.

Hát az emberi fészek! Nem javul-e az mindennap, minden órában? És ki tudja, mennyire kifejthető!

Vegyük saját magunkat például. Mikor Himalája töviből leereszkedtünk drága hazánk három hegy és négy folyó áldott virányira, valjon hol lakott akkor ükeldőlünk? Szabad nap, szabad csillagok, szabad égboltozat alatt evett, ivott, és pajzán negédjében azt mondta: »Hála Isten, jó'laktam.« Ez volt palotája. Később sátor alá vonult, most fecskefészekből, majd téglából, köbül épült házak kényelmiben részesült, mint most mi. Ezekben igen meglehetősen vagyunk,

noha náddal, szalmával fedvék, mert hiszen a »lak« legfőbb céljainak megfelelnek, kizárják a felesleges hideget, meleget, esőtül, záportul óvnak. Igen ám, de csak az hiszi, hogy ezeknél az emberi természet szükségéit, vágyait, negédjeit tekintve célszerűbb emberi fészkek nem létezhetnek és nem léteznek, ki a határbul orrával még soha ki nem bukkant, mert hiszen induljon csak Pest-Budára, és nem fogja tagadhatni, miszerint ott oly udvarias lakházak fénylenek, melyek a mi viskóinkat mindenre nézve annyira túlhaladják, mint a mi házaink felülmúlják a medve kvártelját. De nem mindnyája, mert a most divatozó igen is sok és nagy ablak, vékony fal és kivált a lapos fedél - félig-meddig muszka klímában - az iránylag borzasztó költség dacára a bennlakónak nem nyújt annyi igazi kényelmet, mint a mi szerény fecskéfészek-rakványink. S ugyanis nyáron úgy kimelegülnek, hogy nincs bennük maradás, rútul átjárja szél, kivált szélvész, fűtésre, bár nagy költséggel, néha egészen alkalmatlanok, és zápor, még inkább pedig a nagy súlyú hó, mely »kényelmesen« megfekszli lapos olasz voltukat, hogy bizony sokszor átáznak, és éppen akkor csepeg a bennlakó és igen sokat fizető bérlő vagy előkelő gazda orrára az eső, mikor bámulja a szép architektúrát és szá't tát a pesti csudákon odakünn az utcán sétáló vagy kóborló, mi persze rá nézve nem rossz és drága mulatság, mert hiszen nem telik semmibe.

Kívülről nézni ily építményeket igazi élvezet, de bennük maradni, mindent mindenbe véve, bizony nem jó csere és az emberi fészket tekintve éppen nem előmenet, de magyarul mondva nem egyéb, mint igazi félre-, sőt tán egyenesen hátraterés.

De a mi házaink rendszerint nedvesek, s ez nagy csorba, és annál nagyobb, mert iránylag tetemes költség nélkül nehéz azon segíteni. Föld alatti pincét nem rakhatni mindenütt, mert sok helyütt ha csak két-három láb mélységű földet eltakarítnának alúlunk, és mind beléesnénk a vízbe, az alattunk tátongó magyar tengerbe! Ámde ezen is segíthetni, ha...”

„Be van fogva, nagyságos uram, homokos az út, a lovak erősen ki vannak csigázva, elkésünk” - így sürgete most kísérem legényem, és távoznom kellett, mert az idővel, mióta egészen megnyílt velőm, én mindig nagyon fukarul bántam, noha tapasztalni voltam kénytelen, hogy a legtöbb ember semmiben nem oly „tékoz”, mint az idővel, mi a régi magyar birkagazdászatra emlékeztet, mikor szalmával, szénával oly generose bántak - mert hiszen volt elég -, hogy elvégre idő előtt elfogyott a rágnivaló, és rendkívüli sok dögrovának szüksége állott bé.

*

Oly helyütt, melyet a szomszéd kivétel nélkül „schmutziges, langweiliges Nest” címmel illet, „wo man gar keine Ansprache hat” - ily talpraesett szavakat hallani, engem ugyan nem bírt bámulatra, mert számtalanszor tapasztaltam, hogy áltálján véve nem a sok tanulás, könyvelés és tudományt magába tömés fejti ki az embert valódi, higgadt „okosságra”, de a gondolkodásnak tisztasága, mélysége, mi megint egyedül teljességgel szabad diszkusszió és korlátlan eszmecsere által fejlődhetik ki igazi szupremáciára, és melyről szolganépeknek, kiknek hallgatniok kell, vagy csak arrul szabad locsogniok, mire betanítvák, vagy mi felsőbbjeiknek füleit kellemesen érinti, képzeletük sincs - nem bámultam egy cseppet is, mondom, hogy egy református magyar közönség közt okosabb szót hallottam, mint például valaha is tanúsítottam volna Dommayer, Munsch, Sperl etc. cifra vendéglőiben, melyek soha ki nem ürülnek erősen felvigyázó és aztán cifrán megsúgó auszkultánsoktól...; egyébiránt mindaz, mit elszónoklani hallottam, előttem éppen oly ismeretes volt, mint ezek előtt, kik ilyest vagy valami könyvből szedtek fel, vagy észrevévén a mindennapi dolgot, saját eszükkel bukkantak rá.

Ámde ezen, magában nem különös esemény rám mégis azon hatást gyakorolta, miszerint mélyebb fontolóra vettem az emberi fészkek vagy lak filozófiáját. S majd meglássuk[!] e töredékek folytában sütöttem-e valami meglehetőst ki.

*

Ha most valaki „jó[l] lakik”, és ugyanis a dolognak máí általános értelmében, és nem mint magyar ükapáink, kiknek szívós, nekiedzett testalkotásuk következtében „jó’lakásra” nem kellett egyéb, mint elégséges, jó zsíros falatoznivaló és mindig teli csutora - ki most jó[l] és kényelmesen lakik, többet-kevesebbet véletlenül lakik jól; de ennek pontos, szigorú analízisát adni nem képes, valamint a legtöbb ember is, ha testileg jól érzi magát, tudja ugyan, hogy egészséges, de tisztán, szorosan elősorolni, hogy valjon mily tényezőknek köszönheti ezen előnyt, nem képes, mert hiszen a legtöbb emberi készítmény, mint a német mondja: „lebt so im Tag hinein”, minek aztán az a furcsa és mintegy „inverz” következménye van, hogy előtte semmi fel nem világosodik, de éppen ellenkezőleg, napról napra(!) minden sötétebbre alkonyodik fejében.

Van-e pedig, kérdem, a társaságra, az egész emberiségre nézve valami fontosb, mint jó lak?

*

Fiatal, egészséges, pezsgő vérű egyének nem képesek a lakház kellemeit kellőleg és egész kiterjedésben méltányolni, kivált nyájas éghajlat alatt, jó időben, az év melegebb szakában, mert a jó ház igazi és teljes hasznát csak rossz időben veheti mindenekelőtt az írószékre leszegezett munkás, a beteges, az aggastyán észre, és csak ezek tudják igazán megbecsülni a célszerű ház oly sokoldalú és mindenre terjedő kellemeit.

Mert legjobb esetben valjon meddig tart az emberi életnek azon időszaka, mikor szabad ég alatt vagy sátorban, rossz kunyhóban is élni megelégedéssel, sőt vidorul? S a kellemes napok oly igen sűrűek-e, miszerint meleg, hideg, zápor, szél ellen nem volna szükséges vagy legalább igen kellemetes néha, sőt igen sokszor a célszerű lak? S valjon a többet-kevesebbet gyengék, nyavalgók, szenvedők sora nem sokkal hosszabb-e, mint az erős, egészséges és semmi bajú[ak] rövid láncolata? S végre, a legtöbb emberi foglalatosság nem végződik-e áltján véve sokkal nagyobb számban „idebenn”, mint „odakünn”? Úgyhogy tán semmi sincs, mi erősebben járulna az emberek földi jólétéhez, mint a célirányos, kényelmes, jó lak!

Az angol azt mondja: „my house is my castle”... Róma nyelvén pedig „pro aris et focis pugnare”... - annyit jelent, mint azért vívni, mi az embernek legbecsesb, legdrágább.

*

Háborúk, forradalmak emberek közt időről időre mindig fognak kitörni, mert az emberi nem minden lehető felmagasodása és kifejlése dacára soha egészen ki nem lökheti magából az állatóság rövidlátását, elfogult létét, dühét. Kevesedni fognak tán ezen iszonyatok a felvilágulás és a keresztény vallás, dicső felebaráti szeretet szelleménél fogva, de míg ember ember marad, és része állati anyagbul készítve leend, soha magából ki nem irtandja az anyaghoz láncolt mostoha voltát, mert ez természetelleni volna, és a nagy természet örök szabályai ellen soha nem történhetik bár a legkisebb sem.

S valjon üthet-e ember saját maga nagyobb csorbát, iszonyatosb sebet magán, mint háború vagy forradalom által? Teljességgel lehetetlen! Helyesen is tartja ehhez képest a kínai példabeszéd, hogy még a kutya is szerencsésb békében, mint ember forradalmak és háborúk boldogtalanságai közt.

Az emberi nemet áltján véve sok fertelmes csapás éri. Ilyes a dögmirigynek oly sokféle árnyéklata, vízőzön, földingás, tűzveszély, a szélvészek tomboló dűhe, mostoha időjárás és ezzel szoros láncolatban egybenfüggő éhség és életnyomor, zsarnoki elnyomás és vasraverés, ártatlan emberi vérnek lecsapolása és az égi ostoroknak mindazon neme, melyek által az uraknak ura lealázni akarja az elbízott, kevély embert, mihez képest magába szálljon, és javítva visszatérjen örök rendeltetéséhez, mely nem egyéb, mint bármily kis részt venni az Isten dicső alkotásában, mely megint soha nem volt és soha nem lesz más, mint a roppant mindenségnek

nagyobb és nagyobb, dicsőbb és dicsőbb kifejtése és felmagasztalása. Az emberi nemnek hivatása nem rontás, pusztítás, megsemmisítés, hanem hogy munkáljon, alkotson, teremtsen.

Igen, de a most érintett csapások égből jönnek, midőn háború, forradalom emberi készítmény, mely nemritkán tökéletes gyászba borítja a nemzetek legszebb reményeit, legdicsőbb haladási vágyát.

És mégis, mily szembeszökő különbséggel vonulnak ezen fertelmek oly tájakon keresztül, melyekben a lakosok nagy része jó lakházok kényelmeit élvezi, mint ott, hol fecskéfészek-falak közt és nád- vagy szalmafüdél alatt teng és pang a többség.

Francia-, olaszországi forradalmak s háborúk alatt például veszett, pusztult ugyan felette sok, de része mindama javaknak, melyek az ember természetéhez, szükségéhez csatolva, mégis fennmaradt. Kibontakoztak a forradalmak legdühösebb lángjai, tönkredültek minden szociális viszonyok, olvashatlan hadak nyomultak előre, vonultak hátra több ízig, alig maradt egy talp nagyságú tér, melyet pártember vagy zsoldos nem tiport, nem fertőztetett volna, és mindezek dacára mégis ezer meg ezer lakos irányilag meglehetősen fenn tudta tartani magát, földönfutóvá alig lett valaki, és néhány évi rend és béke következtében legkisebb csorbája sem mutatkozott már a vajmi szaporán behegedt sebeknek.

Mily szomorú, sőt borzasztó következése volt magyar hazánkra nézve a török áradásnak, a Dózsa-féle merénységnek, a szerencsétlen kuruc időknek - legalább minden magyar előtt - ismeretes, felejtethetlen átka!

Franciaországban nem voltunk képesek legjobb akarattal és ügykezzettel sem de csak egy falucskát is felgyújtani, leperzselni - nem égett semmi. Ha Magyarországon vonulna néhányszor fel és alá oly had, mint Napóleon méltó megbüntetésére egybecsoportozott Champagne térein - kivált máj időkben, midőn sem kard, sem bátorság nem nagy súly többé, de a puskapornak és lőszeközöknek mennyisége, mibenvolta és célszerű használása dönti el a nap sikerét -, ha, mondom, Magyarország kivált rónavidékein adná ilyesmi magát elő - mitül Isten mentsen -, és néhány gránát elégséges volna egész, egyébként viruló és haladó községek minden javait, kincseit megsemmisíteni és a legszebb szabadsággal élvezők számtalanait legnagyobb ínségbe süllyeszteni, nyomorult koldusbotra juttatni, földönfutókká átkozni.

És ím, ebből is látszik a mindenhatónak atyai gondossága az egész természet és ekképp az emberiség fölött is. Mert ha a forradalmak és háborúk átkait nem is kerülheti egészen el az emberi társadalom, egyszersmind módot adott a teremtő, az embernek lelkébe magasb befogást csepegtetvén, melyhezképest ura lehet annak, hogy az érintett iszonyatok szelídebben vonuljanak nemén el, és azon sebek, melyeket önmaga üt vaktságában néha-néha saját magára, ne legyenek oly igen égetők, a tökéletes helyreállítás viszont biztosb és gyorsabb utakon mehessen végbe, mint ha Istentől nyert leghasznosb, legszebb, legdicsőbb kincsét, tudniillik józan eszt elbízott restségében kellőleg használni vonakodnék - és még fészket sem tudná egy kissé célszerűbben elintézni, mint pangó szellemű állat!

*

Egyiptomnak, Rómának, Hellasznak rakványait sem az emberek vak dühe, sem az időknek elvégre mindent megsemmisítő hatalma nem bírták eddigelé még ezredek leforgása után sarkaikból dönteni, egészen elseperni. Ott állnak a piramisok, a Colosseum, a Parthenon, számtalan, még meglehetősen, sőt fényes épségben fennmaradt romokkal, egykori nagyságukat tanúsítók! Árpád, a hét vezérek, Szent István, Corvin etc. csak még egy követ sem hagytak maguk után, mely valahai nagyságukat bizonyítná, noha nagyok voltak, de nagyságuk nemzetek életét, kifejtését tekintve gyermek-, legfeljebb ifjúkori volt.

*

Bármiképp törekedjék is a halandó szellemi magasságra emelkedni mindenben, azért mégsem vetközhetik anyagi zsibbadékibul tökéletesen ki. És ha tehetné is, Istenért, ne tegye, mert nem angyal, nem valami magasb lény, de bár akarja, bár ne, nagy része bizony nem egyéb, mint állat... és miután csak úgy éri el a természettől rendelt akméjét, ha elmondhatni róla: „anima sana in corpore sano”... ne hanyagolja el testét, melynek kifejtésére, egészségben és épségben tartására megint mindent mindenbe és áltálján véve semmi nem szolgál oly biztosan, oly valódi, mint egészséges, biztos, kellemes lak.

*

Valjon nem kézzelfogható-e azon tény, hogy azon egyén, család vagy nemzet, mely erős, el nem pusztítható, tágas lakháznak kényelmeit élvezi - ceteris paribus - bár háborúban, bár forradalmak dühei közt, oly egyénhez, családdhoz vagy nemzethez mérve valóban boldog, melynek lakát könnyen felgyújthatni, csekély fáradsággal sarkaibul dönthetni, s mely magamagától is pusztul, ha szünetlen nem tatarozzák, nem támogatják? És ha a lakosok nagy része vagy tán többsége élvezi, pedig egész kiterjedésben, a jobb lak kényelmeit, ugyan vehetni-e azt kérdésbe, miképp ott, hol többet-kevesebbet egész nemzet részesül ezen előnyben, forradalom, háború korántsem oly elviselhetlen fertelem és nyomor, mint ott, hol rendszerint csak fecskéfészek, nád és szalma alkotja az építmények efemer anyagát?

Ámde háború és forradalom nem tartozik az emberi társaság rendes állapotjához, de hála Isten, egyedül kivételeket képez, és mégiscsak ezen kivételeket tekintve nem mindenekfölötti fontos ügy-e, hogy a lehető legnagyobb számnak lakháza oly minőségű legyen, mihez képest a természet csapásaival, valamint az idők harapódzó tulajdonával, mint nemkülönben az emberek rossz szándékával, dühével sikeresen megvívhassék?

Drága magyar anyaföldünk már jó idő óta élvezi a béke édes malasztjait... És ez különös nagy szerencse, mert bármily ellenséges mozgalmak zavarnák is meg csendünket, ennek ránk nézve kiszámíthatatlan kára volna, és pedig különösen azért, mert önkecsegtetés, öncsalás nélkül, alig van oly gazdag és mindenben annyira bővelkedő ország, mint Hunnia, melyben mégis ily kevés számnak volna csak meglehetősen háza vagy csak laka is, midőn ugyancsak talpraesett kőrakványok alig mutatkoznak.

Legkisebb ellenséges összecsapás, mely most soha nem jár álgyúk és számos álgyúk használata nélkül, és mely például olasz lakviszonyok közt iránylag csak kevés bajt okozna, mint okozott újabb időkben eddigelé mindig, ily összecsapás hazánk határai közt oly átok volna, melyet a legélesebb képzeleti tehetség sem bír elégségesen felfogni; mert oly helyek körüli csatázás, ostrom, ágyú-, puska-, rakétatűz, mint például Kecskemét, Karcag, Mezőtúr, Szentes, Vásárhely és jobbadán a legtöbb magyar helységek, nem üt egyedül csorbát, sebet az illetők vagyonán, életén, de egyenesen gyilkol, öl, megsemmisít. Hiszen száraz nyári idő, kaján szél-fuvát és bőven használt lőpor átkos összemunkálása következtében a lerombolt, porrá égett városoknak még nyomát is elhordaná a szellő, halhatatlan Kisfaludy Károly pásztorát hozva kínos emlékezetünkbe, hol előbb jólét, megelégedés, szerencse úté fel édeni lakhelyét.

*

Ha tehát nem is mutatkoznék más ok, hanem csak az, mihez képest forradalmak, háborúk, ellenséges összecsapások soha egészen el nem kerülhetők, már ez is elég volna annak leg-sürgetőbb ajánlására, miképp mindazok, kik nem csak szájjal, de valódi és a szív mélyéből szeretik hazájukat, tőlük minden kitelhetőt elkövessenek, hogy a bátor lakházak száma mindinkább növekedjék anyaföldjük határai közt.

Miután azonban forradalom, háború, nagyobb szerű kihágás kivételes eset, mely sok egyénnek - kivált, ha nem áll a hosszú évek során - soha nem zavarja földi létét, kérdem, valjon olyannyira közömbös dolog-e egyesek- és az egészre nézve, ha a többség, bár a legnagyobb béke

és nyugalom közepén, jó lakházakban éli-e napjait, vagy egybensaráglázva állati mód teng nyomorult viskókban?

Én tökéletesen meg vagyok győződve, és ily magasságra emelem az emberi fészkek becsét, hogy a jó lakház képi a házaszeretnek legvalódibb, legtartós és legmélyebb sarkalatát, midőn a házaszeret minden biztonnal megint legbővebb, leggazdagabb forrása úgyszólván minden emberi és polgári erényeknek.

Igen, de a házaszeretetet nem kell egybezavarni a házaszerellelemmel, mely utolsó többletkevesebbet rendszerint nyavalás állapot, és tartós hasznót a hazának nem hajt, midőn a józan s az enség gyalázatibul valódilag kibontakozott tiszta házaszeretet oly érzélem, oly lelki tulajdon, melynek hatása a nemzetek és általján véve az egész emberiség előmenetelét, jólétét, dicsőségét tekintve oly óriási erő, és oly bizonyos, miképp azon mostoha földi fekvés, szomszédok zsibbasztó befolyása és mindenekfölött az önkénynek hervasztó vaskeze előbb-utóbb, de bizonyosan elvégre megtörik, és mely a legnyomorultabb szolgáltatásban epedő és kínlódó népeket is, bármily erőseknek látszó békák csörögjenek is minden lépteiken, kétségkívül egykor mégis feldicsőíti a közszabadság édeni malasztival.

*

A szerelem és szeretet közt nagy a különbség. Az első vak, a másik szemes. És noha meg kell vallani, hogy azon szent érzélem, mely a lelkes embert köti honához, valami ki nem magyarázható, mert hiszen hány koldust látunk, ki forrón imádja hazáját, mely iránta mindig mostoha, midőn számtalan dús fertőzheti a földet, ki bő mértékben szopja hazájának legjobb kincseit, és mégis honát nemcsak nem szereti, sőt gyalázatos, kiköpésre méltó gúnymosolyra fakad, midőn a lelkes szegénylegény kész legutolsó csepp vérént ontani mostohaanyja kedvéért - azért mégis tétova nélkül kimondom, mint én hiszem, hogy a házszeretet alkotja a házaszeretnek legbiztos és legtartós talpkövént.

Ámde mily kimondhatlan különbség van megint a házszeret közt!

A házszeretők legnagyobb része azért szereti házát, mert az neki jövedelmez, és minél több bért hoz, annál erősebben szereti, mely nagy szeretetnek aztán, igaz, magán kívül senki nem veszi legalább direkt hasznát, a bérbe lakók pedig alkalmasint nagyon meg volnának elégedve, ha a gazda inkább gyűlölné rakványát, vagy azt gyűlölni oka volna, mert oly kevés hasznót hajt, mintsem hogy oly forrón szereti(!).

Ezen szeretetnek neve azon osztályba feljegyzendő, mellyel az ember tehene, szántóföldje, erdeje etc. iránt viseltetik, ha téjben bővelkedik, jó búzában dúsan fizet, makktul, gubicstul erősen fénylik etc. És meg kell vallani, efféléket minden józan ember nagyon kedvel, mire tökéletes joga is van, mert a természetnek ajándékán, kivált, ha az munka, ipar és veríték által becsesebbé varázsoltatik, méltán szabad örvendeni az illetőknek, csak hogy az efféle szeretet néha olyannyira elaltatja azt, ki magára kellőleg nem vigyáz, és fel nem fogja a tornyokon fénylő kakasnak mély jelentékét: „légy éber”, [hogy] igen könnyen eltompul, minden lelki „röpre” alkalmatlan lesz, és az önszerető, önbálványzó énekek vajmi alacsony lépcsőjére süllyed.

Azon ház, azon lak, melyben bár pusztán, bár falun, bár városban család lakik, és melynek nem pénzforrás legfőbb feladata... ezen „emberi fészkek” bátor, egészséges, kényelmes volta, ím, ez *motiválja* azon „házszeretetet”, melyet én a higgadt, mindig egyfokú meleg, soha túlcsapongó, de másrésről soha nem lankadó házaszeret sarkalatául állítom[!].

*

Minden ember nem lehet „költész”.² És ez helyes, mert soha mennyekbe ragadó költészet nélkül igen is agyagos, poros és sáros volna az emberi nem, és mi, magyarok, büszke örömezzéssel mondhatjuk: magas lelkületű, isteni szikrátul túláradozó hazafiak és lantosok híjával soha nem voltunk és most sem vagyunk. - Berzsenyi, Kisfaludyak, Vörösmarty, Horvát Endre, Kölcsey, Petőfi, Bajza és számtalan, már feldicsőült honi hívek említésénél valjon ki azon szerencsétlen, szánakozásra méltó magyar, kinek vére nem lüktetne sebesebben; és azt gondoljuk, ezek már tökéletesen kimondták, elrebegették mindazt, mit a magyar érez, sejt, sőt tán nem is igen tudja, mi minden rejlik még benne, azon bús, édes remény, melyhez képest az anyagi kényelmek és kéjek közepette is bizony csak sírva tud vigadni a magyar, mert több benne a lélek, mint az agyag, és csak nemzete dicsőségében lelhetné igazi nyugtát, mikor aztán, tudom, mosolyra fakadna eddigelé jobbadán csak sírni szokott ajka; és mindig voltak, most is vannak, és mindig lesznek a honnak magas lelkületű és aranyszájú lantosai, kik ébren tartandják a magyart, hogy rabláncok közt legalább meg ne hízzék, mint számtalan más fajták - -. Ez igen helyes, mondom, és elmecevegéstül nincs mit rettegnünk; ámde nem költők, de egyedül az „okosak” nagy száma képzi a nemzetek eldönthetlen sarkalatát.

*

Anyanyelvünk számtalan esetben bizonyítja, mily felsőbbseggel bír nem egy, már akméig kicsinosított idegen ige fölött.

Okos, okos ember. Valjon kitehetni-e ezen minőséget német, deák, francia, olasz vagy angol nyelven tökéletes pontossággal? Én nem tudom, mi - igaz - nem mond sokat, mert én több egyéb tudatlansági okot ide nem számítva már azért sem voltam soha is igen korrekt nyelvész és purista, mert az emberi szót én soha nem tartottam „célnak”, de egyedül eszköznek a lehető legtisztább közlésnek elérésére!

*

Bizonyos alkalommal nagyon kidicsérték előttem igen ismeretes valakinek roppant tanultságát és elmebeli tehetségeit, mily ritka kincseken nem tudott eléggé bámulni a jelenlévők többsége. Egy közönséges, de igen ép velejű falusi egyéniség azonban sehogy sem akart osztozni e dicséreteken. Heves szóvita keletkezett. S miután könnyen egy rész sem tágított, elvégre ím, ezen szavakkal jelenté magát legyőzöttnek a természet nyers fia: „El akarom ismerni, hogy a szóban levő méltóság erősen tanult, felette sok tudomány lakik benne, sőt általján véve igen eszes egyéniség, de azért bizony mégsem »okos ember«!”

Rám ezen véletlen eset, ezen talpraesett megkülönböztetés - mert mint fentebb mondtam, elv szerint és később meg nem szűnő gyakorlat és szokás következtében én mindig igen éber figyelmező szerepében sántikáltam - különös nagy benyomást tett; és elősorolván az általam ismert tanárok, tudósok Maulmacher, Schönschwätzer és Schöngeister hosszú légióját, tisztán láttam, hogy bizony számtalan tudós, tudományos fényesszájú, nagyokat mondó és azzal, mit tud, ügyesen fitogató egyéniség van e világon, ki nagy hírben fénylik, és a sokaságnak és a lágynak birtokosainak erősen imponál, és ki mindemellett mégis éppen nem okos.

*

Az okos - legalább belsejében - csak okosnak enged; és ekképp az okos ember csak azt kedveli, egyedül azt szereti, mi valósággal kedvre szolgál, mi szeretetre méltó.

---

² Azért nem mondom ez alkalommal: „költő”, miszerint valami értelmi zavar ne támadjék... és az Olymp felkentjeit senki azon magyar tékozlók moslékába ne keverje, melyben - fájdalom - egy cseppet sem szűkölködünk.

Már kérdelem, ha ezen utolsó néhány sor nem alap nélküli badar szó, valjon miért, mi okbul kedvelje az okos ember házát, lakát, ha az nedves, télen hideg, nyáron meleg, melyen átfúj szél, átázik eső, melyben az illető vagy inkább illetett még a sertés néhai betoppánásátul sem tudja megóvni magát, melyet csak imádság tart, miszerint hegyibe ne szakadjon, és mely minden bizonnyal fenékgig hamuvá ég, ha mennykő üt belé vagy veres kakas száll rá; és továbbá kérdelem, ugyan a szent Isten irgalmáért, miért és mi okbul szeresse például az honát - és hány van ilyen anyaföldünk határai közt -, kinek kurta üngén és bő gatyáján kívül e tág világon úgyszólván nincs semmi egyébje; kinek mindenki parancsol, mert nem egy, de száz az ura; kit katonának sokszor vasra verve hurcolják[!], megeskedtetik, bár van kedve hozzá, bár nincs, s ha aztán odébbáll, agyonpuskázzák, mint ebet; ki nagyobb élvezetben soha nem részesül, mint néha-néha egy üveg savanyú borban és a cigány valami keserű nótájában; kinek bőrét netaláni szelességeiért - milyeket a jó(!?) társaságban Jugend-, sőt Geniestreichnek neveznek, könnyen elnézik, sőt nem ritkán még fel is dicsérik rútul és annyiszor, ahányszor - vajmi fájdalmasan kitímározzák; ki ha nagyon éhes s véletlenül egy malackát, egy báránykát attul elcsíp, kinek tán ezerszer több ily gavallérja vagy ártatlanja van, mint neki szájában foga - noha egy sem hibázik -, és kit ily „égbekiáltó” bűnért 5, 6 évig a rendes angária mulhatlan kiszolgáltatásával tömlőcben tartják[!], és ott vasra verve hervadoz etc; ki végre ha életének tavasza elhalaványult, a társaságbul kilökve tán mint rabló vagy koldus végzi földi kalandját, csak száraz kenyérre vagy kötélre jut, és még csak egy köve sincs, melyre lehajthatná fáradt fejét -; kérdelem, miért, mi okbul szeresse az ilyes istenadta rá nézve oly igen kegyetlen honát? Hiszen nincs ok rá - ámde gyűlöletre van elég; és mégis - ó, bámulatra méltó csuda! - hány magyar, kire ezen most érintett leirat és képmásolat hajszáli pontossággal illik, szereti, sőt bálványozza honát, mit a selejtes fel nem fog, de a lelkes őszinte rokonszenvvel elért, mert több benne a költészet, mint az okosság - a költő pedig magasabb szférákban lakik, midőn az „okos”, ha kivetkeztette vagy ki hagyta vetkeztetni magát minden költészetből, csak a földön mászik, s közelebb áll az állatok csordáihoz, mint égi, tisztább lényekhez.

Költész minden okosság nélkül nem gyalázatja a nagy természetnek, midőn az „okos” minden költészet híjával: pöködelem...! Így érzem, így tudom legalább én -.

Ámde kérdelem: nem volna-e bölcs az okosságot bizonyos arányban egybeházasítani a költészetel? Hiszen az „egész” embernek éppen oly sürgető szüksége van lelki, mint testi eledelre; és egyébként tiszta költők soha nem fognak alkotni álladalmat, midőn csupa okosak viszont megvethetik ugyan alapját valami társadalmi kompaktnak, ebből azonban minden magasb lelkületnek lassan-lassan legkisebb jele is száműzve leend, s pénz, haszon, nyereség fogja alkotni szentháromságát, és a lelkesb, magát és emberi létét kellőleg megbecsülni tudó egyén inkább kuncsorog sivatagban szabadok közt, kik elértik lelki nyelvét, mintsem hízni szeretnék az élet minden kényelmeitül körülvéve tőzsérek során, kik nem tudják, mit szól, mit akar, mit érez, ha benn lakó szelleme néha magasb szférákban röpdös és valami magasabb áru után is vágyik, mint arany és ezüst!

Ámde halandó ember sem nem angyal, sem nem állat. Nemde? És ekképp csak arrul lehet szó, míg lelke agyag-szorítékából ki nem bontakozik, valjon inkább az angyal felé gravitál-e fel vagy az állatok alacson sorára le!

*

Ezen téma már ezrek által ezer árnyéklatban meg lőn pendítve, igazi alkalmazása azonban még csak vajmi kevesek keblében lett ténnyé, magyar honunk határai közt éppen úgy, mint egyebütt. Nálunk az egyik kész felcsigázott honszeretet-lázában, nemritkán „dühében” nemzete dicsőségéért még az egy gatyáját is elégetni a haza szent oltárán; a másik viszont, noha százezer gatyája van vagy lehetne, nem kész, sőt vonakodik pénzéből, idejéből csak egy fillért, csak egy napot is áldozni a közjóért... szebb, dicsőbb jövőendőért „tűrni” pedig éppen

nem képes, sőt nem is sejti, hogy ilyesnél - kivált, ha beborultak az idők - magasztosbat hű hazafi nem eszközölhet; mert csak az, ki túrni és zordon éveken keresztül zarándoki elszánással szenvedni tud fajtájáért, érdemli meg, miszerint a *justum ac tenacem* etc. hervadhatlan repkénye fűzessék elkínzott halántéki körül. Nemde?

A költészeti „plusz” és az okossági „több” nemcsak a nemzetek életszaka szerint árnyéklík (variál), de többet-kevesebbet a népfajták eredeti vagy természetté vált típusa szerint határozatík el.

Fiatal, kezdő, nemzetté csak most alakuló népek *rendszerint* bővebben pezsgenek költészeti szellemtűl, mint volnának okossággal ellátva. Valamint az egyesnek élettavaszában is *rendszerint* inkább napirenden van az égbe röpűlési vágy, mint higgadt meggondolás és egyedűl „oknak” engedő elhatározottság.

Mely egyén vagy nemzet fiatalsági évkorában nem hordott bizonyos valamit keblében, vérében, mit halandó soha tökéletesen kimondani még nem tudott, de Schiller, Alfieri, Moore, Berzsenyi, Vörösmarty és még több minden bizonnal érzett vagy legalább megihletve gyanított, sejtett, az ily nemzet későbbi korában kalkulista géppé sűllyed, és habár ki is fejt ezer anyagi kényelmeket, lelkesedhetése csakhamar megtörík, hahogy emberi szikratűnemények által ébresztve, indítva jókor fel nem eszmél és e részben nem rehabilitálja magát, mi nemzeteknél már sokszor történt, és e tekintetben könnyen lelűnk példát Szövetséges Amerikában; midűn egyéneknel, melyeknek külön életszaka szorosabban el van határozva, mint nemzetek időkora, ily rehabilitáció szinte lehetlen; és az, kiben 16, 20, 24 éves korában nem lakott vagy legalább nem lappangott költészet, az mint megérett, okos, sőt ildomos férfűség (asszonyság) faraghat ugyan verseket utóbb is, de belőle égbűl inspirált lantos bizony soha nem válik többé.

*

Magyarország határai közt, mint én fogom fel, sokkal több a költő - spedig a szó kettős értelmében -, mint az „okos”, noha igen okos emberek híjával sem vagyunk egy cseppet is, sőt azt hiszem, nincs faj, nincs nemzet - és egyet sem veszek ki -, mely annyira bővelkedne szabad szó- és eszmecsere által higgadt és mély gondolkozásban váltig gyakorlott, okos egyénekben, mint a magyar hon.

Ezt, tudom, nem hiszi szomszédaink mindnyája, mert része csak azt tartja „okosnak”, ki élire tudja verni a pénzt, része pedig úgy van meggyőződve, hogy az, ki sokat nem tanult, erősen ki nem iskoláztatott, és tudománnyal teletűmve nincs, teljességgel nem lehet okos. És igaz, a magyar, legalább eddigelé, soha különösen nem tűntette ki magát tőzséri kvalifikációk által, és rendszerint nem vett magába oly iszonyatos mennyiségű teóriát és tudást, mint kivált a német faj szokott bekapni - ámde esze és szíve nem vágyott, nem szomjazott *mindenekelőtt* arany és anyagi kincsek után, és mi tanulmányait illeti, inkább az életbűl és a szabad diszkussziók egybevillámlásibul szedegette okosságát fel, mintsem hogy mindig csak könyvekbűl és professzori prelekciókbul préselte és préseltette volna magába a bölcsességet(1). És eelőtt, noha a magyar általján véve nemcsak bőbeszédű, de ékesen szóló is, mégsem bírt azon „szalon-elsőséggel”: a szépnemmel órákig, napokig fecseghetni és mégsem mondani semmit, és azon száj-vitézséggel annyi sikerrel állni elő, melyben nem egy garçon - és nem csak a franciák közt pajzánkodik e species oly kitűnőleg - szukcedálni szokott.

Ha effélékre adja eszét a magyar, bizonyosan itt is ér cél... és úgy fog tudni kincseket egymásra halmozni, és szétpattanásig pelikánként oly erősen megtűmendi magát erudícióval, és oly amabilitással fog forogni a szépnem körül, mint sokkal jobban meg tudta ővni szabadságát, alkotmányát és nemzetiségét hosszú századokon keresztül, mint mindazon fajták nagyobb része, melyek minden tehetségűket pénzhajhászatra pontosíták össze, vagy bibliotékákkal és

poros erudícióval árasztották el a világot, vagy legfőbb feladatuk társosági politura és szalonbani ügyes forgolódás látszatik lenni.

Igen, a magyar könnyen elérheti és el is érendi mindezekben bármily magasra kapott népet is - ha ráadja fejét. Mert hiszen oly nemzet, mint mondtam, mely századokon keresztül meg tudta óvni, pedig nyílt róna-hazában, török, muszka és vele nem mindig rokonszenvű német közepette annyira kifejthető, talpraesett alkotmányát, szabadságát, nemzetiségét; az ily nemzet, mondom, könnyebb „tennivalókban” is minden bizonnyal, ha erre kedve és akarata „csosszan”, jó és kitűnő sikerrel fog haladni. Márpedig a népek legnagyobb kincseit megmentni, kivált oly tenger baj közt, mint amilyesbül a magyar soha tökéletesen ki nem tudott bontakozni, tán súlyosb feladat, mint pénzt csinyálni, teóriákat, dicionáriumokat etc. irkafirkálni, versecskét faragni, komédiákkal etc. etc. ellátni az emberi nemet vagy legfeljebb táncvigalom vagy valami fényes(!) ünnep alkalmával eleganter ügyködni a szépek körül, egy kissé tán franciául is fecsegni, gratiose eljárni a keringőt, polkát és nagy lovagiságot tüntetni ki a cotillon és quadrille française izzadalmiban! - Én legalább így hiszem.

*

Szeretete azon háznak, melyben család lakik, és melyben azért szeret lakni, mert természeti szükségéit, hajlamát, ízlését abban kielégítve tapasztalja, az ilyféle lak képzi azon „motivált hazaszeretetnek” legszilárdabb alapját, mely nézetem szerint előbb-utóbb, de bizonyosan bekövetkezteti a nemzetek felvirágzását.

Az angol büszkén mondja: my house is my castle - miáltal rövid szavakkal azt akarja kitenni, hogy ő abban minden lehető háborgatástul tökéletesen ment; más fajták is átfordították nyelvükre e magasan hangzó kitételt, például: mein Haus ist eine feste Burg... csak hogy ez alkalommal is a tény nem annyira reális, mint képzelet, de legalább bizonyosságul szolgál, mihez képest nemcsak az angol tudja, mi a földi létnek tán egyik legfőbb kelleme, de bizony más fajták is tudnák... És mit akar Róma népe azáltal mondani: pro aris et focis - valóban nem kevesebbet, hanem hogy becsesb kincse az embernek e földön nincs, mint oltára és háza, miként ehhez képest a lelkesb mindig kész körömszakadtáig, legutolsó csepp vér kiadásával megvívni.

*

A fiatal vértől pezsgő, kivált a 18, 20, 23 éves, kiben a testi expanzió ily időkorban rendszerint legnagyobb, ki egész férfiaságra még meg nem érett, jó időben, teljes egészségben nem is sejtí, de távolról sem gyanítja, valjon mi a jó lak, vagy határozottabban kitéve, melyek azon feltételek (attribútumok), melyekkel háznak ellátva lennie kell, miképp igazi illetékel róla el lehessen mondani: „Ez ugyancsak jó lak.”

*

Nem emlékszem, hol olvastam vagy hol szedtem fel bizonyos bölcsnek vagy szentnek azon állítását, de mindenesetre értésemre jutott, mihez képest a legtöbb „maga okozta” emberi bajoknak, melyek oly könnyen burjánzó szórakozásbul, tudatlanságbul, erkölcstelenségbul erednek, legvalódibb kútfeje nem egyéb, mint az, hogy a lakosok nagyobb része nem tud, nem akar elégségesen odahaza tartózkodni.

Gyerünk, kivált némi városokban, kávé-, bor-, ser-, pálinkaházrul színházra, sétahelyre, cukrányra, utcákra, majom- etc. bódéokra, bujagyarmatokra etc, és mindig zsúfolt telieknek lelendjük.

Némi jószívű főasszonyság s nem egy tompa főúr, ha kikocsikáz, ily látványon erősen megörül: „Hála Isten! - ilyest rebesget - a nép nagyon szerencsés, nagyon boldog -!” Az „okos” azonban, ki legalább „sokáig” nem bír ringatózni csalálmokban, öncsalásban, kérdi: „Valjon hol vannak az asszonyok, a lányok?” - mert az érintett szociális szórakozási és mulatsági

intézményekben és csábokban, sommásan véve, alig mutatkozik egyharmadnál, negyednél, sőt egy tizedrésznél több „fehérség”!

A világ azonban halad... és most kivált egy idő óta a szépnem is erősebben és nagyobb számban részesül a felhozott házon künti kéjekben, úgyhogy nem áll a lehetetlenség során az, miképp maholnap éppen oly nagy mennyiségben járandja az asszony, a lány a bor-, ser-, pálinka- és kivált a kávégyarmatokat is, mint a férfiúság és legénység, mely kivált némi helyütt az ismert „Stammgast”-féle hűségben és pontosságban koncentrálna és tünteti leginkább ki polgári kötelességteljesítését és olyannyira talpraesett, forró hazaszeretetét, hiszen vendéglőkben, sőt sok alkalommal kávékban is már sokkal szebb(!) számban részesül hölgy, szűz és „demi monde”, mint azelőtt csak néhány évvel is... miképp aztán igen valószínű, hogy a szeszesitaldákban is éppen oly sűrű, pontos és állhatatos látogató leendő „Stammgastin”-féle mineműségben az anya, a néne, a dajka, a pesztonka etc. is, mint máii időkben az atya, a bácsi, a nevelő, a szolga... És akkor még sürgetőbben, mint ma, azt kérdendi magában az okos: hát ugyan a kisdedek, a gyermekek, a növendékek ezalatt hol maradnak, hol tengnek, hol unatkoznak, hol nyomorognak?

Úgyhogy a felhozott, de emlékezetemből kiesett bölcsnek vagy szentnek csakugyan erősen igaza van azt állítani, miszerint egyes családokra, úgy egész nemzetekre nézve is azon nyughatatlanlás, azon viszketeg: odahaza nem maradhatni, de künn keresni szórakozást, mulatságot, jobblétet, igen nagy baj, sőt igazi átok.

Súlyos, fanyar és kivált állandó nélkülözésekre, áldozatokra saját jó természetétől indítva felette kevés egyén képes. Ily készség csak tartós gyakorlat eredménye szokott lenni. Mert valamint bűnbe rendszerint csak lassan-lassan süllyed halandó le, úgy nem véletlen pillanatnyi, de elv szerinti tartós erényre is egyedül meg nem szűnő „gyakorlat” által szokott emelkedni és dicsőülni fel.

Íránylag kevés kivétellel csak „idomítás” által fejlődhetik ki ember, mint állat valódi erőre, igazi felsőbbbségre.

Ló, mely kellőleg kiidomítva nincs, íránylag nemigen fényesen futja át pályakörét - mindezt a pesti gyepen tapasztalnunk elég módunk van, nemde? Valamint azt is, hogy a jó[l] idomított nem legjobb paripa is legyőzi az idomítlan legjobbat.

Ámde az embernek jobb része nem a test, de a lélek, ugye? S valjon a lélek nem nő, nem kisebbedik-e emberben? Valóban mód nélkül tágulhat, valamint összezsugorodhat is, spedig vagy nagyobb lesz célszerű gyakorlat s idomítás következtében, vagy elpicinül s kiszárad elhanyagolás, lelki restség által.

Serdülőktől és általján véve a sokaságtól súlyos, fanyar és kivált állandó nélkülözéseket és áldozatokat ehhez képest az „okos” nem fog várni, mert ha ezt tenné, előreszámítása, reménye nem sarkallaná „okon”, mert magas erényeket serdülőkben s a sokaságban rendszerint nem lelhetni, az „okos” pedig, kire tudniillik ezen cím illik, mindig és mindenben okokra állítja hipotéziseit, várakozásait, és semmi természetellenit nem követel.

És ekképp az ámitás nélküli „okos” mindenekelőtt nem azt fogja sürgetni, mint én fogom fel - mert a dolgot hiába sürgetné -, hogy az emberi többség vesztég igen sokat üljön odahaza, hanem legelőször is, hogy a többség oly lakban részesüljön, melyben maradni nem kín, de kellem, és aztán, hogy oly kéjekkel ismerkedjék meg, melyek inkább odabenn, csendes családi viszonyok közt és lelki foglalatosságokban lelendők, mint idegenek lármás társóságában, bor-, ser- etc. házakban odakünn. Nemde?

*

Nedves, alacson, rossz bűzű, sötét viskókban, összesaráglázva nyavalgó, síró-rívó kisdedek közé, lármás, trombitát, hegedűt etc. etc. gyakorló szomszédokkal megáldva, odalent soha nem nyugvó kovácműhely vagy mindig rossz szagú patika, vagy már szürkület előtt zab után kalapácsoló lócsapat, odafent pedig vívó- s akrobatiskola vagy megholtakért etc. meg nem szűnőleg ringatott éles harangpanasz, mi tán nemigen használ azoknak, kik már nincsenek, de kivált közlül hihetőleg igen kellemetlenül üti meg azok füldobjait, kik még élnek, lihegnek, s kik szerencsétlenségükre nem erősen nagyothallók vagy siketek... tőszomszédban mészárszék és egyéb szék etc. minden fűszereivel, más oldalul egy vagy több gyár, kormos, füstöt okádó magos kémény s nyögő, pöffkedő, soha kifáradni nem tudó gőzgép elválhatlan kíséroi-vel etc. etc. ily körülmények közé iktatva, intábulálva, kelepcézve - kérdem, a 365 névnapokra kijegyzett kalendárszenteknek valjon melyike az, ki meg ne szöknék; vagy ha egészen meg nem szokik is, olykor-olykor, sőt felette gyakran a háztul el nem lopódnék, vagy ha ilyest tenni nagy szentsége nem tűri, nem engedi, legalább kimagyarázhatlan kedve ne csosszanna odébbállni és bel-örömök helyett künn keresni „túrhetőt”, s mely künn-kalandozási csáboknak egyedül szent képes győzelmileg ellentállni, midőn a közönséges emberfia bizonyosan bukik, tudniillik orrával ki, valami ser-, bor-, pálinka- etc. etc. csapdába bukik - és szent szagban lévő ugyan elég van a világon, de igazi szent annál kevesb, és ehhez képest a gyenge, az indulatos, rosszra hajlandó, magának parancsolni sehogy sem tudó többség alkotja a társoságok és nemzetek sarkalatát.

Sok egyén efölött saját személyét sokkal dicséretesb „valaminek” tartja, ha mint „vénasszony”(!), nem ül sokat odahaza, de férfiúhoz illőleg(!?) a szabad(!) ég alatt tölti óráit, napjait, és födeletlen sütteti meg magát a felséges nap sugáritul etc., valamint nem egy specialitás is jobb embernek hiszi magát, ha korán csibékkal tér nyugalomra, s jókor kel, jókor mozog, mint tekintené azt, ki későn vonul vissza és sokáig hever... holott számtalan koránkelőt tapasztalunk, ki minden igazság szerint a szellős palota négy oszlopai közt leli végét... nem egy virrasztó és nappal alvó viszont az erények elég hosszú sorátul fénylik... jóllehet, mennyire így cselekedni égtáj, időszak és körülmények engedik, sötétben nyugodni és alunni, a világgal pedig nappal élni mindent mindenbe véve kétségtelenül bölcsebb. Ámde bizonyos éghajlatok alatt és télen oly hosszas a sötétség, és viszont oly hosszadalmas a nap, kivált nyáron, miképp a „sötéttel” mindig alunni, a „világossal” ellenben mindig ébren lenni az ember természetéhez képest mégis tán egy kissé sok volna, és efölött például Londonban korán kelni, ha az ember nem utcaseprő, vagy más korai kötelességei nincsenek, vagy az aequator alatt az igen is fényes nap sugáritul húsbe nem szökni valóban egyedül igen furcsa erényi viszketegnek lehetne parancsa.

*

Igen nagy, tán a nagyobb szám pedig együgyű mesterkétlenséggel, nyíltan, egyenesen azt állítja, ha nem éppen kézmunkás: valjon mit [csináljak] odahaza?

Hát nincs könyv a világon, teremtetét! Igen, de annak, ki nem tud olvasni, vagy nem tud hozzá...

Általános nézetek

Lehetetlen tagadni, alig létez embersorsunkat tekintve valami kényelem, mely egy jó lakását, jó házát felmúlhatná. Kivált érettebb korban érzünk így, midőn gyermeki szép álmaink reményivel egy kissé alábbszállni kénytelenítettünk, legtisztább s legforróbb vágyaink annyi visszavonulással, oly sokszori hideggel találkoznak, s mi végképp négy fal közt leljük legkellemesebb óráinkat. Irigylésre méltó azért az, ki kényelmes házat sajátjának nevezhet, de irigylésre méltó azon hon is, melyben sok jó-ház-tulajdonos létez, mert valóban semmi nem mutat egy honnak egészséges létéről annyit, mint az ingatlan tulajdonosok nagyobb vagy kisebb száma, valamint egyes polgárokat véve nincs nagyobb alapja a közrend- s csendnek, mint szabad birtok, s nincs biztosb kútfeje a konzerválói szellemnek - mindenkor, ha nem is bőségnak, legalább éhség híjának -, mint célirányosan elrendelt ház, sőt azt mondhatni, semmi nem fejt ki annyi polgári és házi erényt, mint éppen ez. Kinek se hazája, se lakja, ugyan mily kötelekekkel van az embertársához, felebarátjához kapcsolva! Bizony felette gyengékkel, s minden változás, minden ingás szinte csak kedvezőleg hathat rá. Nem úgy az, ki eldődei lakta hazájában s atyai házában lépett e világra. Szomorú színekben jelenik meg annak az életnek minden varázsa, midőn ez, ha a szent természet legszebb vágyait benne el nem gázolták, honának bármi kis jelességeit is forró kebelével öleli.

Mi azonban a jó s célirányosan elrendelt ház? Az itt a kérdés; s az - merem mondani -, melyre eddigelé - legalább tudtomra - senki nem válaszolt csak félig-meddig is kimerítőleg. Pesten például még inkább, mint akárhol másutt, rendszerint feláldoztatik a házbirtokos vagy legalább a bennlakó az „architektúrának”, s nem az látszik a fő feladás lenni, hogy a házban lévő dicsérje lakját, de azt inkább az utcán álló s azt kívülről tekintő bámulja. Furcsa elosztás valóban. Azon rész, mely fizet s marad, akármily ebül van is, az egy cseppet sem árt, mit sem törődnek vele, csak arra tegyen a ház jó benyomást, csak az dicsérje, ki érte nem fizet s odébb megyen. Mi új példája az emberi hiúságnak, mely itt is, mint legtöbb esetben, inkább szeret látszani, mint lenni!

„Az architektúra szabályai szerint legyen ház építve” - azt hallom örökleg állítani. De ugyan melyek azon szabályok? Magam is tanultam architektúrát, hanem még gyermekkoromban sem akartam elhinni azon nec plus ultrát, mely szerint, teszem például, 4 meghatározott oszloprend s egyéb, már megállapított rendszabás van. Kis fejem soha nem bírta átlátni, egy ötödik s még hatodik oszloprendet s számos más változásokat miért ne volna szabad divatba hozni; s azóta, hogy nagyobbra nőtt fejem, e tekintetben egy cseppet se javítám magamat, sőt most egyenesen így szólok: Mily impertinencia néhány száz vagy ezer évvel ezelőtt bizonyos regulákat felállítani a jövők számára, s mily gyávaság ilyen reguláknak rabja, sőt bolondja lenni! Győzzön az ok s csak az ok, ne a régiség, s még kevesebbé ne azon nimbusz, melyet csalbölcsök (imposztorok) saját sötét cselük vagy világos hiúságuk elburkolása végett a régiség körül szoktak terjeszteni! Minden szép bizonyos okokon alapszik, csakhogy az ember nem érti, fel sem fedezheti lelki gyarlósága szerint a természet szépségeinek okait. Bámulva csudálja a csillagok kimondhatlan bájjal elszórt világít, s a hegyek s erdők milliárdnyi rendtelenségeit mély megilletődéssel tekinti, valamint az isteni teremtések nemes formáit, az emberi képnek s testnek örökké változó virányait elragadtatással, sőt néha bálványimádással illeti, de mindezeknek okait felfogni nem képes, hanem midőn ha magába száll, térdre esni s némán csudálni kénytelen, csak azt sejtethi: mily bölcsesség s mily hatalom létezhet azon kútfeben, melyből ennyi s ily szünetleni különbségekkel változó harmónia veheti eredetét. S azért, mert ezen sejdítésen semmi földi érzelem túl nem hathat, minden isteni munkának szépséganalízisa hiábavaló fáradozás is marad, s ki azt gyakorlani bátorodik - zsarnokságot űz embertársain. Hanem hogy viszont embernek csinyálmányait ne lehessen venni az okoknak kérdése alá, ne

lehesse felvilágosítani, magyarázni, javítani - az megint gyávaság, s ki ilyest állít, az sem teszen kevesebbet, mint zsarnok[osk]odást embertársain.

Az egykori Hellasznak maradványait vettük fel az „építési ízlés” mintájául, s ha ezeket egybenhasonlítjuk Egyiptomnak idomtalan rakványival s későbbi Rómának sokszori tarkabarkaságival, nem lehet azt állítani, hogy azért adunk elsőséget Görögország remekeinek, mert sic volo sic jubeo, et tu est mon plaisir, hanem mert tagadhatlanul több egybenhangzás, azaz célnak és szükségnek több megfelelés van a görög épületi anyagok és azoknak formája közt, mint az egyiptomi s római építményekben. Hanem azért azt kiáltani: siste, nec plus ultra - éppen oly képtelenség, mint akármely nemzetet a kifejlődésnek legmagasb fokán gondolni.

Hogy eddigelé Hellásznak sem szobrait, sem építményit a természethez vagy józan okokhoz közelébb nem hoztuk, sőt nem is értük el hasonlatosságuk- s okos idomokban, az bizonyos; de az nem mutatja elérhetlenségüket, hanem részint azt, hogy az új Európa nem érte még el szobrászi százodát, részint változtak szükségünk, szokásaink, s máj időkből, hol ki-ki kényelmet vadász, s klímánk egy cseppet sem görög, a Parthenon sem illenék többé egészen közénk, de bizonyára legnagyobb javításokra s ekképp „szzebbítésekre” volna képes.

„Mit s mily célt akarunk elérni?” Ez s csupáncsak ez határoztatja el józanul, mily idomot adjunk építményinknek. Hellasz s Itália éghajlata sokat enged, mi tőlünk egyenesen el van tiltva, s ha ezen országok egykori építményei „szemrehányó” fényben állnak előttünk, az érintett kedvezőbb éghajlat mellett még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy náluk közélet divatozott inkább, mint nálunk, s ekképp úgyszólván csak kőépületeik valának, mert egyesek lakjait mint helyeseket - némi keveseket kivéve - nem hozhatni fel; mi viszont szokásinknál s a 19. század kifejtettebb szükségéinél fogva inkább egymástul elszigetelve lakunk, s máj jobb házainknak kelleme kétségen kívül mindenben felülmúlja az egykori Hellasz és Róma polgárlakjait. Tán felesleg érintnem, hogy nem éppen Magyarország, de a civilizált világ lakházairul szólok.

Legjobb házaink építésében sem vétetik azonban - általánosan s kivált Magyarországot tekintve - két fő kérdés elegendő figyelembe. Legelőször is: a földgolyó mily szélességén, s másodsor: a naposak mily tájékára építünk? Mi okbul éppen azon lak, mely például Nápolyban tökéletesen megfelel lakhatási céljának, Pesten bizonyára sehogy se felel meg annak; s továbbá éppen azon lak, mely felette helyes volna, ha keletnek állna a homloka, csak azáltal is helytelenné lesz, mert homloka nyugotnak fekszik. Az éghajlat s kitétel sajátságát s különöségeit tehát - mennyire csak lehet - szorgos fontolóra kell vennünk. Mennyire lehet - mondom, mert ha sok más tekintetek preponderálnak, sokszor kénytelenítettünk feláldozni a kedvezőbb kitélt más, még fontosabb kelleme elérése végett. Így például Pesten az évnek négy szakát tekintve s mellette s ellene mindent a mérőserpenyőbe téve, kétségen kívül lakhatásra nincs kedvezőbb kitétel, mint keleti és déli. S mégis a legtöbb s legszebb házaknak homloka kényszerítőleg nyugotnak s éjszának esik, spedig egyedül a Duna „tekintete” miatt. S ebben Pestnek fekvése hiányos, s Budáé sokkal kedvezőbb. Budán ellenben, a fenséges nádor udvarát kivéve, a várnak mindazon házai, melyek a Duna felé fekszenek, minden józan-ság ellen éppen megfordítva, tudniillik hátukkal állnak a kedvezőbb kitételnek - keletnek; s az egykori építői, nem tudom, azon időkből divatozó éretlenségből-e vagy hiú pompáskodási szellemből s városi szag utáni hajhászatbul, felette szép kilátást, csendet s a legjobb kitélt áldozták fel - szomorú, szűk utcákba nézés, ablak előtti ronda s lármás vásár és a nyugoti viharok szemközti dühe megvásárlása végett. Így Mehádián egy sok ezret emésztő vagy inkább emésztett rakvány építettetett, mely téres, erős s sok tekintetben helyes; kár, hogy megfordítva áll. Spedig mert homloka az utcának - lehetne mondani - megtisztelése miatt - minthogy egyéb okát nem látom - nem a hús Cserna esésére, nem a bájtelki szikla ormaira, nem a csendteli völgyre, de átelleni ronda házakra, porfellegekre, soha meg nem szűnő lármára és ilyféle szennyes s keserű városi kellemekekre szolgál, éppen mindazokra, mikkel városban

untig laktunk, s miktől falu- s fürdőhelyt megmenekedni reménylénk. S ha ugyancsak ezektől mégis el kívánjuk magunkat vonni az említett fürdőhelyen, szagtehetségünket - mennyire bírjuk - le kell bilincselnünk, mi azon dilemmába süllyeszt: rossz szagot túrni szép kilátás végett vagy kissé jobb szagot vásárlani kellemetlen nézvényekért s felette sok lármáért. Mi okból szerencsés is Mehádián a rossz „szaglár”, mert ez s csak ez lakhatja kellemetlen érzés nélkül a nagy épület hátulsó, de igazán jobb részét, midőn a nagyothalló s rövidlátó viszont, ha orra éles, tanácslom, lakul inkább válassza az épület homlokát.

Raktárok szározak, szellősök s tűztől mentek legyenek, általjánosan helyeseknek nevezhetjük. Már lakházokban ezeken felül még többet is szabad kívánnunk, s ezek jóságát körülbelül az itt következő tulajdonoknak több vagy kevesebb léte határozza el: csend, szagtalanság, füstnélküliség, könnyű tisztíthatás, meleg télen, hűs nyáron, minél több világ s szellőztethetés légvonat nélkül s oly elosztás, mely szerint nappali, ebédlő s éjjeli (szoba - terem) kellőleg elkülönözve legyenek. S ezek egy jó lakháznak fő feltételei - fő feltételei, mondom, mert mellékes tekintetek számnélküliek vannak s napról napra nevednek, de egyszersmind józanabb okokra is állíthatók.

Illesszük most ezen elvekre honi lakjainknak hábár leghelyesbikét, s nem fogjuk tagadhatni e tekintetben is lehető legnagyobb fejletlenségünket, hátramaradásunkat.

*

Mindent összevéve, lakhatási elsőségeket s hiányokat, szinte egyetlenegy lakház sincs Hunniában, legyen városban, legyen falun, legyen végképp pusztán, mely mindezen most érintett feltételeknek tökéletesen megfelelne, melyek korántsem ízlési vagy divati negédek, makrancok, hanem egyenesen emberi szükségseinkkel, természeti tulajdoninkkal vannak szoros kapcsolatban, s legfontosb, soha nem változó okokkal támogatathatnak is.

Egészen száraz ház hol és hány van Magyarországon? Sokkal kevesebb - ha őszintén vizsgáljuk -, mint gondolnók, s nemritkán vettem belső mosollyal észre, miképp hervadoz rét és mező szároztság miatt, s viszont a gazda vagy földesúr mint kínlódik nedves raktárokkal, saját lakkal, midőn egy kissé több intelligencia - melynek következményei ilyféle feltalálások volnának: „Egy ember semmi, sokadalom még kevesb, s csak egy soron állók valami” - honunk annyi elaszott mezein a zsibbasztó szároztságunk elejét venné, s azt raktárinkba, lakjainkba ítélné, s ekképp vízi- és szároztkórságot kigyógyítván mind nedvességet, mind szároztságot kellő helyére utasítná. Józanul intézett egyesületek könnyen eszközölhetnek ilyeseket, s kivált Magyarországon, hol csak Duna s Tisza folytában több kincs fekszik rejtve, mint amennyit távolról sem sejt tizedik, sőt századik se. S kivált most segíthet ilyfélekén jól elrendelt egyesület, most, midőn országgyűlésünkről - mellyel sokan azért nem elégszenek meg, mert igen is túl ment, mások pedig, mert igen is innend maradt... míg én megelégedve s Istenbe bízva jó magvait szedegetem s tehetségem szerint ápolgatom - többek közt a 15. és 25^{iki} törvényeket is hoztuk haza, melyek egyike fő sarkalatját alkotja jobb hitelnek, másika pedig kisajátít vagy károztlanít, tudniillik a szerencsés középútra vág, s nem szenved, hogy mint eddig, egy állhaszon gátként sokaknak haszna ellen, vagy - mint eddig - sokaknak, vagy tán jobban mondva, némelyeknek egy leszen kirabolt áldozatja. Úgyhogy most töméntelen hasznok kiállítására úgyszólván semmi egyéb nincs hátra, mint felébredés, egyesület, ásó s kapa.

De ha még száraz házak nincsenek nagy számban honunkban, valamint hogy a földszinti sor szinte mindegyikben nedves, és így rendszerint az egész ház rossz, miképp vagyunk még tűz elleni bátorság-, csend-, szagtalanság-, füstnélküliség- s a többi feltétellel a jobb lakásnak? Tűznek - kevés kivétellel - Magyarországnak minden faluja, minden városa legveszedelmesben ki van téve. Biztos raktárok alig léteznek legkisebb szám- és körülfogásban (Umfang) is; s akármily hadnak néhányszori s csataközi elő- s hátranyomulása tönkredöntené a fél hazát, nem, de némi alföldi helységet ízzé-porrá égetne csak néhány jól irányzott gránát is, úgy,

hogy valahai létük se mutatkoznék többé; midőn Német-, de kivált Olasz- és Franciaországban a legvérengzőbb háborúval járó tűznek sem volt soha is újabb időkben mindent elpusztító következése. S hát kenderszáritás, zsírkiszalasztás, pipa, sőt gaz bosszúság által hány helység leszen - békességek közepette - a korlátlan lángok szívrepesztő áldozatja! Úgyhogy a jó s biztos lakásnak mi, magyarok általjánosan véve úgyszólván még csak bölcsőjében sem vagyunk. Csend - legtöbb lakjainkban ismeretlen dolog. Egy részről az utcai lármák - kovács, pásztor, minden számon túli kutya sat.; más részről ellenben az udvari liba, kacsa, megint kutya s százféle egyéb zene. Szagtalanság egyenlőleg nem ismeretes, és számos házainkban a konyhátul kezdve istállón keresztül az „árnyékok” országáig bennük mindenütt kényszerítetik a halandó gyarló emberi szükségére visszaemlékezni egybenszakítlan. Egy kis füst néhánéha, ködnél, ellenkező szélnél pedig mintha elmúlhatlanul minden lakhoz szorosan volna kötve, valamint légvonat is, a sokszor nem legjobb környező levegőnek dacára. Tágos ablakok inkább újabb házak sajátjai, de bennük rendszerinti vékony falak végett nem hűs, de meleg a nyár, s nem meleg, de vajmi hideg, sokszor didergő a tél; a jó vastag, mindent kizáró falak ellenben csak régibb épületekben találhatunk, melyekben megint az ablakok ritkasága s kicsinysége a baj. S hát a belső elosztás! hányadán állunk még ebben! Legtöbb épületeink oly egyszerűséggel, oly szívreható szimplicitással vannak elintézve, mely szerint a háznak tán több mint negyedrésze folyosó, s öröki egybenütközés nélkül mégsem folyhat rendesen benne a szolgálat, s ekképp - mert elvégre legtöbb ettől függ - lakhatásunk sem lehet hiány nélküli, sőt felette sok kellemetlenséggel egybeszórt.

Mi pedig az általjános jó lakásnak habár kisebb s mellékes, de mégis számnélküli s egy cseppet sem megvetendő tekinteteit illeti, azokra honunkban legkisebb figyelem sincs, pedig azért nincs, mert köztünk szinte senki sem tud hozzá, nem érti a dolgot, s ekképp azon kevés, mi itt-ott lak-kelleminkre nézve talpraesett, inkább a puszták véletlennek, mint valami előleges kombinációnak következménye. De nézzünk egyes eseteket!

*

Lépjünk most egy nemesi kúriába faluhelyen. A pincén áll a lak, s ekképp tűrhetőleg száraz. Falai vastagok s boltra kanyarodnak, mi éghajlatunkat tekintve felette józan, s megvallom, sok ily házat ismerek, mely mind télen, mind nyáron nagyon jó lakású, se meleg, se hideg, hanem mindig kellőleg hűs vagy mérsékelt. Teteje cserépre verve, ablakai, ajtai tágosak - s így igen sokban megfelel a jobb lakok feltételeinek. Hová van azonban rakva? Homloka az utcára, oldala s háta az udvarnak, s e mögött kert, gazdasági épület sat. Por, kocsizörgés, gulya, nyáj, sörtés sat. egy oldalról; liba, kacsa és a gazdaság minden egyéb fertelmi más oldalról, német példabeszéd szerint „a legelső kézbul” - minden közbevetés nélkül! S hát a belső elosztások s szagok? Egy szoba, mint a másik, mindnyája mint barátolvasó egy ambitusra fűzve, s azért egyikben, mint másikban, éppen azon szag - pipa, konyha s az ambitus végén igen gondosan felállított árny- vagy inkább zsarnokszék, minthogy senkit sem kímél, de tekintet nélkül mindenkire egyforma büntetést ró, bár használja árnyékait szerencséjére rendesen, bár szerencsétlenségére csak ritkán. S ha felnyitják a középajtókat, s minden terem egybefügg - mit a rossz franciák dicsérve enfilade-nak neveznek; s valóban felette jó franciául is enfilade-nak neveztetni, de a szónak egészen más értelmében -, akkor az elkülönözésnek minden kellemei megszűnnek, anélkül hogy eggyé válnék a ház belseje, s monotóniáját ily egyenes zsinóron függő 6, 8, 10 teremnek semmi sem vághatja ketté, mint ha ismét becsuktnak ajtóik, s többé fel nem nyitnak; vagy ha az egész ház minden szobákon keresztül kuglipadra használtatik. Már ezek nagy hibák, s ki nem barátja a zajnak, lúd- s kacsafecsegésnek, kutyaugatásnak s ilyeseknek, gyűlöli a közbirtokot, legalább szobákat tekintve, s emellett nemcsak jó szagban szeret lenni és élni, de a természet illatai s színei után is eseng egy kissé, az - ha tán sejdíten is - nem fogja magát ily lakokban oly jól érezni, mint ha a jó laknak fentebb érintett minden feltétele ki volna elégítve.

Nézzük most a kastélyt! Magos helyen fekszik, roppant épület, de nagyobb része grádics - s minek? Hogy szinte sehová se lehessen rajta jutni, mert az első emelet néhány szoba, egy idomtalan szála, ambitus s semmi egyéb! Az előház pedig a grádics alján két nagy „eleven(!) árnyékkal” van ellátva, mely nem annyira vet árnyékot, mint legnagyobb elevenséggel oly pestilentialis szagot terjeszt az egész házba - lehető legnagyobb egyenlőségben, hogy mindenkinek jusson, mert aequalis distributio non conturbat -, hogy én legalább saját ízlésem szerint alig ismerek kellemetlenebbet, mint ily elrontott légbeni lakást. Mit midőn minap valakinek említék, azt kapám válaszul: „Ez még nem szerencsétlenség - s nem kell oly igen finnyásnak lenni.” Nem szerencsétlenség ugyan - mi egyébiránt még nagy kérdés -, de ha nem is az, mindenesetre felette kellemetlen bökdöső, s arra, ki véle nem gondol s könnyen túri, nem ölt nagyobb vitézség jelét, mint ki tán vastag bőrétül pajzsolva szúnyogok mardosását nem veszi tekintetbe, s mindenesetre egy több százezer forintba tellő építmény közbevetése által felette drágán van fizetve, vagy ha ingyeni, bizony furcsa ajándék. Mi pedig a finnyáskodást illeti, saját nézeteim, sőt hosszabb tapasztalásom szerint a bajnoki tűrésnek éppen ellenkező jele ily bökdösésekkel nem törődés, s kimagyarázhatlan, de hű érzelmem után azt vagyok bátor minden elhatározottsággal állítani: nagylelkűség rossz szagban - legyen lelki, legyen testi - nem is élhet; minthogy lelki tisztaság minden szépnek kútfeje, s ehhez legközelebb járul testi tisztaság, s minden, mi ettől távozt, annak elsősegeit is okvetetlenül homálosítja.

Ily kastély egészen el van hibázva lakhatási céljában, s minél több fénnel ékeskedik, mint tükrök, selyemkárpitok, kényelmes bútorok, képek, szobrok s több efféle, annál tűrhetlenebbé válik azon egy bökkenő, melyet érinték, minthogy a szép és a rossz sehogy sem illik egymáshoz. - Már az A. kastély e bajtul némileg ment, de csak némileg, mert a házbul be és ki lehet menni - ha ki tudja az utat - anélkül, hogy azon fertelmes légrétegen át kellenék törni, mely B. kastélynak minden be- s kimenőit gondosan elzárja, s építómesterének, ha ennek az egész háznak mindenütti elbűdösítése volt célja, valóban nagy becsületére válik, mert célját tökéletesebben nem érthette vala el. De csak némileg ment e bájtul - gyökeresen segítve azon nincs, mint tudtomra egyetlenegy honi házunk sem létezik, mely e tökéletlenségnek kisebb-nagyobb mértékben ne viselné billegét. Hanem ugyan hol áll e kastély? A falu közepén, körülvéve portul, sártul s a helység minden csordáit, minden lármáit. Pince nem létezik a ház alatt s egyéb szározási előkészület, s ekképp az egész földszini lak gomba- s penészes, s csak bajjal, nyavalyai veszéllyel, vagy ön-, vagy mások misztifikációjával lakható. Az első emeletnek nagy része pedig istálló feletti, mi okbul soha sincs is láрма s trágyaszag híjával.

C., mely a bécsi Politechnikumhoz hasonló, de csak külsejére nézve, gúnyolólágg áll ronda falu tövében, s méltán, mert kevés helyütt vannak nyomorultabb parasztviskók, s viszont kevés kastély létezik honunkban, mely mindazon lakhatási feltételeknek közelebbül s pompásabban felelne meg, melyeket felhozék. Kitétele illik éghajlatunkhoz, minden szeglete szároz, felette szellős - nem tudom, légvonat nélkül-e -, tűzveszélytől ment, csendes, s mi a házat, vagy hogy világosabban mondjam, mi az egésznek „ingatlan” részét illeti, szag és füst (fumo) nélküli is; tisztíthatása könnyű; úgy látszik, hűs nyáron, s noha télre nincs ellátva, valami mód mégis elfűthető; elosztása sem éppen otromba; úgyhogy szinte egy kis tökéletességnek kell nevezni. S mindemellett mégsem bír a lakhatásnak minden kellemével. Már mi hibázik, mi oka azon, ha nem éppen kellemetlen, de mégis idegen érzésnek, melyet ilyféle palotákban magunktól elparancsolni néha nem vagyunk képesek, azt bizony felette nehéz okokkal kifejtetni, s én arra, hogy tökéletesen kimagyarázzam e tekintetben, mit érzek, magamat valóban elégtelennek tartom. Az angolnak van egy s a németnek is egy szava, mely nem jelent ugyan egyet, hanem azáltal fejt legközelebbül ki egy háznak lakhatását, hogy az egyik szó pótolja a másiknak hiányát: *comfort* s *Behaglichkeit*, mit magyarul - valamint e szót se: *bequem* - én legalább nem tudok jobban kitenni, mint *jólesés* által, mintha a magyar sohasem érzette volna még comfortable s behaglich magát, s még soha nem lett volna igen „bequem” helyzetben, mint-

tározza el az új építmény fekvését, kitételét, mélységét, s ennek közönségesen nem elegendő voltából veszi eredetét a háznak hibás belelrendelése, elosztása.

Építőmester honunkban ilyesekről nem tehet, mert 20 közt ki ért lakhelynek tervéhez? Egy sem többet, mint valaha a kocsigyártó sem tudta, melyik a jó utazókocsi, de számtalan utazótul tanulta s azoknak lassankinti panaszai után okult, s csak így épített kocsit helyesen.

Építőmestereink ily útmutatást közöttünk még nem nyertek, fejletlenségünk s természetelleni szegénységünk miatt nem is nyerhettek, s ekképp magyarországi gyakorlatuk, praxisuk nincsen. Magyarországi, mondom, tudniillik éghajlatunkhoz illő. S ugyanis mily iskolából valók? Jobbadán olasz s francia, tán egy kissé - mit egyébiránt kétlek - angolból is. De mit használhat ez nekünk kimerítőleg? Hiszen ezen országok éghajlatátul ha nem is geographice, de tetteleg felette távul esünk. S mind a három országnak legjobb mintájú házát nyers szeleink, hófuvatagink, didergő fagyaink s rögtön hőségre forduló változásink közt valóban nem nagy kellemmel s otthoni érzéssel lakhatnók, vagy legalább nem annyival, mint amennyiekkel józan elveknek körülményeinkhez illesztése által parancsolhatnánk.

Az érintett kastélynak egyike felette keskeny, s erre a régi rom kényszerített, falai pedig vékonyak, s így csak kedvező időkben alkalmas, mert télen hideg s nyáron olvasztó. A másik ellenben földszíni teremnek híjával szűkölködik s megint a régi falak zsarnoksága következtében, s ez okból a falusi kellemek nagy részét a grádicson mindigi fel- és alájárás által szinte egészen elveszti.

D. kastély a legpompásabbak közé tartozik, kitétele helyes, elosztása meglehetősen, s egy jó ház szinte minden feltételének megfelel. Hibája azonban felette nagy van, s ez „roppantság-” vagy inkább „arányatlansága”, melyben gazdájához áll. Pedig új az épület, s ekképp könnyű lett volna e hibába nem esni; hibába valóban, mert nagy ház tág erszényt kíván, bő palota téres pincét, sok terem számos cselédséget sat., s hol ezek közt bizonyos arány nincs, ott valóban senki sem leli magát egészen otthon.

S azért - mint érintém - csupáncsak az határozhatja el józanul, mily idomot adjunk építményeinknek, ha tudjuk s magunknak világosan kimondjuk: mit s mily célt akarunk elérni.

*

Lakháznak kellem-feltételei sokkal többek, mint azok, melyek ismét középületeknek több vagy kevesebb célirányosságát határozzák el. Ezek azonban - ha úgy lehetne mondani - megint több poétai tekintet alá esnek, s kényelmiségük mellett nagyobb szoliditással s minden részeik közti nagyobb egybenhangzással is kell bírniok, mint közönséges lakházoknál szükség.

És ily építmények felállításában vannak több jeles mestereink. De különös, hogy ily kevésbé szükséges rakványok körül százszorta több az ügyesség nálunk s másutt is, mint oly építmények készítésében, melyek sokkal szükségesebbek. Mert hogy kényelmes lakház általjánosan véve s saját s mások misztifikációja nélkül mondván szükségesb, mint kényelmes templom, kényelmes múzeum, kényelmes iskola, kényelmes színház sat., azt nem tagadhatni.

A lakház olyan, mint a kenyér, s ugyanis abban élünk s ezzel élünk, midőn középületeket iránylag csak ritkán s kevés időre használunk, s ekképp ezek inkább csemegékhez hasonlíthatók. Már nem furcsa-e, kérdem, hogy építésben annyi jó csemegesütőink vannak, midőn - mi kényelmes lakházokat illet - alig találkozik hazánkban egyetlenegy pék is, ki jó, egészséges kenyeret tudna sütni! Mi új bizonyossága, mennyivel több kelete van emberek közt a külsőnek, mint belsőnek, mennyivel több szomjazza a fényt, mint megalégedést, s mily kevés teszi a szerencsét a dicsőségnek elibe.

Nem, nem, kényelmes lakház annyi árnyéklátú feltételeit nem foghatja fel közönséges építőmester, ehhezéleti tapasztalás, előleges, sokszori s különmeműtűrés, de egyszersmind azon élénkség is szükséges, mely nem hágy szenvedni resten, de mindegyre új kelleme keresésére sürget. Én azt hiszem, mindenkinek szemeiből nézhetném ki, „kényelmes lakháznak képes volna-e adni tervét”. Ha igen fiatal s pezsgő egészségű, jaj akkor, mert okvetlenül lármás helyre lesz építve a ház, vagy valami mély, árnyékos, hűs rétre szűnyogok közé; légvonatra semmi ügyelet, s télen megfagyunk. Ha egy kissé idősb, magos, de halovány, szeme kék s haja szőke - még tán rosszabb, mert alkalmasint rossz lesz a pince s kicsi a konyha, s ha nem éppen minden, legalább legtöbb költői külsőre, holdvilági effektusra s ilyfélésre lesz számolva. A fekete, száraz, magos s erős inú külső s legfőképp sasorr mindezeknél még veszedelmesb, mert kétségkívül városi házat minden feszességivel épít a falu vagy puszta közepére, s gazdája sok elfelejtett s elhibázott kellemért palotájának oszlopaival, háztetejének laposságával, balusztráival s ilyféle vérbe, tagba járó kellemeikkel vigasztaltatja magát. A kövér, hasas, vörös s lapos képű építőmestertől pedig, mi kényelmes falusi lakház építését s elrendelését illeti, mennyire lehet, szaladni kell, mert bizony mondom, legfőbb tekintete életkamarákra s konyhára leszen, s a ház - hacsak lehet - a gazdaságnak minden árnyéklataival körülvéve.

Legtöbbet bízám régi emberben, ki azonban szinte mindenben jobban szereti az újat, mint a régit, kinek képe sárga s ráncos, teste sovány, mi nem legjobb egészség s némi kis hányódásvetődésnek jele, s hogy nem mindig csinált s kopott utakon járt. Ilyestül mindenféle nem egészen hiábavaló észrevételeket, sőt némi jó tanácsot is várnék. Például:

SÁRGA ÚR: Ha elég pénze van, építsen egészen új házat. Mind ne verje belé azonban, mert másképp benne tán nem lakhat jól vagy adósságba bukik, s az 1832-36. [évi] 15^{ik} törvény szerint ismét kiugratják belőle. S ez okbul építsen kisebb, takarosb házat, mint milyestehetsége szerint szorosan véve építhetne, és meglátja, mily kellemesen fog esni, ha egész pénze nem lesz a falba vakolva, de része pincében, része ládában nyugszik, miáltal Önnek mindig könnyű módja marad házában a szó egész értelmében jól lakni s másokat is jól tartani, s ha később kell, építményét egyes hozzátoldás által tágítani.

Ha falu közepén van telke, s innend nem menekedhetik, állítsa gazdasági épületit egyenesen utcára, s így istállóit, konyháit sat. is. Szóval szorítsa a lármát, rossz illatot sat. az utcára, házának homlokát pedig - ha ezt csak félig-meddig megengedi a kitétel - fordítsa kertjének, tudniillik a csendnek s a portul s a rossz szagtul ment oldalnak. Meglehet, sok mellette elkoszikázó így fog felkiáltni: „Ej, be bolond ház, soha ilyest nem láttam!” De ezzel ne törődjék, mert Ön vagy a benne lakó viszont ilyest fog mondhatni: „Nem gondoltam volna, mily jó ház ez, soha kellemesbben nem laktam.” S Ön vagy vendégje - minthogy Ön fizetett, s gazda is - tán csak több tekintetet érdemel, mint a háza előtt vagy inkább háza mögött kalandozók.

A ház homlokának kertje felé állítása azonban nem elég még, hogy már azt mondhassa: „Ej, be jól lakom sat.” Ehhez még felette sok egyéb is kívántatik.

Pince az egész ház alatt; mert hol ez nincs, ott a lak földszíni része teljes szeplőtlen kellemű soha nem leszen, vagy ha ilyestül teljességgel eltilt vízáradás vagy felszivárgó forrás s általában a víz igen magos volta, akkor rakassék az egész építmény concrète-stratumra. Ez azonban Magyarország[on] tán többbe kerülend, mint pince, és azért ennél kell maradni s ilyestül magát - legyen bár mocsár közepén - eltiltatni soha nem engedni. S ugyanis ha az egész pincének föld fölöttinek kellene lenni, ám legyen - csak híjával lakház soha ne épüljön. Tán rossz bornak rossz boltozatja leszen - rossznak, mondom, mert jó bor mindenütt ellehet -, de itt egyenesen az uraság jó összeütésbe a borral, s így ennek okvetlenül engedni kell s nem viszont.

Falai ne legyenek igen vékonyak, mert a lak hűségét, valamint könnyen fűthetőségét szinte semmi nem határozza annyira el, mint azoknak célirányos vastagsága. A bolt ellen sokan kikeltek, s nem tagadhatni, sokat vesztett divatában; azonban tán kár; s bizony van némi ma-

gyar nemesi lak, még inkább honi s külföldi monostor, hol egyetlenegy vastag falú, pincén álló s erős boltozatú terem több valódi kellemmel bír, mint sok új divatú, költői tekintetű urasági kártya-ház tőtől talpig.

Háza tetejét elég magosnak s jó rézsútosnak tanácslom, mert lapos fedél sokáig fekvő havainkat s sokáig alvó cselédeinket tekintve több bajt okoz, mintsem terjesztne bájt.

Lakja fűtését kálhák által eszközölje, s ezek mellett legyen egy, tán két jó kandalló. Magyarország éghajlatát tekintve - akárki mit mond is - kálha híja után mindig sínlődünk.

Már mi a belső elosztást illeti - az felette szövevényes tárgy, s abban minden terv nélkül valami kimerítő felvilágosítást adni szinte lehetetlen. Azonban ezek némi fő megjegyzések, melyeket szükségével, ízlésével egybenvetve tán hasznára fordíthat:

Szag nélküli legyen a ház. És ezt legolcsóbban és -sikerebben azáltal eszközölhetni, ha mind konyha, mind árnyék távol esik. Háza úgy van fordítva, hogy telkének szennyesebb része, vagy tán jobban mondva, „házának ronda udvara” az utca felé esik, s ekképp konyháját sat. - melyek azért szoros egybenfüggésben lehetnek épületének derekával - könnyű oly helyre állítani, hol sem a jövőknek útjába, sem a lakóknak emberi gyarlóságuk minden pillanati emlékeztetésére nem szolgálnak.

ÉN: Ezt sokan nem kedvelendik, mert - noha mint Ön állítja, ezek szoros egybenkapcsolásban leendnek az épületnek *lakott* részével - igen sokan, tán a számos rész nem szereti kivált az árnyékot messzi keresni, de azt lakja tőszomszédságában kívánná lelteni, s így...

SÁRGA ÚR: Jól tudom, nagyon is jól tudom, de Ön - szeretem gondolni - számoló s okoknak engedő ember, s ekképp saját házában nem fogja túrni ezen hibás kalkulus utáni rossz szokást. S ugyanis mily otromba számolás ez: „Mindennap huszonnégy óráig létezni, ha nem is mindig fertőztetett, de mégis soha egészen tiszta levegőben, s miért? - egyszeri vagy kétszeri 20, 30, tán 60 lépésnek vagy lépcsőnek meggazdálkodása végett.” Mily kedvezés a láboknak, s mily súly az egész emberi organizmusra nézve! Ily privilégiumok, ily különböző jogok máj világba sehová se illenek többé, s azért hol a helyszűke más módokhoz nyúlani nem kényszerít, vagy iránylag igen nagy költségbe keveredni nem akarunk, nincs más gyökeres recipe bizonyos szagoknak elkerülésére, mint az „eleven árnyéknak” az elevenektől oly távulra vitele, mint csak lehet, s azoknak oly helyezése s irányzata - mit terv által sikerebben mutathatni, mint betűkkel -, hogy gátolhatatlan kipárolgásuk arra csapjon, hová ritkán vagy sohasem megyen senki. Eleveneknél ez általjában szükséges, mert Istenért, miért büntetnők magunkat oly irgalmatlanul, s miért tiltanók magunktól el a természetnek legszebb s egészségünkre s életünkre legnagyobb hatású ajándékát: az áldott, tiszta levegőt! S nyavalgók vagy ideig-óráigi változásokat szenvedők számára használtassanak ügyel s okkal készült zárok, csak-hogy a corpus delicti minél szaporábban távozzék az élőknek lakjaitul!

Franciaországban sok helyütt s különösen Saint-Cloud várban roppantsága dacára csak egy eleven... s az a háznak legmagasb, szorosan fedél alatti részén van. Mi az egész építményt s minden lakosát gyökeresen s állandóul megmenti a bűztől, mely mindig felfelé siet; s ezen kimondhatlan kellem, ezen nagy szerencse más bajt, más alkalmatlanságot senkinek nem okoz, mint hogy ki-ki néha-néha a ház legmagosb részére kénytelenítettik sétálni, miért mindenestre jutalmát nyeri, mert az onnani kilátás valóban meglepő, valamint minden ház csúcsával is sokkal szebb, mint gondolnók! Britanniában e tárgy körül is - melyet igen bajos béburkolt, „virági nyelvvel” érthetőleg előadni - más országokhoz hasonlítva legnagyobb tisztában vannak. De ott az erre kedvező éghajlat nyújt könnyűséget, alkalmat, melynek tökéletes híjával létez Hunnia, s azt csak mesterséggel s nem kevés gond- és költséggel pótolhatja. - A ház tetején víz tartatik nagy mennyiségben, mely oda részint eső által gyűl

egybe, részint nagyobb szározság idejekor oda felköpültetik, s ezen víz mindenüvé vezetetik, hol valamit tisztítania, magával vinnie sat. kell.

S ez a kontinensen lassankint megtetszett, de csak Francia- s Olaszországban gyakoroltatik némi sikerrel, hol az éghajlat langyos, midőn másutt s Önnek hazájában, minthogy a víz a ház tetején megfagy, azon „célírányos” módosítást nyerte, hogy a víznek esése 2, 3, 4 öl magasságrul 1, 2 lábra redukáltatott, mi a víz megfagyásának diadalmasan elejét vette, de viszont semmit sem vagy legalább nem visz el magával mindent, úgy megy, mint jött, s ekképp az idegent, ki csínját-bínját kimerítőleg(!) nem ismeri, s nincs éppen pálcá kezében, sokszor legnagyobb zavarba hozza; a házigazdát pedig azáltal tartja szünetleni kellemes időtöltésben, hogy cselédivel mindegyre pörülni kénytelen, mert különben vagy mindig üres víztől a zár, vagy mindig vizes az odái út, s néha - ha valami törik az egyébként is bárdolatlanul készült erőműveken(!) - nincs ok, vagy inkább untig elég ok van, hogy a legkisebb születésnél is egybefusson az egész házi nép segítségadásul.

ÉN: S így ez, mi - mert mint sok másban, szinte minden utánzásinkban nincs fejére ütve a szeg - előlépés helyett hátralépést, javítás helyett helybenmaradást következtet, s a „régiek” ajkai közül az öntetszés és megelégedés ráncba szedett képével ilyféléket eliciál: „Vigye a fene az új találmányokat! Bár hagynának fel szokásink rontói azoknak közibénk hozatalával.”

SÁRGA ÚR: S igaz - legalább mi ilyes zárokat illet Magyarországon -, vagy fel kell hagynunk azokkal, vagy ha ki nagyobb költségtől nem idegen, meg kell tartania a víznek nagy esését, mert e körül forog a siker, s ekképp legelsőbbben is fűtésre legyen ellátva azon hely, hol a víz létez, s másodsor ezt nem hordani, de egyenesen kútból kell köpülni a ház tetejére, mert a víz szünetleni felhordását nem győzi a cselédség, és ha győzné, nem hiszem viszont, tiszta gazda győzhetné mindazon lucspocsot, mely ilyes munkának okvetlen szüleménye.

ÉN: De a belső elosztás...

SÁRGA ÚR: A belső elosztásnak helyes voltát közelbrül az határozza el, hogy iránylag kevés számú teremben a társaséletnek minden kellemeit felleljük, és hogy iránylag kevés számú cseléd végezhesse ház körüli szolgálatit.

Sokszor két-háromannyi teremben nem találhatik mindazon otthonság s kényelem, mely néha egy, de jól elrendezett s csak néhány teremű laknak sajátja. Mint továbbá alig hihető, mily befolyása van célirányos bel-elrendelésnek a könnyebb vagy nehezebb házi szolgálatra.

Legáltalánosb vonzatokban e két célnak elérhetésére számtalan tapasztalások által kifejtett s eligazult következő rendszabások vezetnek:

Éjjeli, nappali s ebédlőterem, mennyire lehet, el legyen egymástul szakítva, és mégis oly kényelmes összefüggésben, hogy egyikből másikba minden alkalmatlanság s egybenütközés nélkül lehessen jutni. Egybenütközés nélkül, mire az említett külön célú termek elrendelésében a házi szolgálat tekintetében is fő figyelemmel lenni kelletik. Most az ebédlő rendszerint a lak közepén van, s némi tekintetben a nappali terem vagy teremek előszobáját is alkotja. Mi okból számos összeütközések unalmait eszközli elkerülhetlenül s örökleg, s az ebéd szagát, mely hozzá igen illik, kénytelenül oda is terjeszti, hová az éppen nem illik, s hol az mindenkinek felesleges, a jóllakottaknak pedig valódi csömörbűz. S ha az utolsó jött vendég - kire közszellemű házigazda, ki a többségnek hódol, most többé sohasem vár - nem is üt össze a leves-medencével s ilyesekkel, hihető s meg is bocsátható, ha ebéd után, midőn az ebédlőt csak szaporán előszobára vagy nappali teremre átvetkeztetni kell, a nyakra-főrei munkában sok törik s csorbul, s hiányos elrendelés végett a cselédség azon munkát szaporán s rosszul s tán nagy terhére kénytelen végezni, melyre később minden ideje volna, s így azt mind magának, mind a gazdának, mind a látogató vendégeknek legnagyobb alkalmára későbbre hagyhatná - ha tudniillik a nappali termektől az ebédlő kellőleg el volna szakítva.

Az éjjeliekkel szintúgy van; s midőn ha ezek célirányosan elszakítva a többiektől, jó lég s tökéletes rend s csinoság létezik bennük, s könnyen is létezhetik, az egy zsinóron függő s más termekkel elegyes hálósobákban - melyeket kellőleg elrendelni a cselédségnek öröki egyben-ütközés nélkül sem ideje, sem alkalmá nem volt s soha nem is lehet - éppen azon ebéd-, társasági sokadalom- s világosítástul elrontott lég uralkodik mind az egész szobasorban... s a háziúr vendégeivel együtt házának szép architektúrája, pénzesládája sat. dacára csak azon kellemnek, azon lehető legnagyobb kincsnek birtokában nincs, mellyel minden pásztor bőven él: a megbecsülhetetlen tiszta levegőnek!

S eldöntött dolog, hogy 6 jól elrendelt terem több lakhatási kellemmel bír, mint 8 éppen oly nagyságú, de egy soron függő; s hogy egy cseléd könnyebben végezheti az első körül szolgálatát, mint a kettő az agg, de minden józan ok nélküli szokás szerint elrendeltekben.

Nem létezik hon, mely falusi lakházok körül több tapasztalással bírna, mint Angolország, s természetes, mert ott nagy és kicsi - ha benn[e] csak módja van - közízlés s -nézet szerinti hajlandóságbul mindig a falut lakja inkább, mint várost, hová rendszerint csak kénytelenségbul szorul. S ott ezen divat - mely nemcsak némi gyakorlati, felette hasznos tudásnak, de azon ismeretes angol függetlenségnek is ha nem éppen kútfeje, legalább bölcsője - már felette régi, s ekképp számtalan s minden oldalú alkalmat nyújtott a lakhatási kellemek gyakorlati kitapogatására, azoknak tisztára rostálására s végképp oly kifejtésére, hogy ott minden lak - bármily különböző legyen is egyik a másiktól - bizonyos fő vonatokban mégis egészen hasonló, vagy világosabban mondva: belső elrendelésében ott minden lak csak egy s ugyanazon szisztémának viszi bélyegét.

Kapu, bármi tágos volna is az építmény, soha ketté nem szegi azt. Nagyobb telepedéseknél (établissement) épülethez ragasztott kapu van, kisebb lakoknál pedig kinyúló fedél, a kocsikat vagy inkább a kocsiba szállókat esőtől oltalmazó. Mi, igaz - kivált ez utolsónál -, céljának teljesen nem felel meg, mert főképp szeles időkben kocsiba vagy kocsibul szálló bizony egy kissé megázik, de viszont meg nem rontja az egész építménynek földszinti *sorát*, mint a kontinensen szinte mindenütt, hol kivált kicsi lakoknál a kocsikapu iszonyú légvonást okozása, fűthetlensége s így az egész ház eldarabolása következésében százszorta nagyobb súlyú rossz, mint azon kellemetlenség, mely kocsikapu nemlétébül ered. S ez - egy kis számolás után -, úgy hiszem, világos: gyalognak nem kell kapu, mert ha eső esik, s nincs ernyője, mind-egy, akárhol is ázik meg, ház ajtaja mellett kibukkanás közt-e vagy künn, s ekképp egy kapu miatt egy háznak legtöbb, lehet mondani, „minden kényelme” azon egy alkalom megvásárlása végett áldoztatik fel, hogy be- és kikocsizáskor néhány csepp víz ne érje a be- és kiindulókat. S midőn rendszerint(!) csak esőnél ázhatni meg, örökké pedig nem esik, nem volna nehéz kiszámolni, a legtöbbet kocsikázók is hány napi légvonattal, hideggel, porral s minden józanabb bel-elrendelés tökéletes megsemmisítésével fizetik meg azon néhány pillanat kellemes voltát, midőn éppen esőkor bé- és kiszállnak kocsibul.

Nappali s ebédlőterem mindig földszint van, mely soha sincs pince híjával, concrète-stratumon fekszik.

ÉN: Ugyan mi az a concrète, mit már előbb is érintett, kérem alázatossággal?

SÁRGA ÚR: Bizonyos més- s kavics- vagy fővénykeverék, mely - kivált, ha nincs kitéve nagy hidegnek - kőkeménységet ruház magára, semmi nedvességet magába nem szí s át nem ereszt. Angliában sokkal olcsóbb, mint téglá, s ekképp részint kénytelenségbul, hol pincét építeni bajos, részint gazdálkodásbul, most szinte minden építményeknek mesterséges talaja. Magyarországon is lehet csinyálni, már több sikeres próbáját láttam, azonban még nincs egészen kitudva, olcsóbb-e, mint pince. Szolgálhatok készítése módjával.

A nappaliak s ebédlők - mondám - mindig földszint vannak, de vagy grádics, vagy valami előház által egybenszakítva, melyek azonban egyikből másikba juthatásra felette alkalmasok, minthogy mind a főgrádics, mind az előterem a háznak fő darabjaihoz valók, s éppen úgy fülnek, s szintén azon bútorokkal s egyéb kényelmekkel vannak ellátva, mint a főtermek. Az éjjeli szobák ellenben mind az első s második emeletben léteznek, sőt a cselédség számára még a fedél alatt is.

Grádics szinte a legkisebb házban is kettő van, s mindig úgyszólván minden feljárásra kettő. Egyik az uraság, másik a cselédség s szolgálat számára. A pince vagy inkább ház alatti boltok néha konyhául - de hol tér s tehetség engedi, a konyha mindig oldalépületben van -, raktárokra, életkamrára, a cselédek napi s ebédlőtermeire s ilyesek gyanánt szolgálnak.

Képzelden most magának egy felette kis lakházat, mely nem áll nagyobb helyen, mint N. N., melynek egész homloka csak három darab (pièce). Az angol szisztéma szerint ez többkevesebb változásokkal így lesz elosztva: közepén ajtó, mely elő- és grádicházba nyílik, jobbra ebédlő s balra nappali terem, s ennek hátulsó részéhez csatolva könyvtár (library); a főgrádics mögött pedig cselédgrádics, mely rejtve van, s emögött a hátulsó ajtó. S ebből áll a földszíni köz. Föld alatt - hová a cselédlépcső vezet - létez a konyha, s pedig az ebéd- s ezüstszoba alatt, s aztán raktár, cselédek nappali és ebédlőszobája, pince sat. célirányos elosztásban. Az első emelet végre csupa éjjeli szoba, s mert ezek kisebbek, tán 6, 7 darab.

Ilyes szinte már a legkisebb mintájú ház, s alig áll téresebb helyen, mint egy közönséges magyar nemesi lak fölötté hasznos(!) udvarának 8^{ad} része.

De most vizsgáljuk lakási és szolgálati kellemeit. Korán reggel, még minekelőtte felkél az uraság, legkisebb láрма és egybenütközés nélkül tökéletes tisztaságba állíttatik a cselédség által a földszíni sor. Megmosatnak az ablakok, kiporoztatnak a szőnyegek sat. Felkélnek azonban a még alvók, s minekutána hálósobáikban tőtől talpig felöltöznek, lemennek a földszíni termekbe, hol a nappaliakban munkáikat végzik, napjaikat töltik, vendégeiket fogadják, az ebédlőbe viszont csak reggeli, ebéd s vacsora alkalmával mennek; a cselédség pedig minden egybenütközés nélkül az éjjelieknek s ebédlőnek külön célú elrendeléseikhez akármikor foghat, bizonyos lévén: az éjjeliekbe, az ebédlőbe öltözési s falatozási időt kivéve senkit sem lelteni, s ekképp azokhoz akkor fog, mikor arra legalkalmasb ideje van.

Kivételként oly munkára, mely magányt kíván, mindenki hálósobáját használhatja, melyet csak egy kissé jobb tehetségű, sőt még jobbra való cseléd is Britanniában rendszerint senkivel nem oszt meg. De hálósobák általjánosan véve soha látogatások fogadására vagy egyéb másra nem, hanem csak alvásra vagy magánykeresésre használtatnak.

A kisebb s rejtett grádics, az ebédlőnek a nappaliaktul elszakítása s ez utolsónak szoros egybenfüggése a konyhával igen könnyűvé teszi a szolgálatot s anélkül, hogy látszassék, mert a cselédség úgyszólván soha az urasággal szemközt nem jó, mint az egy soron függő *enfilade*-okban szokott történni, hol a minden pillanati karambol elkerülhetlen.

ÉN: De mármost kérdem, mondja őszintén, ily angol lak illenék-e Magyarország[ra]? Szokásinkat s éghajlatunkat tekintve nékem úgy látszik, mintha nem lakhatnók azt annyi kényelemmel, mint amennyinek parancsolni volnánk képesek; másrésről pedig, ha több kellem létezne is ily lakban, mit nyom az, minthogy költsége is minden határon túl nagyobb, mint magyar lakházainkban, hol ezen két szóra is kell figyelmeznii pedig nagy felvigyázattal: mennyibe telik?

SÁRGA ÚR: Ilyféle angol ház, mint milyest rajzolék, egészen sehogy sem illik Magyarország éghajlatára, egy darabig legalább még nem, tudniillik mindaddig nem, míg Magyarország klímája általjános kultúra által némileg nem veszti el nyersségét. S még akkor is - noha csudákat művel mocsárok lecsapolása, folyók, tavak elrendelése, erdők tisztítása, eleven sövé-

nyekkeli békerítések, minden földeknek haszonrai fordítása sat. - alkalmasint zordonabb marad a magyar lég, mint az angol. Ekképp tehát egyenesen kimondhatni: tökéletesen angol minta szerinti lak Magyarországon nem fogja soha is a lehető legtöbb s Magyarországon elérhető kellemeket nyújtani. De még Angolországban sem bír minden lak, vagy pontosabban mondva, iránylag csak kevés lak bír mindazon kényelmekkel, melyeket ott a józan okokra állított lakszokás, tehetség s kedvező klíma következtethetne, spedig mert ott iránylag csak felette kevés ház valódi, vagyis emberileg szólva, „örök” tulajdon, miből a legtöbb angol háznak vékonyfalúsága, gyengesége - szóval: kártya-ház-, nemcsak tekintete, de valóban-léte is veszi kikerülhetlen, természetes eredetét. Úgyhogy Anglia minden kedvező körülményei közt - mint szelíd éghajlat, általános tehetség, a dologhoz értés s kifejtett józan szokások - általánosan véve a lakás kellemeit illetőleg korántsem bír oly nagyszámú s oly tökéletes lakházokkal, mint amilyenekkel bírna, ha az ingatlan birtok nem határon túl, de egy kissé jobban el volna osztva, mi a lakházok tüsténti derekasabb építését eszközlené, minthogy azok többé nem 40, 60, 100 évi, de örök tulajdonokká válnának. Miből az következik, hogy számos egyéb s felette fontos tekintetek közt építésnél azt sem szabad szemünkből veszteni, mily politikai körülmények között léteünk. Ha, teszem, valakit azelőtt - azelőtt, mondom, mert mint állítják, most ott több bátorság van - sorsa Törökországba vitt volna, ő, ha józan, ott bizonyosan nem épít oly lakot, mint például Németországban, spedig nemcsak az éghajlat, szokás, de a nagyobb s kisebb bátorságnak külön-külön árnyéklatit is vévén fontolóra.

ÉN: S ekképp Anglia nem bír az emberi kellemeknek szinte legnagyobbikával oly mértékben, mint mathematice véve bírhatna.

SÁRGA ÚR: Nem, de többel bír, mint minden más nemzet, s azért technikai utánzásra méltó, vagy igazabbul mondva, „méltóbb”, mint más nemzetek, noha ezektől szintén kell tanulni s igen sokat lehet is, ha tán nem is annyit követői, mint inkább kikerülési tekintetből.

S lakházokat illetve - mert más építmények körül soha nem fáradtam, s így ezekhez nem is értek - mit kellessék Önnek angol házakbul magyar lakjára átruházni: legelső alkalommal érintendem.

*

SÁRGA ÚR: Vak utazó soha bármi kisdéd tárgynak sem fogja fel szellemét, s csak az a valódi mester, ki saját tárgyát akármiben, akármily régi s ismeretes dolog körül is úgyszólván újra találja fel, mert csak ilyes áll a mesterség s a művészség ezerszínűsége közt mindig saját talpán, s hol az empirikus határt lel s megakad, ott ő csak nagyobb erőre fejlik, s hol nincs, ott terem!

S azért, ha Ön fel akarja fogni, mi a jó lakház, s olyannak Magyarországon lételt kíván adni, ismertesse meg mindenekelőtt az angol lakási gyakorlatnak mivoltát, s mit tesz azon kis szó: comfort; aztán tegye magáévá az angol lakházok ok szerinti mineműségét s bel-elrendelését. S ha ezeken túlesett, vagy inkább ha ezen tudományokba belépett, s ezek már úgyannyira Önben laknak, mintha mindig angol házakban lakott volna, s azokon kívül sehogy se érzene magát kellemmel, akkor mondjon magának ilyeseket:

I. Éghajlatunk Hunniában minden javítás vagy módosítás nélkül nem engedi az angol minta³ utáni építést, s ekképp e fontos ok miatt a lehető legmagasb cél elérése végett módosítnunk kell.

II. Lakszokásink fejletlenek, sokban nem állnak józan okok, de csak az ízlés sarkalatján, s ekképp ezeket lassankint józanítnunk kell. Spedig szükségképp, mert mindaddig a nagy számot is tekintetbe véve nem fogunk a jó lakhatás kellemeivel tökéletesen élhetni, míg ennek

---

³ Itt általános angol lakházokrul van szó, mert egyes örök tulajdonok szinte mindenüvé s Magyarországra bizonyosan, ha nem is tökéletesen, de mindenesetre jobban illenének, mint akármelyik lakháza a honnak.

módját meg nem tanuljuk, mert - s erre vigyázzunk - nem elég a jól elrendelt lakház még, valamint a jó könyv se, de úgy, mint azt érteni s felfogni szükséges, úgy a jó házbani lakást is kell érteni, tudniillik annak józan használatát ismerni, mert másképp kellemei nemcsak semmivé, sőt tövisekké válhatnának. S legelső halláskor furcsán hangzik, de axióma, hogy valamint polgári szabadságot el nem érhetni némi természeti szabadságok feláldozása s több mint egy áthághatlan korlát szentül tartása nélkül, úgy az emberi létnek egyik legfőbb szerencsésével, a biztos s kellemes otthonossággal sem élhetni, míg nagyobb, nemesb s tartósbb kényelmek megvásárlása végett némi kis kommoditásainkat s hibás szokásinkat feláldozni nem vagyunk képesek.

III. Tehetségünk csekély, s mindaddig az is marad, míg nem akarjuk elhinni, hogy a pénz nem kincs, hanem csak a kiállított kincsnek képviselője, s így azt mindenütt másutt vadásszuk, mint ahol van, tudniillik teóriáinkban, bokros nézetinkben, messze felhőkben, holott sehol egyebütt nincs, mint talpunk alatt, anyaföldünk tág mezein. De míg köztünk ilyes nehezen(!) felfogható igazságok közdivatúak lesznek, mindaddig sokkal fontosabb nálunk, mint Angliában, azon kérdésnek szerencsés feladása: miként lehet a lehető legkevesebb költséggel állítani fel a lehető legkellemetlibb lakot?

IV. Polgári alkotmányunk - noha kimondhatlan javításokra képes -, mi a saját ingatlan birtokot illeti, Britannia előtt áll, s ekképp Magyarországon egy igen nagy résznek helyesebb oka van, mint igen számos angolnak, nemcsak 40, 60, 100 évre számolt s ekképp iránylag gyenge, de ugyancsak erős s tartós lakházat építeni.

S most mondjon még magának ilyféle ABC-igazságokat Z-ig, de azokat maga keresse, maga találja fel, alkalmazza, s meglássa, leghasznosb felvilágosításokat nyere.

GRÓF VÍZLAKI: Bocsásson meg, kedves úr, ha én is merek alkalmatlankodni kérdéseimmel. De én lakházommal különös bajban vagyok. S így egy kis tanácsért esedeznék. Felette nagy kiterjedésű kastélyt vettem át eldődímtől. Szinte egy angol mérföld hosszú földi falait, de noha e földel szünetleni javítás és költség után semmi nedvességet át nem ereszt, azért építményem, mely szinte mind földszíni, áradáskor nedvességtől mégsem ment, mert pince alatta sehol nem lévén, a kastélynak helyzete pedig az egész határban a legalantibb, éppen ott, hol minden vizek egybengyűlnek s nagy vizek járnak, s ezért alulról szivárog a víz házom egész párkányáig, s így alulról ostromolja a ház tetejét. A laknak fekvése egyébiránt kellemes, távol portul, lármától s a gazdaság iszonyúságitul - nagyobbacska fák környezik sat. -, ugyan mit tegyek vele?

SÁRGA ÚR: Gyűjtassa fel - vagy ha többé nem égne, vesse puskaporral szét. Mert mocsárban - s nem egyéb az, hol 5, 6 láb mélységre már víz van -, kiöntéseknek útjában pince nélküli, földszíni dohos házban lakni annyit teszen, mint az otthonságnak minden kellemeit magátul eltiltani. Jó lakházban biztosság, bátorság legelső. De miképp lehet ilyest nedves házban lenni? Tolvajok, haramiák ellen szolgálhat vasrostély, vasajtó; hideg ellen bolt, kálha; eső, hó ellen rézsút vagy rézfedél - de mi használhat régi, eldohosodott házban nedvesség ellen? Semmi; s több méreg, több rossz, több veszély fejlődik nedves lakokból, mint gondolnók, biztossabb s bátrabb zsványok közti lakás, mint nedves falak közt, mert ezeknek gyilkoló lehetetük soha lankadásra nem fordul, s akkor hatnak legirgalmatlanabbul életelveinkbe, mikor nyári hőség-től kínozva legédesebben szíjuk mérges hűsségeiket. - S aztán az a hosszú fedél! Hisz az magában nagyobb rossz, mintsem egy egészen új lak építésének elhatározására volna szükséges. - Ön azt mondja: a határnak legalantibb részén fekszik kastélya, s ekképp nem kénytelenségből kell rossz helyt maradni - helyesebb is van, s Önnek hatalmában.

GRÓF VÍZLAKI: Nem tagadom. Van magos, száraz helyzet elég, s tulajdonom, de mind-
amellett nem tudom házom eldöntésére, eltávozásra s új háznak építésére határozni magamat.
Nőtlen vagyok, életemnek nagy részét túléltem, s aztán resteltem mindazon kiadásokat, me-
lyekbe egészen új építménynek felállítása által keverednék.

SÁRGA ÚR: Hibás számolás; mert nincs nagyobb pénzemésztő, mint nedves ház; azon min-
dig kell igazítani, s mégis sohasem kész, s ha mindazon javítási költség őszintén egybenvettet-
nék, mely nedves háznak elmúlhatlan s szünetlen következménye, kétannyi derék s egész-
séges lakot lehetne ugyanazon pénzért felépíteni.

GRÓF VÍZLAKI: Ebben igazsága van, s oly summával, mint amennyit én öltem eddigelé
nedv lakomba, két egészséges házam is volna már, midőn most egyetlenegy sincs. De meg-
vallom, miért nem tudám ekkoráig magamat odébbindulásra s máshová építésre határozni:
legfőképp gyermekkori álmaim emlékezete miatt nem. Nem is fogok ez okbul már távozni, de
hol éltem tavaszát töltém, hol minden fa, a legkisebb tárgy visszavarázsol azon időkre, mikor
oly reményteli vala keblem, noha vélem együtt hideglöléstül néha az egész ház didergett, ott
akarok meghalni is, s addig is az egykori szebb remények álmaiban a jelennek s érettebb
koromnak unalmait feledni; s azért nincs szó odábbindulásról, máshová építésről, hanem csak
arról: miképp tehetném rossz házomat leglakhatóbbá.

SÁRGA ÚR: Igen felfoghatom Önnek érzelmit, s kétséget nem szenved, az élet minden fizi-
kai kényelmin túlhat bizonyos kimagyarázhatlan vonzalom, mely hazánkhoz, gyermeklakta
vidékinkhez köt, s nincs éghajlatnak mostohasága, alig létezhet oly zsarnoki súly, mely jobb
kebelben e vonzódást megsemmisíthetné, eltiporhatná. Eldohosodott, elpenészült falak közt
azonban, hol minden a rothadás szagát viseli, kellemmel minden honszeretet s fiúi hódolat
mellett sem lakhatni, s ilyesre egyenesen csak szükség s tehetetlenség kényszeríthet. Önnek
háza - ha olyas, mint mondja - gyógyíthatlan. S nem annyira fekvése miatt, mert hiszen egész
környékek vannak, kivált Magyarországon, hol úgyszólván sehová vagy csak mocsárba
építhetni, s hol mégis iránylag nagy kellemű lakházak létezhetnek, hanem gyógyíthatlansága
lakjának azért bizonyos, mert az - lakhatását illúziók nélkül fontolva - valósággal semmi
egyéb, mint holttest, gyógyítása lehetetlen, ha igaz, hogy a nedvesség már párkányáig hatott.
El kell bontani s egészen újraépíteni, vagy szenvedni, sínlódni. S ezek közt közép nincs. Egyik
vagy másik elkerülhetlen. S még akkor is, ha újraépülend, mindig fennmarad valami véle
egybenszótt kellemetlen érzés; s ugyanis ha lapos s mocsáros az egész táj, s laposban s mo-
csárban létez lakunk: „nem lehet másképp” - ez mindigi vigasztalásunk; ha ellenben dombos s
völgyes a vidék, s mi kies helyzetnek birtokában is vagyunk, lakunk azonban lapban, vizer-
nyősben áll: „másképp is lehetne” - ez szünetleni kínunk.

Midőn egyébiránt a legszabadabb ember is saját érzelminek s ezernyi viszonyinak öröki rabja,
lakháza körül sem az a legfőbb kérdés: elérni a tökéletest - de ahhoz közelíteni lehetőleg.

GRÓF VÍZLAKI: S ím, ez éppen az, mit elérni kívánnék, de hogyan?

SÁRGA ÚR: Semmi más mód, mint újonnan építés által, s ebben is oly rendszabások szoros
követése által, melyek körülbelül ezek: az egész ház alatt pince, ha ez csak egy láb mélységre
süllyesztethetnék is a természetes nívó alá, s ennek magassága ne legyen kevesebb, mint 5
láb, de inkább több. S ha nem annyi, sőt mint sok helyen, csak 1, 2 láb szélességű a ház alatti
légvonat, s így tisztántarthatása lehetetlen vagy igen is nehéz - akkor semmi haszna, szinte
kára; mert a légvonatnak ház alatti szabad járása fő prezídiuma a szározásnak, de ily szabad
s mindenkori szellőztetést practice véve csak úgy eszközölhetünk, ha mindig szabadon s
könnyen juthatunk házunk alá, hol, ha oda nem juthatnánk, nemsoká s mély helyzetünk követ-
kezésében annyi mérges gomba, penész, patkány, kígyó s több ilyesféle gyűlne egybe, hogy
lakunkon nem volna egy cseppet is gyökeresen segítve, sőt az abbani lét még tűrhetlenebbé
válnék.

Sok s tán éppen annyi tekintetet érdemel: mi anyagbul készül a lak? Kő és téglaleghelyeseb, de szinte egy sincs tökéletes híjával azon kapilláris tulajdonnak, mely által a nedvesség mindenüvé s így felfelé is beléjük szivárog. Sőt némi kövek és téglaneműek egyenes szimpátiában vannak a levegőnek s földnek némi alkotórészeivel, s ezek mindent mohón magukba szíznak, úgyhogy az anyagok választásában akárhol is nem lehet elegendő nagy gonddal lenni, s hát még vizernyős lakban!

Nem minden ok nélkül adnak ennél fogva építésben némi helyeken a fának elsőséget, mert a fában kapilláris tehetség nincs, s az nincs a légi s földi nedvekkel oly szoros rokonságban, de viszont annyira van tűzveszélynek - s mi még több, mert elkerülhetlen -, szünetleni férgeknek kitéve, hogy a józanabb okok - ha szükség nem vezet - a fának általános használatát építésben nem javasolják; általános használatit, mondom, mert kő- vagy téglafalak elválasztására, tudniillik a falakban fel- s alájáró nedveknek egybenszakítására egyes esetekben fa sok helyütt igen józanul használtatik, s lapos, vizernyős helyeken, hol efölött nem derék az építésre fordítandó anyag, ott nem eszközölhetni célirányosbat, mint az építménynek a földből vagy 2 lábra kinyúló falait akárminemű deszkákkal beföldni s azokon ismét továbbépíteni; s ezen közbenvetés - habár szinte végképp hamuvá leend is - nagy részben, s ha tökéletesen van alkalmazva, egészen fel fogja tartani a felfelé siető nedveknek magasbra hatását. - Ha azonban az építési anyagok jók, nincs felette közel a háznak talajához víz, s jó tágos s szellős pincék léteznek a ház alatt, akkor elkerülhetni a csinyálmányt, mely egyébiránt sem nem olcsó, sem alkalmazásában nem könnyű; és a bajon az is segíthet, ha bolt helyett padlat választja a pincéktől a földszínt, s az több hüvelknyire be van eresztve a falakba. - Léteznek efelett mindenféle keverékek, gipsz-, szurok- s ilyesféléből, melyeknek haszna kétségbevehetlen, csakhogy felette kevés időre; s régi, átnedvesült házakban szinte legkisebb sikerük sincs.

Házának mindazon részét, melyet szorosan lakni s kivált éjjeliekre kíván használni, építse tehát egészen újra; hanem nappali termeit, legalább részét, földszint helyett vigye fel az első emeletbe. S itt megint rövidséget kell szenvednie szükségesb kelleme meg szerzése végett; s ugyanis mi az éghajlatot s fekvést illeti, nincs nagyobb gyönyör, mint oly helyt lakni, hol az esti órákat s nyári éjeket büntetlen átélhetni, mint viszont alig van e tekintetben nagyobb gyötrellem, mint alkonyatkor s holdvilágnál terembeni visszavonulásra vagy meleg köntös felvételére ítéltetni szünetlen. Azon egy gondolat: „tán ártani fog - mérget lehelek” - elég - kivált a falusi élet legszebb kellemeire - nem egészen kis árnyékot vetni. S e tekintetben nemcsak ország s egész vidék áll ország s egész vidék előtt, de egyes határnak, tán kis határnak némi helyzetei is a mások fölött, úgyhogy sokszor tőzsomszédtságban vannak pontok, melyek minden maláriátul szabadok, midőn mások - kivált eb napokban, mikor hús, de egészséges ház annyit ér! - szünetleni nyers s mérges kigőzölgéseknek mezei.

Soha nem kellene azért egy követ is rakni, minekelőtte ugyancsak jól meg nem fontolnók, mily helyre építünk.

Mély béléstésük valának e részben általánosan véve az egykori barátok, s számtalan építményeiknek fekvése nyilván bizonyítja, mily meg gondolással s mindenoldalú megrostálás után választák azokat. Keleti népek is nagy vigyázattal vannak lakuk helyzete végett, s kisebb tekintet erre, legelőkelőbb s legpompásabb kastélyait tekintve Magyarországnak, sehol sincs, mint éppen a most nevezett honban.

A malária azonban rendszerint nemigen magosan emelkedik a földről, s így Ön alacsony lakja mellett is kikerüli azt vagy annak következményeit, ha tudniillik akkor, mikor jobb helyzetűek tág kebellet, félelem nélkül szíják az esti s éjjeli levegőt, s magukat szellőzik abban - lakházátul távozik s a jobb fekvésű szomszédhoz siet, vagy első emeleti termeibe vonul vissza, vagy jó meleg köntöst ölt magára, s bizony a fekvésnek mostohaságát csak ily nyomorult mesterkedésekkel lehet pótolgatni némileg.

ÉN: Már bizony, kedves barátom, Vízlaki, megbocsáss, s tisztelet, becsület minden honi vonzódsidnak s fiúi hódolatidnak, de hiszen határodiban vannak a szép s egészséges helyzetek, melyekből csak választanod kell, anélkül hogy házadat vagy gyermeklaktad tájékát el kellene hagynod - s azért nyisd ki pénzesládáid egyikét, s építs tőtül talpig új házat Sárgafi úrnak szempontjai s tanácsai után, kit most megkérünk, adná tervét valamivel tágosb urasági laknak, mely Magyarországon minden lehető körülményeihez legjobban illenék.

SÁRGA ÚR: Szívesen cselekszem, s vajmi jólesnék lelkemnek, ha Magyarországot, melynek lakosival annyi rokonszenvet érzek, azon nem leghiábavalóbb szolgálatban egy kissé elősegíthetném: általános lakházaiba több célt és okszerintiséget hozni az eddigénél, mit - egyes eseteket kivéve - a nagyközönség valóban könnyebben s mindenestre sikeresebben eszközölhet némi fő nézetek kitüntetése, mint szoros útmutatások következtetésében; s természetesen, mert gondolkozó ember, ha - mint fentebb érintők - tárgyának újrafeltalálója, fő szabályokat minden esetekre alkalmaztathat, midőn szoros útmutatások inkább csak bizonyos helyre s körülményekre szoríthatók; s kivált akkor lelnék belsőmben meglepődést, ha most adhatnék ily tárgyak körüli figyelemre egy kis ingert, most, midőn részint Magyarországon is ideje volna már a gyakorlatibb felfogásoknak, részint tán soha nem volt időszak még, mikor Magyarországgal együtt Európában nagyobb szám méltathatta egy kellemes s csendes belsőnek érdemét jobban s nagyobb háladattal, mint éppen most.

ÉN: De kérem, valamivel tágosb úri laknak szíveskednék adni tervét, mert megvallom, sem azon ház, melyet mint falu közepén létezőt fejtegeté, sem az angol minta utáni, ha szabad mondani, kártya-ház vagy szél-kastély nem elégíté ki pretenziómat. Az első igen is meztlen áll a prózának szín nélküli mineműségében; a másik pedig, mint maga elismeré, nem illik éghajlatunkhoz, s mindenekfölött ítéletem szerint azért nem való mintának, mert nemcsak elérése, de még túlhaladása is könnyű; mintának pedig lehető legtökéletesbnek s inkább elérhetlennek kellene lennie. Adja tehát tervét a lehető legjobb magyar lakháznak, melynek építésében semmi útban nem áll, sem pénznek kímélése, sem régi falak zsarnoksága, sem falu, sem semmi - hanem hol minden az építőnek okaitul, sőt negédjétül függ; könnyű leszen majd akkor, midőn köztudomásra jut a lehető legtökéletesb minta, kinek-kinek körülményei szerint abból tanulni, a lehető saját lakjára ruházni, a lehetetlent pedig tán némi más „jólesőkkel” pótolni vagy azok nemléte mellett is ellehetni.

SÁRGA ÚR: Az általam felhozott két mintának egyike helyhez való szorítva - tudniillik falu közepére -, másikat pedig csak az angol lakási szisztémának felvilágosítására terjesztém elé. S ítéletem szerint az első nem hibás, mert bizonyos, hogy kis telekre, gazdasági épületektől körülvéve, lapos s fátul rideg s ekképp minden kilátás nélküli falu közepére - mint amilyenek a magyar faluk szoktak lenni - valami képzeleti bájlak nem illik. S valóban nincs borzasztóbb, mint mindazon hajuknál erővel ily helyre hurcolt feltételei egy úgynevezett „angol kertnek”, melyek - sok helyütt Magyarországon, csak nemrégiben, legnagyobb tarkaságban - különöségeit csömört okozólag cukrászremekként összesíték s egybenvonák a legkisebb helyzetnek, egész vidékeknek, sőt egész országoknak dacára is. A közönségesen bevett angol lakháznak felhozása pedig, mint abban egyetérteni is látszunk, csak annyiban fordulhat a gondolkozóknak hasznára, amennyiben eszmélkedésre gerjeszt, s tán azon felette hasznos kétségre is bír, mintha a magyar lakási metódus, tudniillik mind a házak misége, mind azoknak haszonvétele nem volna a legtökéletesb.

Hogy azonban kívánságának - mennyire tőlem csak telik - eleget tegyek, s másrésztül határon túli hosszadalmasságba ne essem, valami hivatal nélküli gazdag földesúr lakját teendém ki magyar lakházi tökélynek mintájául. Spedig hivatal nélküliét azért, mert a hivatal viselő részint ki van téve - mi sok tekintetét változtat - néhai nagyobb megtiszteltetések unalminak, részint nem mindig, sőt csak ritkán lakhatja falusi házat; midőn tervem jobb felvilágosítása végett a házigazdának függetlenségét és háznépével együtti s minden időbeni falun vagy

inkább városon kívül lakását kell képzelnem, vagy legalább azt, hogy ő ilyest tetszése szerint tehessen, azaz hogy az évnek minden változmányaira el legyen látva a lak.

I. Fekvése legelső. S ennek választásában legfőbb szempontok: kellő magasság; részint kilátás, részint a vizeknek s nedvességeknek könnyebb eltávoztathatása miatt. Hegy- vagy domboldal azonban néha felcsapó források következtében nedvesb, mint a völgy, s ekképp ebben óvakodóknak kell lennünk.

II. Magány, azaz legalábbis 2000 öl távolságra mindenünnen, hol embersokadalom létez, mint falu, gazdasági major sat., s mégis könnyű közösülés a szomszédságban lévő helységekkel - s legfőképp várossal, melynek két mérföldnyinél odébb semmi esetre sem szabad feküdni. Minek elérhetése végett jó út vágjon a vidéken keresztül, s ez minden időbeni alkalmas fügésben legyen tartva hasonlólag jó út által fejtegetésben lévő lakházunkkal. Mindennapi levél- s újságposta - s postával juthatás a lakig.

III. Agg, de egészséges tölgyerdő. Urasági lakot soha nem citálhatni, ha vén, lombos fák nem környékezik azt minden oldalról. S míg a közönséges ültetmények némi ábrázatot, de csak valami jobb formát is nyerne, addig százszornál többszer megfordul rajtunk a tavasz, és ekképp nem magunk, sem gyermekeink, hanem csak unokaivadékaink számára készítünk lak-környezőt, ha azt ültetjük. Balta és fejsze kell annak elrendelésére s nem ültetés; nem hozzáadás, de elvétel. S ekképp, hacsak lehet, erdő közepén épüljön a lak.

IV. Hajózható folyó vagy eleven természeti tó - minthogy tengerrel, fájdalom, nem diszponálhatunk -, nem tőszomszédságában a laknak ugyan, de ennek homlokteremeiből láthatólag.

[V.] Kitétel. Merre legyen tudniillik fordítva a háznak homlokrésze, mely legtöbb tekintetet érdemel, minthogy ébrenlétkor mindig a ház homloki termeiben szoktunk tartózkodni, s mind ebédlők, mind éjjeliek könnyebben lehetnek nyájas kitétel, valamint szép kilátás híjával, ezeknek alvás, azoknak pedig evés s inkább az ebédnek, mintsem a környéknek bámulása lévén fő céljuk.

Magyarországban - úgy látszik -, ha az évnek minden fordulatit vesszük tekintetbe, az éjszakeleti kitétel a legalkalmasabb. Van azonban az országnak szélességi fekvésétől s általános éghajlatától függetlenül még egy szempont, melyet a kitétel elhatározásában elegendő figyelembe nem vehetni. Minden vidéknek van egy rosszabb oldala, egy hamisabb tájéka, melyből több égháború, zápor, vihar s efféle kerekedik, mint körének egyéb oldalaiból, s így ilyféle Pandóra szelencéjének - mennyire azt a nyugoti s északi oldalak, melyek legrosszabbak, engedik - hátat kell fordítania. Télen ugyan alkalmasb tán a keleti-déli rész, s ugyanazért kell is tekintetnek lenni üvegházokkal egybenkötött oly teremekre, melyek a fagy s hóvihar ellen számítvák; de azért mindent mindenben tekintve egész évi falusi lakháznak homloka legjobban illik északkeletnek, mert ez oldalt nem süti nap, s így midőn hús lak feltételeinek tökéletesen megfelel, nem is hideg, minthogy a nyugoti szél éppen nem és az éjszaki is csak oldalvást éri s ekképp nem áthatólag.

S most már egyenesen az építéshez kezdhetünk; minthogy a fekvésnek s kitételnek feltételeit előszámláltuk.

VÍZLAKI: Bölcsen előszámlálta azokat ugyan, tisztelt Sárgafi úr, ez mind felséges volna, de valjon Magyarország[on] hol leli mindezen kedvező körülményeket egyesítve fel?

SÁRGA ÚR: Azt már nem tudom, mert noha több részeit jártam, annyira mégsem ismeretes előttem Magyarország; de midőn közelebb- távolabbról csak rajzát adtam száz meg száz angol úri telepedésnek, fekvésének s kitételének, nem hihetem s nem is hiszem, [hogy] Magyarország teljes híjával lenne ilyes helyzeteknek, s kivált, minthogy a tengernek lakbúli

látását nem tettem mintám kijegyzésében eldöntő feltételnek, miáltal úgyis elegendő rövidséget szenvedek.

VÍZLAKI: Én pedig arrul bizonyossá tehetem: mindezen feltételeket egyesítve sehol sem lelendi. Magyarországnak legnagyobb része - ha magunkat csalni s ezáltal minden javítási ösztönt magunkban elaltatni nem akarjuk - erdőktől s fáktól rideg, rút rónaság, homok s mocsár bírja tetemesb lapányait. Fölföldje nincs ugyan dombos s erdős tájékoknak híjával, de ott megint részint se hajózható folyók, se tó nincs, részint minden közösülés s posta nélküliek. A Fertő nem eleven, de valósággal holt tó, melyen semmi mozgás, egyetlenegy kis vitorla se, s melynek partjai, a nyugoti s déli szirttelen dombocskáit kivéve, oly alacsonyok, oly mélyek, hogy nincs ok, miért ne menne az egész tó legelsőbb alkalommal odébb, miáltal a „bájlaknak” kilátása a vízre egyszerre megszűnne! A Balaton, a sokak által felhőkbe emelt Balaton sem nyújt lakházokra különösen kedvező fekvéseket. Somogyi partjai laposak, szalai partjairól pedig kies ugyan a Balatonnak víztükre, de valjon mi van azon túl? Nem határtalan vízlapály, mint a fejedelmi tenger síkja, nem felhőkbe nyúló kies bércek, de alacsony, egyenes léniák - a somogyi berkek s viránytalan dombok. Nevezetesebb tó ezeken kívül az országban pedig nincs. S hát a Duna partjai - mondjuk ki hiábavaló önkecsegtetés nélkül - Hunnián keresztül hol bájteliak? S ha Visegrád körül némileg azok is, kivált költői prizmán keresztül, lakházra egyetlenegy oly pontot sem lelhetni egész folyásában, melyről nyugodt lelkiismerettel azt lehetne mondani: „ez semmit sem hagy kívánni hátra.” S hát Tiszánkról, Drávánk- s Szávánkról mit mondjunk? Jobb, ha azokat elő se hozzuk. Nincs szegényebb ország kies fekvésekre nézve, mint Hunnia, higgye el, kedves Sárgafi úr. Össze-vissza utaztam nagy részét, s ha némi kies vidékeit leltem is, mit nem tagadhatok, általjánosan véve nem voltak azok - ha így lehet magamat magyarázni - „mindennapi életre haszonvehetők”. Vagy havasoktól környezve, minden emberi közelség nélkül, s kitéve a vész minden düheinek, vagy tőszomszédságában ronda helynek vagy valami partié honteuse-nak sat. Nem tagadom, én is a jó s kellemes lakhatást az élet egyik legnagyobb szerencséjének tartom, s ez okból eleget is forgattam hazáinkra alkalmazását fejemben, s nem mondom, hogy az emlékezet végett N. N. nedv lakomat fenn nem tartom, de már régóta egészen új lakot sem építek, ha erre valami kies hely elcsábítható, pedig kivált néhány évvel ezelőtt valóban nem voltam felette vonakodó. De hiába, Hunniában olyast sehol sem leltem, s rezisztenciám, magam meggyőzése bizony nem volt a legnehezebb diadal.

SÁRGA ÚR: Bocsásson meg, de - noha nem szoktam az illúziók üvegein nézni keresztül - úgy hiszem, felette mostoha ítélettel érdekliz hazája vidékeit. Anglia jobb lakházainak helyes fekvése s kitétele - egyet sem véve ki - nem csupa természet-adomány, de jobbadán mesterség utáni, azaz nagyobb civilizációnak s ebből eredő közszorgalomnak következménye; mint lecsapolt, vízerővel lapokból kiemelkedő dombosabb helyek, szomorú s mezítlén ingoványokból vízcsatornák s számtalan ültetvények által varázslott gyönyörvölgyek, farkaslakta vadon-ságból fejedező báj-magányok; ember nem tapodta zordon tájakból felséges utak által bú-bájt remek-kertek sat. Végyen például a Balatonból derék vízcsatornát a Dunába, járja azt 10, 12 gőzhajó s néhány ezer kisebb-nagyobb vitorlás, s környezze partjait angol civilizáció, angol szellem csak egy századig, nem, de csak egy fél századig, s nem száz, de ezer meg ezer kies lak fogja bizonyítani a helyesnél helyesebb fekvések s kitételek számnélküliségét partjai körül, midőn mostani körülményei közt Magyarországnak, igaz, nem volna könnyű kimutatni, hová illenék nemcsak költői, de gyakorlati bájlak is legjobban. S noha ezen arányban s ily könnyen nem ölthetne szebb képet magára a magyar honnak minden tájéka, mint a Balaton körüli vidék, azért minden részeiben több kifejtetési anyag rejtezik, mint gondolnók.

Engedjen tehát oly fekvést, oly kitételt képzeletileg feltennem, melyre magyar úri lakmintám legjobban illenék, s mely ítéletem s magyarországi ismeretem szerint e hontul éppen nem heterogén, de - ha nem is egyenesen a természetnek tiszta ajándéka - a mesterségnek közbenjárása szerint bizonyosan igen sok helyütt feltalálható.

Hadd állítsak fel valami kis tökéletességet - tudniillik mit én tartok annak -, s evégett legyen nekem szabad minden kedvező körülményeket egybenvonnom. Mintámnak minden helyrei alkalmaztatása nem leszen aztán nagy bajjal egybenkötve. S világosságra derülend minden határnak kedvezőbb, mostohább misége, s hogy mesterség által mily hiány gyógyítható, mily hiány pedig nem; mire végképp csak mérőserpenyő kell s egy kis hidegvérű fontolás; mi bajos, az a végképpi elhatározás: építünk vagy nem építünk, letelepedünk vagy odébb keresünk?

Nézzük egyébiránt mintafeltételink még egy kissé közelebbre. Mérséklett magosság; ebben nem engedhetünk, mert túl magosság szél torkába vet, alacson helyzet ellenben penészbe süllyeszt, s mindent tekintve mérséklett magosság jó háznak legeslegelső feltétele, s annak híját lehet ugyan pótolgatni, de azon gyökeresen segíteni bizony baj. - Magány; ez már nem conditio sine qua non, legalább mindenünnei 2000 öl távolságra nem, s így ekörül alkura léphetnének. - Könnyű közösülés; ez ismét érdekesb szempont, valamint nagyobb helynek nem felettei távol léte, mert minden, mi a rabságnak csak legtávolabbról is adhatja képzetét, habár oly tágos volna is a tömlőc, mint Magyarország, már elég az életnek minden kellemire valami kimondhatlan gyászérzést terjeszteni, s emellett soha nem lehet felejtetünk, hogy még remete sem lehet néhai segédkez nélkül, s hogy minél magasbra emelkedik az emberi nem, annál kevesebb híjával lehet ember embernek, s valamint társosági viszonyai szaporodnak, úgy szükségei nőnek, napról napra többet veszít farkas-függetlenségéből, de viszont határtalanul nyer a házas- s társasélet mindazon érzetiben, melyeket az énes vagy a természet durva fia nem ismer, s ekképp polgári s lelki függetlenségre soha nem is emelheti fel magát. De könnyű közösülések s gazdag, minden házi szükségünket kiállítható szomszéd helyek nem természet adományai, de egyenesen mestercsinymányok! S így, habár birtokában nem vagyunk is, beléiktathat abba előbb-utóbb a közkifejlődés, civilizáció. Így vagyunk a mindennapi levél- s újságpostával s lakunkig juthatással. Az ezzel egybenkötött kellemek kimondhatlanok, de se éghajlathoz, se földgolyói szélesség- s hosszúsághoz nincsenek kötve, hanem egyenesen azon kényelmek sorába tartozók, melyeket az ember, de nem az egyes, hanem a másokkal egyetértő ember könnyen előteremthet magának. - A házat környező agg, de egészséges tölgyerdő s a ház előtti hajózható folyó vagy természetes tó; ezek már megint kisebb tekintetek s nagy alkudozásra alkalmasok. - A kitétel végre, tudniillik merre legyen a lakház homloka fordítva, ismét felette érdekes határozó, mert ha a szép kilátás s alkalmas szomszédság rossz kitételnek, nyugotnak vagy éjszakknak vagy a határ hamis oldalának fekszik, akkor vagy ezeknek dűheivel kell lakolni szünetlen, vagy - ezeknek hátat fordítván - tán nádat, ocsmány székes tavat s undok homokbuckókat nézni öröklek. Erre tehát legnagyobb figyelem.

ÉN: Minekelőtte minta-lakjának építéséhez kezdene, tisztelt Sárkafi úr, engedné, hadd képzel-nénk magunknak a mérőserpenyőnk alkalmazása végett némi külön helyzeteket, s azokat hadd adnám én elő. A. dombos, legszebb fákkal ékes; körül-belül semmi telepvény; félórányi távolságra országút, mely jó, ha Isten akarja, de rossz, ha nem akarja, mert az időjárás negédjétől függ; keletnek bájoló völgy terjed, melyben O.-nak ezüst hajjai hempelyegnek, s messze távolban mindig hófehér köntöseikben emelkednek M. hegyei. Nagyváros három-órányira fekszik, hol rendes hétivásár s mindaz feltalálható néminemű mineműségben, mi háznál szükséges. Posta azonban arra nem jár, levél- s újságpostát kivéve, mely azonban csak Gy.[-ig] jön, s csak kétszer minden héten, s akkor is elég rendetlenül, kivált télen, mikor az utak szinte haszonvehetlenek, néha-néha bizony több napokig is elmaradólag.

VÍZLAKI: Ide ne építsünk, s bizony senki nem is fog építeni, kinek több belátása van, mintsem hogy oly sok kellemeket feláldozna kilátásért.

SÁRGA ÚR: Én pedig nem annyira látom e helyzetnek mostoha voltát. S ugyanis mi hibázik egy jó laknak minden feltételeiből? Semmi egyéb, csak a jobb közösülés s jobb posta, tudniillik két ember-csinyálmán, melyhez sem nagy kincs vagy nagy tudomány, de csak egy kis jóakarat s egyetértés szükséges.

VÍZLAKI: Csak az, nem több! De hol az nincs, ott - ezer más dolgokat nem említvén - lakházokra sem lehet kéj szerint választani helyzetet, de ezt, ha téli lakásra is fordítandó, egyenesen tőszomszédságában kell valami előkelőbb városnak felütni, hogy télen legalább ajtajához lehessen jutni, s minden hír s újság nélkül az ember végképp tökéletes vaddá ne váljék. A könnyű közösülést s mindennapi levél- s újságpostát fel nem áldozhatni, s miután nincs arrul szó: utódinknak emelni valami bájlakot, de magunknak alkalmas házat, nem a jövőndőt, de a jelenkort kell tekintenünk. A jelenkor pedig se jó úttal, se jó s rendes postával, de szinte azon reménnyel sem bír, melynél fogva ezeknek a mostani százodhoz s az általános civilizációhoz illőbb kifejlését s az országnak minden részeibe kellőbb elágozását oly igen közelről némi hihetőséggel várni lehetne. Postával a házba nem juthatás - már az is elég alkalmatlan, s legkisebb kirándulásnál mindig diszpozícióknak, konfúzióknak s mindenesetre azon kellemetlen békónak unalmát hozza maga után, mely szerint az elutazó megszűnik ura lenni idejének, mint napszámos, szorosan naphoz s órához van kötve. Enélkül azonban szorosan véve mégis ellehetni, s így ezt, nehogy túlnehézkedésű (difficile) legyenek, el is akarom nézni, csak a mindennapi levél s újság ne maradjon el; a mindennapi, mondom, mert ki lelki eledelt megszokott, annak nem sokkal visszásabban jelenik meg a hetenkinti két posta, mint amilyen kellemetlenül hatna rá a hetentei csak két főzött ebéd; s valamint csak testi rabok szoríttatnak ilyféle tartásra, úgy valóban nemigen más, mint rablélekkel bír az, ki ily ritkán nyújtott lelki eledellel már megelégszik. Azt teszem fel Sárgafi úrrul: nem valami mindig kalickában ült uracsnak állít fel lakmintát, ki semmit se látván, se hallván, nem gondol egyebet, mint földi kényekben élén, napjait a lehető legkisebb fájdalom s kesergés nélkül ölni meg, hanem oly gazdának s háznépnek számára, mely más világon nem jönne azon zavarba, mint amilyenbe például debrecenyi határjából soha ki nem bújt ember okvetlen jönne, ha kérdeznék: „S hát mondjad, mily képe s mily intellektuális kifejlése van csillagodnak, melyen laktál?” S ily család ugyan minden új lelki eledel nélkül is ellehet, mert viszonyemlékezeteiben ki nem méríthető élelmét leli keblének, de éppen ezen megszokása az isteni ambróziának mindinkább s még nagyobb vágyat gerjeszt utána, s azért ha itt a megelégedésnek és szerencsének kényes érzelmit nem vesszük is boncolás alá, legalább azt állíthatjuk bátran, hogy nincs valódi otthonság s lak-kényelem ott, hová mindennap levél s újság nem jöhet. E feltételt, kedves Barátom, tartsad tehát figyelemben, s azért vigyázz, mily helyzetet javasolsz, mert hiszen alig van Magyarország[on] több egy-két városnál, hová levél s újság mindennap jutna; s így a legtöbb helyzet újság tekintetében mindig az „egyszerre igen sok s aztán semmi” közt lebeg, mi többek közt a honi számtalan üres vagy túltömött eszűségnek is egyik nem legkisebb fő oka.

ÉN: Ajánlok tehát helyzetül mást. B. szép völgyben van és száraz; félóra járás P.-hez, s így mindennapi újság- s levélposta, sőt postalovakkal odáig juthatás is. A szebb kilátás, mely nem minden kecs nélküli, keletnek szolgál, csakhogy se folyó, se tó nincs. Fáktul pedig egészen puszta azon helyzet, mely minden más tekintetben oly helyes volna.

VÍZLAKI: Ide se építenék biz én soha is, mert mindaddig várni, míg az új ültetmények kibújnak a földből, s addig is minden árnyék nélküli kopasz mező közepén lakni - valóban nem azon ideál, melyet fejemben forgatni szeretek; másképp nem éppen ellenzeném a helyt.

SÁRGA ÚR: Én pedig inkább abban látom e helyzetnek hiányát, hogy minden eleven víz nélküli. Erdő közepére telepedhetni s egy év alatt baltával végezhetni azt, mit több századok nem alkothattak - tökéletes szépségű kertet -, igen nagy szerencse, de mégsem oly feltétel, mely miatt mind a többi tekintetek is elvesztenék erejüket; s aztán van mód, minden csalódás nélküli mód, mellyel 50, 60 évi fákát ültethetni át, mi noha ugyan legtávolabbról sem éri el

számos évek leforgása előtt az okosan kivágott vagy inkább józan terv szerint ritkított erdő varázsit - némiképp mégis orvosol a bajon; de az eleven víz híja soha vagy csak iszonyú költségekkel pótoltható - pedig víz nélkül úri lak, telepedés, bájlak szinte csak olyan, mint ábrázat szem nélkül, mert ez ád mindennek elevenséget, vidám tekintet, költői varázst, s mesterséggel kipótolni ezt lehetetlen, ha tudniillik a mesterség egy undok békató ásásánál - mely egész környéket elfertőztet rút bűzével - túl nem halad, s mindig eleven víznek, legyen tó, legyen vízcsatorna - bármily formájú is -, szünetleni bő forrást adni nem tud.

VÍZLAKI: És ez oka, miért nem is tevék említést vízről. Igazi elevenségűt alig láthatni, én legalább Magyarország[on] - s kertben, anélkül, hogy ne kellenék valami úton vagy utcán hozzá juthatás végett előbb áthaladni, mint Tatán, mi felette érzékeny kettészakítás -, én legalább, mondom, nem ismerem. De viszont ismeretes előttem vajmi számos lakház, mely ha nem is jó, meglehetősen volna mégis, ha ilyféle sárga, penészes békató által nem lenne legotrombából eldísztelenülve.

ÉN: Ebben én is kezdet fogok. Inkább semmi víz, mint holt víz; de hadd hozzam elő C. pontot. E hely szinte minden föltételt egybenfoglalni látszik, és sehová sem illenék lakház jobban, mint oda, mert szép dombon fekszik, gyönyörű fákkal körve, s alatta a felséges N. mindig tiszta vizével, posta pedig s közösülés untiglan, csakhog - s ím, ez hibája - N. városnak tőszomszédságában van, igen közel hozzá templom, sok harangokkal s fáradhatlan harangozókkal... s fölött egy-mást nyugot-éjszaki kitételnek s mi több, éppen a környék leghamisb oldalának fordítva - vagy ha feláldoztatik kilátás, csend, kertbe juthatás kapuk s ilyesek kinyitása nélkül, s homlok háttal cserél, szűk s lármás városi utcának.

VÍZLAKI: Köszönöm e helyzetet is. Mert hol éles harang közlül kong, s vész s zápor egyenest szemközt dül, ott nem lehet valódi otthonság. Damoklész kardja mindig fejük fölött, s odébbindulás vagy elrejtés egyedüli menedék. Ismerem házat, hol néha több napokig de csak egy kis szegletet se lelhetni, mely légvonattal ment volna; egészen keresztüljárja a szél, s kivált hideg időkben, mikor a lég ha tán nem is ártalmasb, de mindenesetre élénkebb, nincs terem, melyet odébb kívánczó érzélem nélkül lakni lehetne, s melynél nem volna célirányosb a legközépszerűbb parasztlak is.

Nem, kedves Barátom, nem találhatni Hunniában oly pontot, hol a természetnek adományai mesterség által ki volnának tüntetve és képezve már. S ily egyesülés hihetőleg nem is felette közeli. S azért valljuk meg e tárgy körül is: a kellemes lakhatás, az életnek e nagy szerencséje körül inkább csak a jövőben lelheti szerencsáját a magyar, mint a jelenkorban, s mivel tán kellemesb is fákot ültetni, mint azoknak árnyékiba ülni, szerencsésb dolgozni, mint henyélni, boldogabb alkothatni, mint munka nélkül tengeni, hadd építsen Sárgafi úr akárhová, hol a természet némileg megtette a magáét, s az egésznek befejezésére nem kell egyéb, mint ügyes kéz s idő. S ez okból csak tessék erdő közepére, eleven tónak s három óra járásra várostul sat. állítani minta-lakját, mi szívesen fogjuk fejtegetésiben, ha nem is e pillanatban, csak egy kis közbenvetés után odébbkísérni.

*

SÁRGA ÚR: Britanniában több társasági ház (club) létezik, melyeknek pénzalapja számosoknak hozzájárulása s megkezdésüknek régibb volta által annyira nevedett, hogy tulajdonosaik zavarban lévén, „heverő pénzeiket mire fordítsák”, házaikat oly fénnel, s mi több, oly ritkaságokkal ruházzák fel, melyek kiválasztásában nem annyira a kényelem - mely már a legmagosb fokon áll -, mint inkább a „drágaság” volt a fő szempont. Így például a londoni Athenaeum homlokára egy felette költséges görög bas-relief tűzetett, melyet a mellette elmenőknek századika sem vészen észre, s mely - mitül nagyon tartok - a sűrű köszvényfűst s sokszori esőzés által, melyekhez Figáliában nem szokott, csakhamar elvesztendi mesteri nagy becsét. Vannak ilyes társasági építmények fölött földgolyónknak kitűnőbb országban számos

régibb s újabb úri s fejedelmi lakok, hol kényelemkeresés mellett azon kérdésnek feloldása is fő szempont vala: minél több ritkaságait s különösségeit a természetnek s minél több remek[eit] a művészet- s mesterségnek vonni egybe. Erre emlékeztetnek Genua, Velence dísz-maradványai, ily fényben s méltóságban állnak a külföldnek számtalan úri lakjai, s középítvényekről, a felséges Vatikánnak csodáinál, a berlini Akadémiáról, Münchennek számos közintézetiről s Franciaország s Britannia számtalan köztelepvenyiről nem szólván, csak egy-két angol privát úri lakban, nem, de az egyedüli, újonnan elrendelt királyi Windsor-palotában több jelességei, csudái s remekei halmoztatnak fel a természet- s mester-világnak, mint amennyit helyről-helyről indulva nyugottul keletig s éjszaktul délig fel lehetne lelteni Magyarország határai közt. A civilizált, az iránylag dús külföldön sok úri lak körül nem az a fő kérdés: „mibe telik, olcsó-e”, de „mi a legszebb, legtökéletesebb”, sőt nemritkán más túlságba esvén: „mi a legdrágább”, miáltal sokszor felette szenved a jó ízlés. Magyarország körülményei ezektől egészen különbözők, mert midőn a külföldnek sok vidékin a jelent élők, többek pedig már az alkonyatnál állnak, Magyarország az életnek hajnalában létezik, s ekképp mindenszínű kifejtésében csak kezdetnél van. Lakházai építésében is tehát nem azon ponton áll még, hogy a világi legtökéletesebbet, a legdrágábbat keresni fel, de az Magyarországon a feladás - mint már fentebb érintők -: a lehető legkényelmes s legjobb ízlésű lakházat a lehető legkevesebb költséggel állítani elő és - mire vigyázni kell - minden épülendő új lakházat tulajdonosának vagyonához úgy mérni, hogy azt ne csak felépíthesse, de mindig jó karban is tarthassa, s azt irány szerint zsugoriság vagy későbbi redukciók nélkül kényelmesen lakhassa is. Nem fogom tehát valami kivihetlenné, egy szinte minden magyar tehetséget megbukasztó - vagy ha fel is épülne, csakhamar megint üresen álló s ismét elbomlandó - tündérlaknak adni rajzát, de olyasnak, melynek kerttel s minden egyéb hozzá tartozóival együtt 100 000 forint tellene, s melynek tulajdonosa évenkénti oly jövedelemmel bírna, hogy rendes házi tartására havonkénti 4000 pengőt költthesse.

Az egész házat téglából építem s cseréppel fedem, minthogy ez felette jó anyag, ha gondosan van égetve, s Magyarországon általánosan legolcsóbb, mert úgyszólván mindenütt saját készítmény. Kő - a legjobb is lakházra nézve - soha fel nem ér [téglával], ha nem vágott, mert azon idomtalanul közönséges felvigyázat mellett rendszerint üregetli fal készül, melyben féreg fészkel s melyen a szél áthat, s különös felvigyázásra nem lehet - legnagyobb utánlátás után is, mindenütt, kivált Magyarországon - számolni; a faragott kő pedig nagyon nevelné a költséget, mi valami egyéb kellemre sokkal józanabban fordítható. - Fedélre palát, zsindelt vagy vaspléht - mi nagy divatú kezd lenni - azért nem használok, mert az első „olcsósággal” Magyarországnak csak némi vidékihez van kötve, s mert sem előleges elkészítéséhez, sem fedélre alkalmazásához az itteni vidékben nem értenek jól. Minden olyast pedig határozott költségű privát lakház építésében el kell kerülni, mi körül még fejletlen a diszpozibilis ügyesség. A zsindelt pedig és vaspléhet csak ott tartom jobbnak, hol a falakat akarjuk vékonyságuk miatt kímélni, vagy - mire egyébiránt se zsindel, se vaspléh nem jó, de ezen utolsó mégis jobb, mint cserép - ha lapos fedéllel kívánjuk tetejezni lakunkat. Építményemre azonban nem szükséges a könnyű fedél, mert annak jó erős s vastagocskás falai lesznek, minthogy semmi sem tartja annyira házon künn a meleget s hideget, mint a vastag fal, s azért lakomat ezen, iránylag olcsó elsőséggel akarom ellátni, melyből télen-nyáron több valódi kellem hárul a házi lakosokra, mint számos egyéb, noha sokkal szembeszökőbb, de mégis korántsem annyi otthonságot nyújtó előrendeletekből; mi pedig a lapos fedelet illeti: nem vagyok annak ugyan ellensége, sőt - régi várakat s gót építményeket kivéve - azt hiszem, nem is lehet festői szelleme egy új divatú háznak, ha teteje magos. S azért nemcsak a belsőnek alkalmas létét - mi egyébiránt a legfőbb -, de lakházom külsejének tetszős voltát is kellő figyelemre vévén vagy gót architektúra után kell építenem, mert ez megszenved, sőt megkívánja a magos fedelet, mi Magyarország zordon éghajlatát s néhai felette sok havait tekintve - akárki mit mond - felette célirányos; vagy cserép helyett rézzel vagyok kénytelen fedni házomat, mert cserép arra nem alkalmas, vasat pedig felette nagy kontrakciói tulajdonánál fogva soha nem lehet, vagy

eddigelé, legalább tudtomra, nem lehetett fedelekre alkalmazásában úgy egybenilleszteni, hogy minden vízszivárgások kirekesztését tökéletesen eszközölhette volna. Réz azonban felette költséges, s ekképp vagy nagyobb költségbe kell bocsátkoznom, mi - mert határozott az építményre fordítandó pénzmennyiség - tán csorbát üt valami érdeklőbb kellemnek kiállíthatóságában; vagy a külső veszít festői szellemben.

Ha hidegvérrel fontoljuk, mily különbség nélküli az a házban lakóknak, mily fedél van fölötük, harántékos-e, rézsúti-e s mily anyagú, csak kellőleg óvja őket hidegtől, melegtől s esőtől, s tűzi veszélynek kiteve ne légyen, ha előítélet nélkül s valódilig fontoljuk ezt, nem lehet az építésre fordítandó meghatározott pénzmennyiséget szem előtt tartva azon véleményre nem jutnunk, hogy lakházunk építése körül valóban százszorta józanabb legutolsó forintunkat is inkább valami bel-kellemre fordítunk, mintsem azt - ennek csorbításával - valami külfényre szánnunk, s hogy csak akkor fordíthatjuk építésre kiszabott tehetségünk egy részét külformákra, midőn minden bel-kellemekkel el van már látva lakunk.

Sok tekintetben a költség magasb vitele nélkül igen meg lehet egyeztetetni e két szempontot, s mi a belső kellemet felette neveli, nemritkán a külsőre is bájosan hat, mint például a nagy, tágos ablakok, s hol ilyes eszközölhető, ott szerencse, melyet elszalasztani nem szabad, mert a belső kellemek után ki-ki lakjának külsejét is csinosnak szereti látni, mit ügyesség által sokban el is érhetni, minthogy jó ízlésű sokban nem költségesb, mint a rossz ízlésű, sőt ez felette sokszor igen-igen drágán van megvásárolva. Már a háznak fedelében ez - Magyarországnak éghajlatát tekintve - nem áll ily kedvező s belső és külső csínját könnyen egyeztethető irányban; s ugyanis a lapos fedél az olaszországi minta utáni laknak külső báját mindig neveli, a belsőnek kellemet ellenben magyarországi éghajlatban mindig csorbítja, ha nem rézbüli, ez pedig oly költséges, hogy - mint érintém - ismét az a kérdés válik fő szemponttá: a ráfordítandó költséget nem részesülni-e előbb kellő, annál különb, többet érő kellemekben?

S azért nemcsak ezen kérdés, de sok más kérdés egybenvetésekor hidegvérű fontolóra kell venni minden kellemnek igazi súlyát, s egyért sem fizetni többet, mint amennyit valóban ér, s semmi esetre annyit, hogy megszerzése egyéb, sokkal többet nyomó kellemek megvásárlását lehetetlenné rontná. Miből az következik, hogy kellemes lakház kiállítására bizonyos tehetség elkerülhetlenül szükséges, de egyszersmind az is: mi nagyon pótolhatja a „dologhoz értés” a költség híját, s viszont mily nagy summákat fecsérelni el az ügyetlenség iránylag csak csekély kellemekért.

Luxus alatt, cinikusok szótára szerint, mindaz értődik, minek szigorún véve lehetünk híjával, az általánosb értelem szerint pedig mindazt nevezzük annak, mi nélkül szorosan ellehetnénk ugyan, mi azonban létünk körül nem kevés bájot von, s mely nagyobb tehetségnek okozatja. Így például közönséges fényű padlat, mely tiszta és száraz, szorosan véve elég kényelmű, s mégis nagyobb tehetség után parkettel, szőnyeggel szoktak elláttatni a főtermet; négy erős, tiszta, fehér fal s fehér plafond szorosan véve jó laktermet képez, s mégis vagy festetni, vagy bevonattatni szoktak azok, s így tovább - úgyhogy lakház építésében az otthonosság s kényelem szoros föltételei mellett még a luxusnak ezen árnyékata is szoros számolásba veendő. Vannak például luxusok, melyek oly édesen esnek, annyi kellemmel teliek, mint alig magyarázhatni, midőn viszont bizonyos luxusok nem annyira érdeklik érzetünket - így, teszem, semmi nem foly be ránk oly jóltevőleg, mint a lehető legnagyobb világosság, s ekképp tágos, nagy, tiszta üvegekkel bérakott ablakok felette jutalmazó, lehetne mondani, szükséges luxusok, arannyal kifestett teremplafonok viszont, noha igen kellemetesen hathatnának ránk, valamint mester-freskófestmények művészeti érzetünket felette bájalólag érdekelhetik, azért mégsem hatnak emberi természetünkre oly általános hatással, mint a „világosság”. S azért ilyeseket inkább finom s érdekes luxusoknak nevezhetni. Mi okból - józanul cselekedve - elkerülhetlen szükséges, spedig minél határozottabb tehetséggel rendelkezhetünk, luxust luxussal egybenvetnünk s a szükségeseknek, a vérünkbe kellőknek - így szabad mondani - adni

elsőbbiséget az érdekesek előtt. S valóban nincs visszásb érzélem, mint nagy költségű festményeket, bevonatokat, selyemfüggesztményeket s drága „semmiségeket” látni nedves, szűk, sötét lakokban, azaz „szükséges luxusokat”, sőt a kényelem s otthonág legszorosb feltételeit oly luxusokért s negédi tárgyakért feláldozva szemlélni, melyek józanul véve csak „minden utániak” lehetnek. S azért ha, teszem, vastag, derék fal annyival drágítná is a házat, miképp nem maradna többé elég költség selyemfüggönyökre, én inkább ezek nélkül maradnék egyszerűen festett, sőt fehér négy fal közt, mintsem a vastag falakat áldoznám fel iránylagi „semmiségekért”; úgy nem kíményleném a tágos ablakok körüli költséget, habár a nagyobb kiadásnak minden termeimben egyszerű fényű padlat volna is következménye.

S ezeket előrebocsátván és lakházom fedelére ismét visszakerülvén azt vagyok bátor állítani: magyarországi körülményeket s tehetségeket felette kevés kivételekkel tekintve, falu- vagy inkább „magány-helyre” rézfedél oly luxus, mely sokkal szükségesb luxusokat apodictice kizár; azaz vagy kizárja, vagy az építőnek tehetségeit felülmúlja, s azért általánosan véve lapos fedél Magyarország éghajlatához s város-künti lakházaira nem illik.

S most kérdezem mindazokat, kik rézfedél költségeit nem bírván vagy ily kiadást tenni nem akarván, mégis lapos fedéllel tetejezik házukat, de más anyaggal, s többen cinkkel, bádoggal s ilyféle rézszurrogátumokkal, feleljenek őszintén: nem bánták-e azt eddigelé meg? Vagy - mi könnyen meglehet - ha tán nem is merték megbánni a divatnak zsarnoksága miatt, nem keveredtek-e azáltal temérdek bajba, unalomba s költségbe; s a bevett, de hibás ízlésnek helytelenségét nem látják-e át, ha az olcsó s mégis kellemes lakhatásnak józan elveit hidegvérrel elfogni s azt fontolóra vévén, azzal öncsalás nélkül egybenhasználni akarják? Városban más, hol egészen különbözőek a tekintetek, ezek 2, 3, sőt néha 4 emeletű házak építését is javasolják, s melyekre ott a legszorosb számolás után sokszor rézfedelek legjobban illenek. Falusi, kényelmes, úri lakház azonban 2, 3 emeletre rakva csak azáltal is távozik a kényelemnek minden elveitől, hogy az uraságnak vagy a második emeletben kellene éjjelezni, mi falu-helyen igen kellemetlen, vagy a feje fölötti dobogást, lármát tűrni, mi - egyik, mint másik - ha tán nem legnagyobb alkalmatlanság is, de mégsem illik a falun-lakhatási kellemek legfőbb ideáljához, s azért „óvakodásra int”, pedig többek közt még azon okbul is, mert házhely falun olcsó, városban viszont sokszor felette drága szokott lenni, s így egészen más kombinációk alá tartozó.

VÍZLAKI: Szívemből szól, drága Pedanti - s valóban nem legrosszabb torzképre ád alkalmat azon sokszori eset: künn a házon az olasz minta utáni építmény- s lapos fődélnek bámulóját szemlélni költői elragadtatás közt, benn a házban viszont a gazdát tapasztalni, mily prózai-komorán tekint felsőbb termeinek „ázékony”, sőt, hogy ne mondjuk, beázott és nedves (nässeln) állapotjára. Magos fedél azonban meg nem emészthető, s én inkább a réznek költségét...

SÁRGA ÚR: Bizony nincs igaza... S nézete egyedül a bevett ízlés zsarnokságának okozatja. Mert valjon mi a szép, mi a jó ízlésű emberi készítményben? Semmi egyéb, „mint célirányosság” - s így azon idomok s formák, melyek ehhez legközelebb visznek. Miből az következik, hogy valamint minden országnak vagy inkább nemzetnek, mely még kozmopolitai zagyvaléokra nem olvadt egybe, sajátóságának megfelelő öltözte van, úgy külön-külön országra nézve is külön-külön lakházépítési ízlés illik inkább, mit megint legfőképp az éghajlat határoz el. Minden divat, mely ettől távozik, hibás, s nem jó ízlésen, de ok nélküli majmoláson alapul, mely azonban, ha téjjel szívatik bé s később belőlünk gyökerestül ki nem irtatik, minden e tárgyban ítéletünk körül oly vastag homályt von, melyen józanul keresztülnézni teljességgel lehetetlen. S ha valóban célirányosság és ehhez vezető idomok vethetik egyedül meg az ízlésnek józan sarkalatját, tagadhatni-e, hogy ez okbul, valamint az éghajlat s nemzetek szelleme különböző, s külön-külön sajátóságok címét viseli, úgy a szép és tökéletes ideáljának is okvetlen számnélküli árnyéklatokra kell elágoznia.

Előítélet közt felnőtt lelki vak csak azt látja szépnek, mihez szűk látási körében hozzászokott, s nem éppen legrosszabb időtöltés tapasztalni néha, mily jóízűn s minden kétség nélkül kacagja az ok nélküli az ok szerintit, vagy világosabban: oktalan az okost; holott lehetetlen, hogy éppen azon egy, vagy jobban mondva, „egy ízlés” után készült öltözet s lak egyformán s éppen annyi célirányossággal megfeleljen Zeeland s Hindosztán lakosának.

Minden éghajlatnak megvan különös szépségi sajátsága; s ekképp mi egyik szélességén a földgolyónak célirányos s eszerint jó ízlésű és szép, azért [még nem következik, hogy annak] másikon is okvetlenül ilyesnek kelljen tekinteni; s noha - alig hihetőleg - szelídül is vagy zordonul a lég a nemzeti csinosodás vagy durvaság által, azért a földgolyói szélesség s hosszúság határozott törvényeit ember mégsem változtathatja gyökereiben soha; mi okbul eltörülhetlenül meg is marad a világi tájoknak mindig ugyanegy bélyege örökleg. S ha oly túlságban állítjuk magunk elé a külön-külön sajátságok okszerintiségét, amint nem tagadhatni, hogy az, mi célirányos a Hebridek közt, tán semmi célnak nem felel meg Borneo szigetén, akkor azon különbséget sem vehetjük kérdésbe, mely Olaszország, sőt mely Ausztria s Magyarország közt van, csakhogy a Hebridek s Borneo szigetnek különszínűsége szembeötlő, s azt felfogni gyermeki játék, midőn azon sajátságok árnyéklatiba, tán negédjeibe, melyek Magyarországot Itáliától, sőt legközelebbi szomszédjaitul elkülönözik, tán csak egy kissé mélyebb s érettebb megfontolás bír tekinteni. Pétervár számos úri palotáinak annyi kellemmel ellátott idomait ki meri állítani rútoknak - s viszont ki az, kinek a sötétkéek keleti szabad ég alatt virányló Calcuttai kéjlakok ne tetszenének? Azok is jó ízlésűek, ezek is, s még kérdés, melyek azok inkább, mit nem csupán csak az éghajlatnak mostohább vagy szerencsésb fekvése határoz el, de még az is: nem lehetnének-e az első még péterváriabbak, ezek ellenben még calcuttaibbak!

VÍZLAKI: Így tehát Ön a jó ízlés nagyobb s kisebb kifejtését a lakosoknak értelmességén kívül még az éghajlatnak kedvezőbb s mostohább voltához is köti?

SÁRGA ÚR: Bizonyosan. Így például soha nem lehet Muszkaországnak - ha nem terjed még tovább - oly jó ízlésű tanács-helyzete, mint vala egykor Athénnek; Norvégiának oly jó ízlésű színháza, mint volt Rómának; Magyarországnak oly jó ízlésű lakháza, mint lehetne Itáliának, s kis számban tán van is már sat. - Szükségeinket kielégítve, melyek bel-természetünktől határozatnak el, minél inkább lehetünk szabad összeköttetésben a kül-természettel, vagyis minél inkább engedi az éghajlatnak szelídsége lakhelyeinket a kül-természet bájaihoz szabni, annál tökéletesb ízléssel ruházhatjuk azokat fel, mert a természetnek egybenhangzása a legmagasb emberi ideált is felülmúlja. Athén tanácssterme például szabad lég alatti vala és lehete is, az Akropolisz fénye- s Hymettus bérceitül övedzve s világítva a felséges naptul, mi a muszka lehető legszebb tanácsstermének bármily ékességű selyempamlagit s bármi nagy ablakain iránylag csak mégis mostohán bészolgáló napsugárit vagy éppen lámpáit minden bizonnal messze maga mögött hagyja. Így létezett - s létezhetett is - a fejedelmi Colosseum határtalan égi boltozatnak közvetlen födele alatt, a nagy természetnek közepette - midőn a gyenge embertül Norvégiának magos fekvése az ottani szabad természetnek nyersségével oly szoros barátkozást egyenesen eltiltja. S így kénytelen visszavonulni Magyarország lakosa a kültermészetnek bájaitul sokszor, vagy inkább ezek hagyják őt el irgalmatlanul, midőn kéj[es] Itáliának bájillatú legében minden az örök természetnek anyakeblében dülhet büntetlen. Túlságok által - mint érintem - legbiztosabban vezetettünk azon lépcsők árnyéklatinak (Nuance) méltánylására, melyek bármi kis mértékben s így nem könnyen érezhetőleg, de mégis a legközelebbi szomszédabb vidékek éghajlatában is léteznek, minthogy ennek mineműségét nem egyedül földgolyói szélesség és hosszúság, nem egyedül nagyobb vagy kisebb műveltség határozza el, hanem még más számtalan, részint ismert, részint nem ismert okok, úgymint viharokat fenntartó hegyek, tengerek közelléte sat. is folynak arra hatalmason bé. Az aequator alatt s még inkább a Göncöl töviben lakó szinte el van a természetnek anyai öleléseitül tiltva, s egyik, mint másik, annál kellemesben létez - sőt szinte csak úgy létezhet -, minél inkább

elszigetelheti magát az őt környező természetnek mostohaságítul. Már mily szűk köre van - halandó természetünket és tehetségünket tekintve - ily helyzetekben a szépnek s a jó ízlésnek, az, úgy hiszem, nem kíván megmutatást. Mert hol föld alatti létei, örök árnyék vagy minél több állati bőrével béburkolt alvás közti lét a lehető legnagyobb kényelem, sőt szükség, ott az emberi gyarlóság mindenben legszigorúbb határt lel. De ha ez áll, hanem viszont az is, hogy - teszem - Nápoly ege alatt s Görögországnak bércei közt mintha közelébb állna az emberi nem a nagy természetnek örök forrásához, akkor azt is meg kell vallani, hogy minden éghajlatnak nagyobb-kisebb határa van, mely közt az emberiség tehetségeinek s így ízlésének is kifejtése és gyakorlata több-kevesebb nehézséggel van egybenkötve. És ez határozza el egy országnak mások feletti fizikai elsőségét, úgyhogy az, mi egyben természet ajándéka, vagy csekély munka után jó sikerrel forog, másban csak állhatatos küzdésnek s keserű verítéknek lehet gyümölcse; mit ha kérdésben lévő tárgyunkra alkalmazunk, okvetlen ilyféle okoskodásokra vezetettünk:

[I.] Magyarország éghajlata, noha mérséklett, mégis inkább a zordonabbhoz való, s nem ezért, de szapora változékonysága miatt nem a legkellemesb.

[II.] Melegebb ha lenne, nem volna rossz, mert akkor lakosa tartózkodás nélkül borulhatna a mindig virító tavasznak karjaiba; ha ellenben hidegebb, az sem lenne baj, mert akkor megint csak óvakodással ölelgetné az éjszakai éghajlatnak ritkább kecséit; midőn a se hideg, se meleg, de mindigi változások közt oly sokszor találkozik tág keble didergő faggyal, vagy ettől tartván éppen akkor zárja azt el, midőn az égne minden malasztja szállna rá.

[III.] Zordonabb éghajlatra könnyebb kitalálni célirányos lakmintát, mint Magyarországera, s szelídebbre még könnyebb; mert ott nem enged illúziót a mostoha természet, itt pedig minden kívánságnak elibe mosol, midőn a szegény magyar - valamint reményi és a zordon valóság közt örökké hányatva - többek közt arra se határozhatja el könnyen magát: lakja a délnek vagy éjszának bélyegét viselje-e?

[IV.] Ily habzás azonban nem káros, sőt annak - ha következménye több, mint hab - leghasznosb gyümölcse lehet, mert mint minden akadály s nehézség, úgy ezen kétség is bizonyosan új s új képzetek, új és új axiómák s új s új erők kifejtésére ingerlend, s miknek rövid egybenvonatja az, hogy:

Magyarország építményeire kizárólag se éjszakai, se déli minta nem tökéletes, s ekképp, valamint a magyar nemzetnek eredeti képe s éghajlatának, ha nem is szembeszökőleg, de mégis különös sajátága van, úgy architektúrájának is önállásúnak szükség lennie, s ekképp építményeinek is okvetlen különös ábrázattal kell bírniok, s ez se muszka, se olasz, se germán nem lehet, de Magyarország eredetét, visszaemlékezetét, jövődjét s éghajlatát, szóval mind költői, mind prózai körülményeit filozófiai mérlegbe vetve, elkerülhetlen gót tekintetűnek, a 19. század finomabb s szaporodott szükségéhez szabott szkíta szelleműnek kell lennie.

Pestnek, a szaporán fejledező fiatal Pestnek semmi sajátága sincs, s félig-meddig muszka légben félig-meddig olasz minta után épült új része - az órul hallgassunk - úgy áll a mindennapi prózának hamuszínű köntösében, mintha a magyar nemzet minden eredetiségéből kikopott s életének poézisát rég kilehelte volna már. S ugyan mily nyereséggel, kérдем? Csak azzal, hogy keleti zománcát elunván azt józanabbal vagy csak mással se váltá fel, s így még prózában sem tett nagy előmenetelt. Pestnek építményei - s innen kellene szivárgani Magyarország részeibe a józanabb ízlésnek - se költői nimbuszban nem állnak, se lehető legnagyobb lak-kellemet nem nyújtanak; s természetesen, mert nincs Magyarországhoz illő képük, nincs saját ábrázatuk. Nem mondhatom, midőn legelőször úsztam le a Dunán Pestre, mennyi s mily külön benyomást tőn a város rám. Bámultam oly roppant s díszes építményein s oly nagy kifejlési szellemén, s nem azért, mintha ilyeseket, spedig sokkal nagyobb irányokban, nem tapasztaltam volna már egyebütt, hanem mert váratlan volt előttem a szemlélt. Partra szállván

kérdem: hol van a régi város, a hajdankori szkíta sarjadéknak egykori lakja, hol fejedelminek udvara? S se Pesten, se Budán romját, de még csak hátramaradt egy nagyobbacska követ se mutathatott nékem senki. Nézem az új lakványokat, s önkényt gördül bennem e kérdés: hát Magyarország közepette olasz minta után épült házokban lakik a mai magyar? S ezen - mert előttem még váratlanabb volt - még inkább bámultam. Múltja ezen nemzetnek, úgy látszik, sohasem volt - így szólék magamhoz -, mert nemzeti nagyság - s ezt ne keverjük egybe nép-árodásoknak fel-fellobbanó villámival - csak tartósb csinosodással vagy legalább tartósb fényűzéssel jár, ez pedig Magyarország éghajlatát tekintve habár durva, de erős építményeket teszen fel, ilyesek azonban csak oly anyagból készülhetnek némi tartóssággal, melyet tűz nem ront, lég nem emészt, szél nem bír elhordani, víz sem hord - s ilyes maradvány Magyarország határai közt sehol se bizonyolja a múltnak egykori tartósb fényét. De azért, mert múltja nem volt tartós fényű, világosb, jövődjé se legyen a magyarnak, ezen minden európai nemzetektől elkülönzött s annyi s oly külön sajátságokkal bíró keleti sarjadéknak? Lehetetlen! Csak magamagát ne rontsa, s éghajlatának s körülményeinek minden árnyéklatit felfogván tanulja végképp meg a józan építésnek fő elveit! Építsen, ne rontson! Így ha azon sajátsággal bírának a pesti házak, milyennel mind költői, mind lakszellemi tekintetben bírniok kellene, mód nélkül nyernének lakosai, s így nyerne az egész ország is, ha építményiben az olasz helyibe az éjszak-ázsiai gót mintát állítná minden lehető javításival.

Angliának építőmesterei jó idő óta felfogták az építésnek ezen elveit, és nagyobb úri lakjaikban jobbadán ők is elhagyák már az olasz s ekképp éghajlatukhoz sehogya se illő minta utáni építést. S a komolyabb gót ízlésnek hódolván s ezt éghajlatukhoz s szellemükhez alkalmazva, telepvényiket (établissement) csudálatos sikerrel javíták.

ÉN: Nem volna tehát a legcélrányosb ilyesnek adni lételt Magyarországon? Alig van valami, min jobban örülnék, mint látni hazánkban oly építményt, melynek komoly típusa olyanira illenék nemzetünk mind ködben burkolt visszaemlékezetihez, mind oly vastag lepellet bévont jövődjéhez is, s így kétségtelenül sok utánzóra találna, mi lassankint az egész országot méltóbb tekintettel ruházná fel.

VÍZLAKI: Csakhogya ezen költői tekintet alkalmasint az élet prózájával, a mindennapi gyakorlatnak emberi létünkhez oly szorosán kapcsolt szükségével volna megvásárolva, spedig oly drágán, mi rendszerinti magyar tehetségeinket sokkal-sokkal felülmúlná.

SÁRGA ÚR: Éppen nem, sőt ellenkezőleg, ha tudniillik nem fecskefészki rakványról van szó; mert a gót mintának váza lehető legjobbban illik a magyar éghajlat alá, ha ez állhatatlanságai közt éppen muszka szerepet ölt magára - mindazon keleti hozzáragasztmányok, verandák pedig, melyek oly mosolygó virányban fűzethetnek a gót komolyság körül, viszont akkor, mikor negédjeiben megint olasz színt játszik a magyar lég; s mi a költséget illeti, ez gót mintái lakházoknál azon okból nem nagyobb, sőt kisebb, mint olasz terv utániaknál, mert ezeknek szigorú szimmetriája szorosabban, vagy mondhatni, elkerülhetlen megkívánja az egész építménynek egyszeri - szisztematikus - felállítását s így tetemesb tőkének kész voltát, midőn a gót architektúrának keleti kéjekkel körülövedzett sokféliisége (varietása) nem tiltja az építmény külön-külön részeinek - nagyobb közbenvetésekkel is - egymás utáni felemelését, sőt új szükségek kifejlődésénél egészen új daraboknak a régibb épülethez ragasztását is; mik az egésznek bévégzésére megkívántató tőkék elosztását s csak időszakonkinti szükségét következtetik. S ez az építőre nézve oly nyereség - mert kamatot kamatra ütven nemcsak viszonyi-, de legszorosb számolásilag is jutányosb, teszem, 100 000[-et], sőt 120 000[-et] is költeni 10 év leforgása alatt, mint 100 000[-et], sőt csak 80 000[-et] is 3 év leforgása alatt - úgyhogya ha bizonyos egyes részei drágábbak is lennének a gót, mint olasz architektúrának, valamint hogya tán drágábbak is, általjánosan véve mégis olcsóbb az, mint ez. A gót architektúra szükséggeinkkel tágulhat, s ekképp ezekkel mindig ok szerinti irányban létezhet. Az olasz viszont

azokhoz nem könnyen simul, s így nemritkán kezdetben igen is nagy az ezen minta után épített lak, s később ellenben igen is kicsi, és szép idommal többé alig tágítható.

ÉN: Ne távozzunk hát többé, kedves Pedanti úr, a gót architektúrátul, de térjünk vissza a falusi, vagyis inkább mezei lakmintának egyéb részletéhez!

SÁRGA ÚR: Örömet, csak hogy attul tartok, nincs Magyarországon ilyesek kiállítására elég vagy inkább elég gyakorlott ügyesség még, s így legelső próbául tán igen is nevelné a költséget, s mi több s legfőbb tekintet: tán nem is volna, sőt, mondhatni, bizonyosan nem volna ily lak mindaddig céljának tökéletesen megfelelő, míg a magyarnak életmódja nem idomul körülményeihez okszerintiebben, s szokásai nem válnak sajátobbakká. Mert mint érinténk, valamint jó lehet a zongora, de a rajta játszó rossz, s így az első iránylag semmit sem érő, úgy a lakás-kellemek híját is vajmi sokszor nem a ház, de a lakos okozza. Ne tennénk tehát azért falusi lakházmintánknál a gót típust szoros és elhatározó feltételnek, de várnánk, míg nemzeti épületek fognak ily eredetiségben emelkedni; mert hogy a magyar ne ápolja sajátosságát nagyobb gyengédséggel, több lélekismerettel s mindig ébredt bölcsességgel, ha egyszer tisztán látni fogja, mennyire vala eddigelé a puszta véletlennek játszi labdája, azt róla nem teszem fel. S ugyanis érettebb korának az lesz okvetlen következménye, hogy nem fog úgy, mint eddig, jobbadán csak múlt ideibe visszafohászkodni vagy változékonny szenvedelmetül indítva meg gondolatlan s osztott erővel majd a prózának állatóságába süllyedni tőtül talpig, majd házzal s hazával együtt a költészetnek szárnyain a határtalanságban nyargalni, hanem elismervén jelen állapotját s jövődjének sorsát, végképp józan terv szerint s egyesült erővel induland elhatározott célnak, melynek legfőbb alapja „nemzeti sajátosság”, s ennek legveszélyesebb mérge akár mily túlság. S valóban szerencsétlen nemzet az, melynek létében poézis nincs, valamint nem kevésbé boldogtalan az - mert tárva előtte a koporsó -, mely kebléből az életi gyakorlatnak minden prózáját kizárja! S valóban, ha eddigi építményeit rostálom a magyar nemzetnek, azok rakásában mélyebb tervet, többoldalú megfontolást, ok szerinti sajátosságot, szóval felette sok életfilozófiát s következményt bizony nem találok, hanem annál több álmát a minden poézisből kivetkezett prózának vagy sokszor megint annál több túlcsepontgásit a minden gyakorlattal fennlebegő költészetnek.

S azért míg ezt némileg el nem rendeli érettebb megfontolás és idő, s völgy és part közé egyenesre nem állítja nemzeti telepvényeknél az ízlést s építési divatot, mindaddig magyar falusi privát házokra - minthogy ezeknek inkább azok után kellene okniok s nem viszont - a gót sajátosság, úgy látszik, még idő előtti, s ekképp Magyarország jelen napjaihoz irányzott lehető legtökéletesebb mintám e tekintetben most még csak határozott lehet.

S ugyanis vastagocská falai téglából, s elég meredek teteje cserépre verve minden pretenzió nélkül, mint sok polgárlakban látható. Csak hogy körülvéve réz- vagy festett vaspléh csatornákkal (gouttières), mi nemcsak az egésznek felette csinos és „bevégzett” tekintet ad, de a ház falainak száraz tartására is tetemesen járul.

Jön most a fűtésnek kérdése, s ennek kimerített teóriája könyvekre terjed, mi okbul eziránt egyedül ezek a fő szempontok:

A most divatozó „tuyaux de chaleur” ítéletem szerint köz- és nagytermekbe illik leginkább, hol - mint tanácspalotákban, ebédlőkben, gyárookban - sokan helyhez vannak láncolva, s általa mégis egyiránti melegben léteznek, midőn kálhákkal ellátott szálákban része sül, része diderg. Alkalmazásuk továbbá helyes folyosókra, egyéb kötési darabokra, lépcsőpitvarokra sat., melyekben egyszerinti hévfok kellemes, s kálha útban állna. Rossz oldaluk ellenben számos. Ha a csövek hatása nem felfelé, tudniillik ha fűtésük sokkal nem alantibb, mint megleg-eresztő zárodékuk, akkor igen makacsok, s ha egy kis idő után nem is éppen engedelmetlenek, tüstént szót nem fogadnak, mit egyszer, jóval ezelőtt, valahol Mátra tövében igen fájdalmasan tapasztaltam. Zordon tél közepe volt, éjfélkor érkezünk melegecske lélekkel ugyan, de vajmi

hideg csont- és bőrrel a minket nem várt lakba, s én, a divatnak s ház-produkciónak áldozatja, kirekesztetem „kálhaszobából”, s „légfűtésibe” parancsoltatok, hol rám virrad ugyan, de nem lehel rám egy csepp meleget is a hibásan alkalmazott s Magyarországon éppen csak divatozni kezdett „új”, melynek tökéletes sikere akárhol is csak úgy van, ha tüsténti effektusa nem kívántatik, és például az első emeleti fióknak fűtése földszint, s ezé ismét a pincében, ház alatti boltokban eszközöltetik. Mi nagyon megfelel a könnyű szolgáltatnak elveivel, kivált ha minden emeletet a ház alatti boltokból fűtettetik, mert így a fűtő senkivel egybe nem üt, s az egész ház mintha valami láthatlan jótékonyágtul tartatna mérsékelt létben; csak hogy ennek szégyenoldala megint a föld alatti, rendszerint nedves s dohos szagú légnak közvetlen vitele a háznak minden termeibe. És ez nagyon csorbítja a légfűtésnek becsét privát házoknál, hol helyet gazdálkodni kell, minthogy most rendre bevett gyakorlat, mely szerint ugyanazon emeletben létez e készítménynek kálhája s légzáradéka is, de ez utolsó magasra véve bizony felette tökélytelen vagy nékem legalább igen kellemetlen egy paleafif, mert ha igen is magasan nyílik, jobbadán elveszti hatását, mivel a meleg felfelé siet, s ekképp melegben a fő, hidegben a láb, minek tán éppen ellenkezője volna jó; ha pedig embermagosságra, akkor oly émelgetőleg fújja a meleget képbe, mint alkalmasint az arab számum, csak hogy ez semmi s az rendszerint pipa-, konyha- s efféle elegáns szaggal! S ez megint felette rossz oldala; mert kérde: ugyan miért ne pipázzék okkal-móddal az ember, s miért ne egyék mindent, s ki győzi, magyar káposztát is, melyet csak Magyarország[on] tudnak készíteni; de viszont azt is kérde: miért legyen elítélve azoknak mindenkori szaglására házában a gazda? Erre nincs ok, mert mindkettő felette könnyen egyeztethető, de valóban nem légfűtés által.

Sokan azért dicsérik, „mert oly egyforma, se meleg, se hideg, minden termekben egyenlő”. De mikor így szólnak, tulajdonképp nem tudják, mit beszélnek; mert minden termen keresztül senkinek sem tetszik a lég tökéletes egyenlősége, jóllehet ezt tizedik sem sejtí, s néhai iránylag kellemetlen érzéseinek okára nem figyel. Ha magam után merek másokról ítélni, többkevesebb árnyéklatokban ki-ki jobban szereti a hús dolgozó-, éjjeli s ebédlőszobát, mint ha ezek melegek lennének, s viszont inkább délutános s heverész meleg, mint hideg termekben; s ha csak egy kissé vigyázunk arra, mit művelünk, könnyen észreveendjük, mily ellentállhatlan erővel vonattatunk majd meleghez, majd hűsöz, amennyire tudniillik állati részünk arány-súlyának meg nem szűnő helyreállítási küzdésében majd több, majd kevesebb meleget vagy hideget kíván. S ki tagadhatja, mennyire kellemes a hús éjjeli s meleg öltözőterem, s mily jól-esik a kandalló vagy kálha délután; s viszont mily kétségbeesési lét, teszem, egy táncteremnek „egyforma légűségéből” meg nem menekedhetni!

Az sem kellemes továbbá, hogy kemencéjük repedéseitől az egybenillesztésüknél - mert az azokhoz jutás rendszerint bajos - nem könnyen javítható, vagy ha az is, okvetlen porfészek, s így ekképp számtalan légzáradék mintha valami hosszú farkú kométát lehellene, fény nélkülít ugyan, de mégis nemritkán a legszebb termek oldalain messziről láthatót. Lehető legrosszabb oldala az, hogy egy teremből a másikba úgy áthat általuk a legkisebb szó, miszerint a cseléd-ség vagy kiket nem illet, sokszor a legtitkosb beszédek tudomásába jő, mi privát laknál valóban tűrhetetlen.

ÉN: És én - körülményinket tekintve, melyek, mint látom, egész mineműségükben Pedanti úr előtt tán mégsem ismeretesek - éppen ezen egy oldaláért ajánlanám minden magyarnak mindenekfölött a légfűtést... Ugyan mit is mondott csak Rómának polgárja építőmesterének egykor? Ha jól emlékszem, ilyesvalamit: „Nem kell nékem oly lak, mely rejt, sőt oly ablakai legyenek házomnak, melyeken keresztül ki-ki kényelmesen láthassa, Cajus M[arcus] mit művel, minthogy nincs min pirulni.” Már hazánk éghajlatára ez betű szerint nem alkalmazható, mert annyi oly nagy s oly alacson ablakokon, mint amilyeneket a római polgár kívánt a „biztosokon” kívül, tán még farkas is tekinthetne bé; azért használjuk - ártatlanságunk bémányításául, s hogy a kísértetlátók ábrándozók, az újsághordók ellenben csak mesemondók -

inkább a légfűtést, ha nem is egyebütt, legalább azon termekben, melyekben politizálunk. Minden irányon túl fognak nyerni ezáltal lakjaink, mert becsületes embernek nem a szavait s tetteit illető vád veszélyes, de az, mely sem szavait, sem tetteit [nem] érinti, s mi csak úgy fogatlik rá.

SÁRGA ÚR: S igaz; ezen jó oldalát majdhogy el nem felejtém, s ezért most épülő lakunk pipatermét mindenestre légfűtéssel látandjuk el. S pipatermét azért, mert pipa közt, tudom, leginkább olvadoz a magyar szív, s efelett ha annak fiókjain semmi jelentenivaló nem hatna is keresztül, bátran kitörhet azon legalább az igen is sok füst és gőz.

A kálhával sok helyütt úgy bánnak, mint sokan régi házbarátukkal. Hátrateszik idegenért, holott akárki mit mond, a velük élés mégis legkönnyebb s legbiztosb; s tán azért is hasonlít jó baráthoz inkább, mint a légfűtés, mert minél közelebb lépünk hozzá, annál melegebb, midőn közel-távul ez mindenütt csak langyos, s ahelyett, hogy engedelmeskednék, rendszerint minket tirannizál, a kálhának ellenben mi vagyunk teljes urai. Árnyékoldalai azonban ennek is vannak. Sok helyt foglal, mi egyébiránt, kivált falun, hol ilyes rendszerint váltig van, nem nagy baj, mert valami jónak helyt adni sohasem az, s kálha „bizony jó”. De becsük inkább fűtésüknek felette bajos volta miatt csorbul, mert ez folyosót teszen fel, s ilyest úgy rendelni el, hogy az egész háznak bel-kellemit ne vágja ketté, ne semmisítse meg, s azon minduntalan a fűtővel egybe ne ragadjunk - valóban nem könnyű feladás. Soha nem felejtettem, mily jóízűt nevettem belsőmben számos évek előtt egy gazdag magyar úrnak zavarodásán, midőn ő ciklop erősségű s ninivei fényű házának fákkal s virágokkal ékesített s zöld posztóval ellátott grádicsán fogadá az akkora élő világnak tán legnagyobb urát. Több nap óta legélénkebb mozgásban s belsőleg tán oly mozdulatlan vala, mint siralomház lakosa. Az egész ház talpon, a cselédség egyenkint s minden oldalról oktatta, az ünnepi libériák kipálcázva, kifefélve, a konyhában pedig kimondhatatlan pezsgés, szóval minden a gazdagságnak és fénynek nimbuszába állítva, míg végképp eléjár a nyugtalanul várt hintó, s a többnap kombinációnak effektusát vagy siker fogja koronázni, vagy el van hibázva az! S fájdalom, némileg így lőn, mert éppen akkor, midőn a cár gazdánk által felvezettetnék a grádicsra, kibúj az ezzel - mint sok házban tapasztalható s valóban igen ügyesen(!) s lajtorjácska által - egybenfüggő kályhalukbul bizonyos Józsi, a tőtől talpig szurkos fűtő - a ritka vendéget látni ő is kíváncsi... s midőn ezen baleset a gazdát haragra, legtöbbet pedig kacajra gerjeszti - mert szegény Józsi a virágok közt valóban úgy állott, mint Szentírásban bizonyos szerep, mely a jó mag közé konkolt is hint, csakhogy Józsi sokkal ártatlanabb s megdöbbenőbb képpel -, bennem s - akarom hinni - tán másokban is, mosolgas mellett még a házépítő mester iránti igazságos háladatnak érzését is megindítja, mert e furcsa, sokat érő kontrasztnak valóban ő vala tulajdonképpen szerzője, s azért becsület neki, mert becsület [annak], kit becsület illet! Hahahaha! - Már ki jobbat ismer, mint oly úri lakot, melynek előszobájában szennyes ágy áll, és a katona(!) - mely nevezettel, mint tapasztalám, Magyarországon sokan a libériás férficselédet illetik - csizmát tisztít, dohányzik s pök; ki visszasz érzélem nélkül nem láthatja - mint sok helyütt Oláhországban - a legnagyobb fényt és eleganciát tőszomszédságában a legkormosb cigányiságnak sat.; szóval: kinek ily igen erős kontrasztok nem tetszenek, melyek mindig ezen német példabeszédet hozzák emlékeztünkbe: „künn huj, benn pfuj” - az bizonyosan és könnyen felfogandja, mily fontosságú építésben s általjában véve lakelrendelésben azon szempont, miszerint mindennek egymáshoz illő arányban kell lennie, s minek elhibáztával még a legfényesb királyi palota sem lehet „bökdöső nélküli”, valamint - ha szerencsés alkalmazást nyer - viszont a legegyszerűbb szántóvető kalibáját is bájjal övedzi körül. S ezen aránysúly (harmonie) eszközölésének tudománya, mely minél mélyebb, annál közelebb áll a természetnek csuda rendszabáshoz, valóban sikeresebben eszközölheti lakházaink gyakorlati kellemeit, mint az ember gondolta szimmetriának hideg szabályai.

Kandalló felette sokféle van, s kelleme bizonyos esetekben egy éghajlattal sem tagadható meg, mert fűtési célja mellett még a tűznek szemlélésében is részesülhetni, s ez kimondhatlan vonzalmat gyakorol ránk, s oly édes csendbe ringat, mintha fagy halál s tűz élet volna, s mi ezzel egybenkapcsolva szorosabban függünk saját éltünkkel is össze. Ha ezen gyönyör azonban az odaküinti létnek éles fuvalmival van megvásárolva, s egy oldalunk fázik, midőn a kedveltebb viszont rendszerint sül, s füst égeti szemeinket, sőt ha odabent is csak lángját látjuk a tűznek s melegét nem tapasztaljuk, akkor vajmi szaporán kettétörik az érintett mámor, s nyilván érezzük, hogy nem a fel-fellángoló s egy oldalú tűz, de belsőknek egyforma és állhatatos melege az igazi élet. Kandalló ez okból csak ott helyes, hol az éghajlat derekabb fűtési ellátmányt nem kíván, vagy hol ilyes is létezik, annak elégtelenségét kipótló! Franklin nevezet alatt ismert s most még sokkal javított kálhakandalló magányosan is állhat minden fűtési segítség nélkül még zordonabb éghajlatokban is célszerűen, mert úgyszólván nem egyéb, mint belülről fűtő kálha. Így az úgynevezett svéd kandalló is számtalan árnyéklatival; csak hogy ilyesbe csak igen kicsire vágott fát lehet rakni, mi nagyon alkalmatlan, s mind ez, mind amaz legkisebb idő- s kivált szélváltozásnál irgalmatlanul füstölög, ha nincsenek mesteri kézzel rakva, s mi legfőbb s *conditio sine qua non*, ha nincsenek a háznak kéményei célmegfelelőleg építve, mert ha ezek szimmetriának áldoztatnak fel, s nincsenek okszerűleg vonva, akkor nem segíthet gerencsér gyökeresen rajtuk soha, s a gazda vajmi drágán fizeti meg minduntalani füsttel az egy kissé nagyobb, vagyis inkább „feszesebb” külfényt. És mennyire vannak e tudomány körül - kivált Magyarország[on] - hátra, abból gyanítom, mert csak felette kevés jó kandallót tapasztaltam, vagy csak olyast is, melynek néha-néha egy kis makrancai és akaratosságai ne volnának, s még inkább azért, mert én legalább Magyarorszában e tárgy körül egy kompetensnek szájából sem hallottam még ily vallomást: „Ehhez nem értek!” - de mindegyik, ki ilyesekkel bajoskodik, némi el nem sült empirikus próbák után magának hízelkedőleg egyenesen azt állítja: „Itt a Duna, vagy tudja Isten, minek mentiben, ha ellenkező szél vagy köd van, teljességgel lehetetlen, hogy kandalló ne füstöljön!” - holott az sem nem lehetetlen, sem nem könnyű, de valamint például a bor készítésének tudománya éppen nincs kimerítve ezen szentencia által: „Bánj természetesen(?) és tisztán véle!” - a borral tudniillik -, s a tudomány mégis alapos, úgy a fűtésnek általános teóriája sincs elvégezve még egy nyílással vagy lyukkal, melyen a füst kimehessen, jöllehet az is kifejlett rendszabású. S noha e tudományt korántsem tartom oly világosan s egyenesen előttünk fekvőnek, miszerint könnyen felfoghatná azt mindenki legkisebb fejtörés nélkül, azért mégsem foghatom meg soknak azon nevetséges pretenzióját, mely szerint kandallója füstjének éppen ott s mindig azon nyíláson kelljen szabadulni meg, mely annak legalkalmatlanabb s *-természetellenibb* útja - mely azonban az építőmesternek legalkalmasb volna, s tervével *legtermészetesebben(!)* függne össze. Ha, teszem - és ez úgyszólván mindennapi eset -, félig a teremben áll a kandalló, s kéménye a szoba falain künn megyen fel, akkor a füst nem mehet függőlegesen felfelé, hanem csak rézsút csaphat ki, rézsút a tűztől azonban nem egyedül a kis kéménynyílás létezik, de más oldalról a sokkal nagyobb kálhaszáj is, és ez közvetlen a terembe szolgál. Kérdelem most, ugyan mi hihetőbb, mint az, hogy ilyes kombináció után a füst többször fog a terembe, mint a kéménybe menni, nemde úgy? S mily nevetséges képtelenség ily misztifikációnak kelepcéjébe létezhetni csak egy pillanatig is! Parancsolni mái világban jó sikerrel csak superioritás által lehet... s hol ez nincs, ott bizony még a füst sem engedelmeskedik. S azért egy cseppet sem használ, akármiképp bosszonkodják füstteli szobáin az úr, s akármiképp rakja előre-vissza kálháit a gerencsér, gyökeresen a bajon - legyen a fűtésnek akármily nemeiről szó - bizony csak a kéményeknek ok szerinti vitele s jobb alkotása segíthet. S míg ennek fő elveit Magyarország építőmesterei fel nem fogják, addig a fűtésnek dolga Magyarorszában mindig a csupa véletlennek alapján fog ingadozni, s belőle inkább csak füst, mint tiszta láng és kellemes meleg fejledezhet. Fő elveit e tudománynak pedig mindaddig soha nem fogják elég figyelemre méltatni, míg azt meg nem tanulhatónak, sőt éppen nem létezőnek

vagy felette „könnyűnek” hiszik; két túlság, mely közt - az emberiségnek legnagyobb szerencsétlenségére más tárgyakban is - a legtöbb ember rendszerint mélyen alszik.

Az olasz kandalló és az ennél még nagyobb francia, mely mindkettő az úgynevezett cheminée szorosb értelemben, vagy az angol irongrate bizonyos helyzetekben s körülményekhez okszerintileg alkalmazva kimondhatlan kellemesek. Az első fával, ez azonban kőszénnyel tüzelve. A fa gyönyörű lángot vet, s fellobbanása szapora, de viszont felette hamar ismét enyészetre fordul, és azért minden fával tüzelt kandallók közt kétségtelenül legkecsesb a cheminée, mert oly szálakat, sőt gyökereket is helyhezhetni belé, miknek lángja nem szalmatűz - mely jobb ugyan, mint semmi, jóllehet mindig csúf-, hanem hosszabb időre is terjedő. Azonban ilyesnek is minduntalan pattogása felette alkalmatlan. S azért mindent összevéve, fényesb s árnyékosb oldalait, s mi ennél több, vagy inkább mi ennek józan eszközölhetéséhez elmúlhatlan szükséges, odahagyván előítéletet s kettészakítván az aaptalan szokásnak zsarnok bilincseit, jó, érett kőszény kandallótüzelésre, legyen az melegtérjesztésre, legyen kirekesztőleg tűzszemlélési kéjre számítva, a lehető legjobb égény, s egyformasága s tartós volta miatt még a legjobb fánál is tökéletesb. Tüze soha ki nem csapong, lángja nem recseg, s mégis, ha arra van alkalmazva, sokkal több meleget terjeszt, mint a kérkedő fa, melynél több a láрма, mint a haszon; s ha társasági termekben nem tűnik is elé nagyobb becse, s azokba fa is jó, minthogy mindig van, ki rakja, fűjja s piszkálja, sőt soknak ez tán legfontosb napi munkája - vajmi jólesik gondolkozó, munkáló embernek, midőn magába vonult, az olyan tűz, mely biztos, melyet minduntalan ápolni nem szükség, s melynek nemcsak a szoros jelenben, de egy kissé a jövőben is kihat melege. Szaga, mondják, kellemetlen; s igaz; de csak akkor, ha nyers, nem érett, s ha égetése hibásan rendelt kemencékben, kandallókban sat. eszközöltetik, mert hogy semmi füstje, semmi szaga ne legyen - holott fának és más égénynek, mint például trágyának, füstje untig, s szaga sem éppen ambrózia -, az valóban igenis egy kissé nagy követelés.

Mennyire emelkedett Anglia, mióta se szalma-, se fatűzzel nem él, hanem mind erőműveit, mind szükségeit s házi kéjeit a kőszénynek állhatatos s így mindent meggyőző tüzével forgatja, pótolja, eszközli? Minden erkölcsi kifejlődésérül hallgatva, minek analízise nagyon is messze vezetne, physice szinte kétakkorára nőtt, annyira s oly általánosan van föld alatti léte kifejtve, s ekképp más országokhoz hasonlítva mintha „emeleti”, azok pedig csak „földszintiek” lennének, jóllehet ezek is bányásznak nagyobb-kisebb kiterjedésben, de Angliához képest mégis szinte észre alig vehetőleg. S földtére, ahelyett hogy rúttul volna, csak azóta fejlett ki igazi bájra, mert semmi, csak kőszény vete határt azon irgalmatlan fagyilkolásnak, mely azelőtt Angliának virányait szintűgy díszteleníté, valamint máj napokban még mindig lealázza azon vidékek tekintetét, sőt sokat csúf kopárságra kárhoztat, hol nagyobb számban telepedik le ember. S mintha magasb civilizációt csak ily keserű áldozatokkal lehetne megvásárlani, alig tapasztaljuk nagy kiterjedésben valahol azt - Britannián kívül - a természetnek vad, el nem mesterkélte kezei közt. S így mintha vagy le kellene mondanunk malasztjairul, ha századi tölgyek reményszíneiben kívánunk ringattatni, mert ilyesek csak csendteli vadonságoknak lakosi, honnan még távol a polgárosítás, vagy ennek karjaiba dűlvén, mintha csak bágyadt s hamuszínben ölelhetnének a megbénított s meggyilkolt nagy természetnek utódjait. S valóban, Anglián kívül - mely azóta büszkélkedik a növénykirályoknak oly nagy s külön számával Európa minden vidéke előtt, mióta kőszényt helyezett fa helyibe - jelenleg sehol sem lehet, egyes eseteket kivéve, egyszerre s úgyszólván egy ponton a legnagyobb civilizációnak s a legbájosabb vadonságnak is közepette létezni, mi embertermészetünket, számtalan lelki s testi szükségünket s ezernyi kisebb-nagyobb szenvedelminket tekintve tán mégsem a legotrombább kombináció, s a lak-kellemek ezer árnyéklatit s negédit is vevén kellő fontolóra, tán nem a legmostohább helyzet!

S mi furcsa vagy inkább sanyarú érzés, mert kimondhatlan keserrel tölti bé lelkünket! E szebb, virágzóbb, zöldszínűbb létre nem emelkedett Anglia ezernyi akadály - ember, hazafi rakta akadály - nélkül, hanem csak szerencsés kénytelenség bírta arra, mi most mély kombinációnak s közjóváagyásnak gyümölcse látszatik lenni, s amin ma mindenki örül.

Mily lecke nemzeteknek! Kőszényt senki nem akart befogadni, kivált az akkori arisztokrácia szegezé magát ellene legerősben. Szaga, egészségtelennek vélt kipárolgása, fekete füstje s kivált azon mocskok, mely a vele bánással jár, mindannyi okok valának, melyek egy fát másik után döntének halálra, míg végre a szegényebb sorsú fa híjátul kényszerítve még kéjeire is kőszént használt, és ez napról napra közönségesebbé válván, lassankint még a legcímeresebb előítéletek helyibe is az állott, hogy szaga, ha érett, s vele okosan bánnak, nem kellemetlenebb, mint akármi más égényé, kipárolgása pedig éppen nem egészségtelen, s fekete füstje s kormos volta csak a restnek veszélyes, a tisztát ellenben még nagyobb tisztasági ébredésre ingerli sat. Úgyhogy most Angliában, hol a kinőtt, egészséges vén fát úgy tekintik, mint ereklyét, senki nem képzelheti, mily barbár kezek vagy inkább mily „Marat-fők” lehettek azok, melyek egy kis előítélet végett annyi életet gázolhatának sírba.

S ha meggondoljuk, mily külön s ellenkező esetek fordultak meg százados lombosok árnyékjai alatt, mennyi boldogságnak s kinnak voltak tanúi, mily jó és rossz idők változtak felettük, hány generációt láttak emelkedni s lelépni ismét, nem, ha csak egy pillantig tekintünk is a mindenségbe, hol a múlt és jelen s a legkisebb a legnagyobbval oly szorosan függ egyben, lehetetlen, hogy azokat, tán nem minden érzés nélkülűket s tán eldődeink által ápoltakat, minden illetődés nélkül végezetre kárhoztassuk, s lehetetlen legkisebb vágyat sem éreznünk: utódaink számára ha nem többet, legalább egy fát ültetni. Nem is nevetségi tárgy azért a természetnek barátja előtt azon vallási gyengéd érzés, mellyel keleti népek a legkisebb növény iránt is viseltetnek, s azt naggyá ápolni szorgoskodnak. Minden, mi szebbíti földtekénket, bármi kicsi legyen is az, a mindenséget tökélyesíti, s szerencsés, ki ezt tiszta lélekkel teljesítheti, mert emberi céljához közelébb járult.

Magyarország tére alatt tudtomra szinte mindenütt van kőszény, s noha legnagyobb része az eddig ismertnek nyers - de tán csak azért, mert nem keresik elég mélyen -, több helyen a Kárpátok talajának töviben oly érett s vegyületlen találkozik, melynél különb sehol se, és egyik, mint másik, oly mennyiségben, hogy midőn kiszámlálhatlan időig táplálhatna a nyersebb ezer meg ezer gyárt, hol szagnélküliség nem fő feltétel, csak annyi életet kívánnék a magyarnak, mint amennyi évekig biztosan pótolhatná ház-szükségit s még kéjeit is viszont az a teljesen megért s szagtalan honi kőszénye. S midőn ez apodictice így áll, s okvetlen még kimeríthetlenebb vonásokban fog mutatkozni, ha minden határ egy kissé keresget maga színe alatt, s ha nem egyéb okbul is, legalább kíváncsiságbul: „tudni, min laktak eldődei s min maga” - mi most csak felette kevés előtt ismeretes -, bátran mondhatjuk - mert ilyes, egy kissé mélyebb vizsgálatnak múlhatlan, a lehető legnagyobb föld alatti kincs, tudniillik kőszénynek találása volna következése -, hogy Magyarország legtöbb részeiben élő fát kívágni, legyen fiatal, legyen vén, valódi gyilkosság, s oly abderitai tett, mely a közvéleménynek leggyalázatosb billegét érdemli. S ha ki Tisza vidékit ismeri, s a'kívül is látott valamit már, s veleje nem forr poétai lázban, hanem tudja, mennyire szebbítheti emberi kéz a legképtelenebb rónaságot is, nem foghatja meg, mint gyűlölheti az ottani lakos az élő fát annyira; spedig hogy gyűlöli, nincs kétség, mert másképp legalább a nevendéket ápolná, hol felnőtt nincs, és gondjai közt legalább e kis egyszerű igazság jutna tán eszébe: hogy százodi lombos ott nem lehet, hol a fákat már serdülő korokban megbénítják, sőt kivágják! De nem! És azért az, ki az alföldi rideg róna és mocsárság közt, mi a helyzet kellemeit illeti, tökéletesen kielégítve érzi magát, s viszont legkisebb ösztönt nem érez szebb színekkel ruházni fel tájékát, annak ereiben lehetetlen, hogy ne lappangjon nehány száztúli daru-, farkas- vagy kacsavér! Értsük azonban egymást, mi a helyzet kellemeit illeti, mondám; mert vajmi jól tudom, mint felejtetni a szabad-

ság szent érzelmei közt a helyzet mostohaságát, mily kimondhatlan vonzódással ragaszkodik az el nem romlott kebel anyaföldéhez, ha ez bár szélhordta homok volna is, s mennyivel szerencsésb lét előítélet nélküli társaságban szíves emberek közt élni, jóllehet iránylag kellemetlen éghajlat alatt, mint létezni a földgolónak bár legmosolgóbb tájaiban, hol pazérolva nyújtja a természet legszebb ajándékát, de oly emberek laknak, kik még rabjai a tudatlanságnak s előítélet maszlaginak. Azért, mert mindezt felette tudom méltatni, és igen érzem, mily édenre varázsolhatja hű barátság s viszonzott szerelem a legundokabb vadonságot, sőt azt is elértem, mennyivel szabadabb a lelki szabad még börtönben is, mint a tág világon a lelki rab, nem, de a lelki független a vesztőhelyen is függetlenebb, mint az előítélet rabja testének legnagyobb szabadságával, azért mégis elismerni vagyok kénytelen - mert míg ember földi salakjaiból ki nem vetkezik, léte nem lehet tiszta költészet -: mennyivel szebb a szabadság s jutalmazottabb a honszeretet bájteli virányok, mint rideg homokbuckók közt, s mennyivel nagyobb boldogságra emelkedhetik az édes szerelem is, hol a természet örök nevető álmakba ringatja a halandót, mint hol a táj hideg s elmúlhatlan enyészetnek viseli halovány színét. De valamint jobb ízű azon darab kenyér, melyet munkálva szereztünk, mint az, melyet napestig henyélve vártunk bé, és más tett előnkbe, s boldogítóbb s díszesb azon vagyon, mely állhatatos fáradásnak és becsületes szorgalomnak következménye, mint az, melyet készen találtunk, úgy a honszeretet is mindinkább tágul s férfiasb gerjedelemre nemesül, minél több gond és hűség ápolá a hazát, s minél több becsületesen izzadott veríték szebbíté azt! S azért számtalan egyebek közt az is kötelessége a magyarnak: felruházni hazáját a növényvilágnak ékességével ott, hol most kopárság díszteleníti azt, ott pedig, hol százodi lombosok zöldellnek még, meggondolni - s most, most, míg nem késő -, hogy időnek semmi nem parancsol, s bár nadírtul zenitig bírjon is törni magának utat az emberiség csillagán keresztül, vagy felemelhesse Babel tornyát a magos egekbe, az időn diadalmat nem nyer, s ledöntvén a százados cserfát, csak századok adhatják azt ismét tökéletesen vissza.

Szerencsések a világnak azon tájai, hol még megbénítlan, teljes szüzességében áll a természet, mert ott minden könnyű, s csak óvakodás és józan irányzat kell - midőn ott, hol előítélet s vakság nem a természet után szabta rendjét, de azt saját nézetei alá bilincselé, úgyszólván mindent még csak alkotni s újrateremtteni szükség. De szerencsések az emberiségnek azon nemzetei is, melyek sajátságokat hűn megőrizték, s a soha nem változó valónak lépcsőin emelkedtek magasbra, mert azoktól nem marad el nemzeti dicsőség s lehető legnagyobb s tartós közboldogság, midőn elzagyvasult népek, jóllehet fel-felvergődhetnek ezek is valami jobb létre, csakhamar ismét örök enyészetbe dűlnek, s még csak egy húr sincs, mely énektől kísérve pengetné valahai létük! S szerencsés azért a magyar, ha régi erekléit imádvá tiszteli, hol pedig tiszteletre méltó nincs, oda olyast állít, s ha nemzeti zománcát védve csak a Szépnek s Valónak emel oltárt. Mert így a múlt kornak visszaemlékezetébe dűlvén, miután a jelennek felemelésére becsületesen fáradott, oly megelégedés és édes csend uralkodand honában, amely édesded nyugszik családja közepette agg tölgyek alatt a szántóvető, miután hűn végzette bé az árnyéktalan mezőn napi munkáját; s valamint célirányos munka és munka utáni nyugvás közt ő szerencsés létben éli napjait, s mindinkább emeli vagyonát, úgy a magyar nemzet is mindinkább fel fog emelkedni nagyobb fényre, nagyobb hatalomra, s közmegelégedés közt [fog] haladni odébb, ha csak akkor dűl nemzeti visszaemlékezet édes álmaiba, miután lelkesen végzé s bölcsességgel a jelennek is kötelességit; mi azonban - valamint a szántóvető munkája - nincs elvégezve egy-két napi vagy nagyobb alkalmi áldozattal s erőlködéssel, de egyedül azon hangyaszorgalmon alapul, mely - habár csak egy mákszemnyivel - szakadatlan nagyob- bítja a haza kincstárát.

És ez okbul hadd éljenek a fák, s hadd jöjjön napvilágra a köszény, mellyel az egész ország bééri s kimondhatlan olcsón, csak legyen az lakosai által Istentől rendelt céljához közelítve, tudniillik vízcsatornákkal keresztül-kasul szegdelve, mire alkalmasb táj a földtekén alig van, s

minek eszközlése után minden határnak most sokszor annyira elszigetelt kincse rögtön s szinte egy áron az egész hazának sajátja lenne. Miáltal, úgy hiszem, tartós melegre hevülne s barátságosb egyességre forna egyben a magyar nemzet, mint ha anyaföldének jövődjét elrontván, csak föld színén keresné égényét, mint eddig, holott az egyedül a mélységben létez.

Nem fog ez tetszeni sokaknak, tudom, valamint valaha Angliában sem tetszett, sőt mái napokban is számos van, ki dicséri Angliának növényiségét, de gyalázza kőszénfüstjét, valamint bámulja roppant gazdagságát is, de ismét számoló kereskedőjét ócsárolja lelketlen póknak, holott a fának kellene okvetlen pusztulni, ha nem égne kőszén, s köz-gazdagság szoros számolás nélkül nem létezhetne, s azért e tárgy körül is, mint minden emberiben, hol tökéletesség nincs, csak a több-kevesebb kellem, nagyobb s kisebb tökély; vagy elhatározottabban mondván, arrul forog a kérdés: mi kellemesb, hasznosb, emberhez illőbb: napról napra fátul ridegebb honban létezni - hol se gyár, se eleven indusztria, se köz-gazdagság nincs - szalmatűz és fafűst közt, vagy néha-néha a kőszénfűstnek alkalmatlanságát tűrni - s pezsgő szorgalom, meg nem szűnő gyárok mozgása, százodi lombosok s közönséges gyarapodás közepette? Pedig e kettő közt Magyarország erdőten vidékit tekintve közép nincs, s így „egyik vagy másik”, valamint a világnak minden vidékiben - Utópiát s Eldorádót kivéve!

Használtasson fa azonban, hol elég van - hanem csak azon előre gondolkozó direkcióval, mely az erdők józan elrendelésén felül nem csupán a száraz hasznot, de még azon egykori erkölcsi kellemet is tartja szemben, mely megmentett agg fákkal függ össze.

S ha most Ön kérdi, minta-lakunkat mily fűtési készítménnyel látandjuk el, s milyennek kellessék adni elsőséget, azt válaszolom: használjuk a légfűtést, a kálhát és a kandallót, sőt gőzzeli fűtést is; ne rekesszünk egyet is ki, ne generalizáljunk, mint sok angol s olasz, ki legzordonabb éghajlatban is egyedül kandallóval akarja béérni, s azért félig meg is fagy, de viszont ne használjuk mindnyáját véletlenkedve, hanem egyet, mint mást, okszerintileg. Grádics-pitvar, folyosó, táncterem, bibliotéka egyedül légfűtéssel; már ebédlőhöz, pipateremhez s szalonhoz a légfűtés mellett még kandallót is kívánnék, spedig olasz cheminée-t, fával, hol elég van - mit minta-lakom vidékén feltenni akarok -, s ha lehet, csipkegyökérrel tüzelve. A vendégszobákat mind kálhával fűtöm, hol belülről, hol kívülről, amint ez az egész tervvel jobban egybenilleszthető, s azért is, mert e körül különböző az ízlés. Ezek körül csak az megjegyzésem, hogy mindig „ajtójuk” és soha ne legyen „felvonójuk”, mert ezek láncá könnyen hevül, s már sok becsületes embernek megégette ujját! Fürdőszobát, üvegházat, konyha melletti termeket gőzzel melegíteném, vagy tán nem, jóllehet ez igen célirányos, hanem azért - mivel Magyarország[ra] nézve - tán még igen egzotikum lenne, mit kerülni kell, mert belőle több a baj, mint a haszon. Saját éjjeli, öltöző- s dolgozószobám fűtése pedig - ha magamnak és saját ízlésem szerint építhetnék lakot - ekképp volna ellátva: az elsőben légfűtés és angol grate iron gerlistyei kőszénnyel tüzelve, másodikban kívülről fűtő kályha, a harmadik ismét úgy ellátva, mint az első. Okaim ezek: hálószobámat rendszerint hűsnek szeretem, néha azonban - egészségem sokszor változó - több melegecske kell, s azért alkalmazok irongrate fölött még légfűtést, mert ezzel megadhatni a kívánt melegséget, temperatúrát; midőn az zordon télen tán elégtelen volna, de viszont azért nyeri meg annyira kedvezésemet, mert 4, 5 óráig is elég lángacsolva, s ekképp álmatlan éjeimben társoságul szolgál, s ha egy kis szunnyadás után fel-felébredék is, mindig ég, s mellettem úgy virraszt, mint hű barát, midőn a fa csakhamar elszenderül, ha szüntelen nem ápoltatik; kívülről fűtő kálhát pedig azért nem szenvedek éjjeliben (dormitoire), mert semmitül sem rettegek annyira, mint ha vaktüzében valaki kifűt, mikor alszom, s így megmenekedésre nincs tehetségem; s olyasrul, kinek kenyeré fűtés, nem tehetni fel annyi intelligenciát, miszerint termométer-pontossággal el tudná találni mindig azon mérsékletet, melyet nem maga, hanem másnak oly sok árnyéklatokban változó teste megkíván, s mit ha felfogni mindig tudna, bizonyosan „fűtő” nem maradna. S így van dolgozószobámmal: midőn az öltözőben, melynek az éjjelivel szoros egybenkötésben kell lennie,

nem bánom, akármily meleg legyen is, mert ottmaradásom csak mosdás és öltözés közti, mikor egy kissé nagyobb meleg éppen nem kellemetlen.

A fűtés dolga nagy fontosságú, s annak elhibázott alkalmazását semmi nem felejtetheti el, s nincs ekvivalens, mely hideg, légvonatos s füstveszélyes teremnek kellemetlenségét kipótolná, s ez okbul tudományi vizsgálatra s kifejtésre igen érdemes, s kivált újraépülő hazákat, vagy akarom mondani, házakat illetve, hol hideggel találkozni vagy belőlük kifűtettetni egyiránt keserű. Nem is hangzott azért nékem oly visszasan vagy inkább nevetségesen, mint sok másnak, midőn minap R.-től tudakolák, miképp érzene magát, mint lenne, s ő így válaszolt: „Igen jól, mondhatom, szerencsés volnék, csak kálháim ne füstölnének!”

Már miben áll azon mesterség, mely ilyesnek elejét veheti, azt, mint mondtam, nem végezhetni egy-két sorral, de ahhoz sok szó és fumiste ex professo kell, s azért annak itt helye nincs. Mielőtt azonban lak-minták világítására mennék át, a fűtészről ezen általjánosakat emlékezetbe akarom hozni még:

[I.] Ha valaki házi fűtésünk dolgát teljes sikerrel végezni ígéri, ki csak empirikus, s eszköz-lésinek okát természettudományi elvekre nem idézheti, abban ne bízunk, mert a jó szerencsére támaszkodván többet ígér, mintsem e változékonny istenség - melyet csak a bölcsesség bilincsel némileg - ezer negédjei közt érette tenni mindig kész volna.

[II.] A tárgy felette szövevényes, de megtanulása nem lehetetlen, s azért ki füsttől, gőztől s rossz bűztől menekedni akar s jó lak után eseng, ismerkedjék meg elveivel.

[III.] Ha azonban ezeket csak felszínesen fogja fel, s legmélyebb gyökeréig nem hat, akkor hagyjon fel gyakorlatával s bízza arra, ki érti; mert nincs veszélyesb, mint ama „félíg-meddig” - legyen tudományban, legyen akármiben -, mely önállásra elégtelen, ennek megvallására pedig hiú, s legtöbb rossz elsülésnek s elpusztulásnak oka.

[IV] S végre, ha senkit nem talál, ki gyökeresen értené, s maga megtanulni nem bírja, akkor támaszkodjék a szerencsés véletlenre, s vigadjon, ha kandallója vígan ég, ha pedig füstöl, tűrjön.

VÍZLAKI: Ez mégis tán igen felszínes recipe, meg kell vallani.

SÁRGA ÚR: Pedig nincs más, s mindaddig nem lesz, míg a baj sokaktul oly élénken nem fog éreztetni, miszerint nagyobb jutalmat várván érdemes is legyen jobb főnek a művészetnek ez ágára kirekesztőleg s így a tökéletes kimerítésnek hihetőségével adni magát. S akkor a háztulajdonosoknak - kik sem építő- s fűtmesterek sem lehetnek, mert jobb s fontosabb dolguk is van - csak választaniok kell, kibe bízzanak. Mi azonban - bármily könnyűnek látszassék is - tán a legritkább talentum, s ennek híja sok, egyébiránt bölcs embert tönkretett már, mint léte viszont nem egy középserű embert emelt nagygyá.

*

A világosság tán nem oly szoros feltétele a jó laknak, mint ennek bátorsága, szároz, egészséges volta, és hogy a lakót az időnek mostohaságítul óvja. S kivált a nagy általjában áll ez így, mert a mezei ember odakint szokta élni legtöbb idejét, s csak pihenésre tér haza; de azért jó lakot elég világosság nélkül - s lenne bár egyedül tisztaság s egészség tekintetében - mégsem tehetni fel. S valóban, alig létezhet kellemesb érzés, s főképp foglalatosságtul vagy gyengélkedő egészségtől odahaza-fogottra nézve, kinek dolgai inkább lelkiek, mint mentve lenni az odaküinti légnek nyersségítul s mégis vigadhatni a természetnek minden színein. Nem is érthetem azért soha - ha csak az üvegnek találmányára, csudálatos kifejtésére s iránylag oly nagy olcsóságára figyelmezek -, miképp lehessen a régi időknek pompáiba s kellemibe visszakíváncozni vagy azokkal elvakítani akarni a jelenkort, midőn azelőtt rosszacska időben a legnagyobb úr sem igen élt s nem is élhetett igen különben, mint medve sötét barlangjában;

holott ma, civilizált országokban szinte a legtehetetlenebb is, bármiképp borongjon fölötte, világosságban éli napjait, s magát az odakünti s odabenti munka közt elosztván nem is igen veszi fel, rossz-, jó-e az idő. Lakháznak jóságát rossz idő határozza el leginkább, mert szép időben a nagy természethez képest a legjobb lak sem egyéb fogháznál. Mennyire maradtak eldődeink e tekintetben is tehát magunk mögött, mert házaik üvegnek teljes híja vagy felette kicsi s tisztátlan volta végett nem lehettek rossz időben kellemesek, s ekképp csak jó időre számítvák, midőn a jó háznak nem nagy a becse. S ki most négy fal közt, teremének hermetice elzárt ablakánál leginkább ábrándoz és irkafirkál a múlt kor jelességeiről, annak tán mindenek közt legalkalmatlanabb volna, ha álmait rögtöni valóság váltaná fel.

E nagy előmenetel sem tartotta meg azonban mindenütt a legjózanabb irányzatot, de mint minden, ez is túlságba esett, s csak az idő s a vele egybekötött hosszabb gyakorlat hozá azt itt-ott ok szerinti egyensúlyba. Itt-ott csak, mert legtöbb helyt - s itt Magyarországot sem vehetem ki - a különböző éghajlatnak s annyi s oly külön körülménynek dacára, „sötét medvebarlangot” egyszerre csupa hibásan alkalmazott ablak váltta fel, mi a régi sötétség helyibe nagyobb világosságot állított, de mindazon meleget hideggel, légvonatot porral sat. megvásárolva, mik rosszul alkalmazott nagy ablakoknak okvetlen ajándékai. S e túlcsapongás, mely néhol már a legmagosb fokig hatott - úgyszólván sok, kivált sarkteremnek alig marad fala, csupa ablak, csupa ajtó, s bútort sehova sem helyezhetni, s ajándéka legbizonyosb reuma sokágos nemzet-ségével -, sokakat ismét a régibb, sötétecske lakok után esengtet. S tagadhatlan, ez mindenütt úgy van, hol a régi meglehetőst nem váltja fel az ok szerinti jobb, de a rostálatlan túlcsapongás. Mi nem egyet, ki nagyon szeretne haladni, inkább „helyt állásra” határoz; s így a túlhev nemhogy nagyobb világosságot eszközölne, sőt inkább a sötétségben lévő karnak számát nagyobbítja.

Ki írót (Bleistift) vévén kézbe, próbálgatá már, lakjának belsejét miképp rendelné el, s több építő-talentummal bír, mint N., kit Ön bizonyosan ismér, s ki csak kevéssel ezelőtt tudta meg s vette figyelemre, hogy háznak nemcsak hosszúsága és szélessége veendő tekintetbe, de mindenekfölött mélysége is, s hogy tulajdonképp ez határozza el kellemesb eloszthatásának lehetőségét, ki, mondom, erre figyelmeztet már s maga törekedett valami józan elosztást eszközölni, az, tudom, ha tudniillik felfogásában illúziók nélkül maga előtt is látta végrehajtott tervét, leginkább a napvilágnak mimódoni beeresztése körül jött zavarba. S valóban, nem is könnyű feladás ez. S ez oka, miért nem kedvelik rendszerinti építőmesterek a mély házakat, vagy mit dupla-házoknak neveznek, ámbár hibásan, mert tulajdonképp triplák. Ugyanis azért nem kedvelik az ily házak építését, s azért vonakodnak attul, mennyire lehet, mert három szobasorú házaknál legjobb kombinációjuk után is - mint az effektus mutatja - hol előház, hol folyosó, hol grádicspitvar, de valami mindig éjsötét.

Sekély (seicht) ház könnyen világítható, a folyosó egy oldalról, másiktól a termék sora, s vége van! De ily lakban az otthonság nagyobb kellemeinek is „vége”, vagy jobban mondva, még „kezdeté” sincs; mert ha nem idomtalanok falai, keresztüljárja hideg s meleg, s mindenesetre inkább barátoknak való, kik egymástul elszigetelve töltik napjaikat, mint a társasági életnek finomabb szükségéhez (Bedürfnis) szabva.

Sekély ház efölött még a szoros gazdálkodási elvvel is egybenütközik, minthogy ennek fő alapja: lehető legtöbbet földni bé egy fedéllel. Sekély ház fedele pedig vajmi keveset tetőz, mit számos, noha roppant építmény ellentmondhatólag bizonyít, mert alig van hely benn, midőn a mély házakban, mint Angliában, jóllehet sokszor igen parányiaknak mutatkoznak, mindig többet találunk, mint amennyit feltevünk.

Mély háznak kell tehát adni elsőséget - ilyeseknél azonban, mint érintők, megint a nappali világosítás jár nehezen feloldandó szövevényvel. S ekképp e kérdés körül is van - mint szinte mindenben a világon - Szküllá és Kharübdisz, s szerencsés az, ki ennek zavaraiul megmene-

kedvén nem csap homlokegyenest a másikba. Minél sekélyebb a ház, annál könnyebben világosítható, lakása ellenben felette határozott kellemű; minél mélyebb pedig, annál sötétebb, de viszont lakhatása vajmi jó, úgyhogy fő feladás: egyik vagy másik túlságba nem esni, s a középutat - valamint tán minden másban is - itt is egyedül a kiképzett s indulatlan művész jelelheti ki.

Házvilágítás körül van egyébiránt bizonyos „deus ex machina”, mely a legzavarosb tervből is kiségit, s minden segítségtől megment. S ez a mennyezeti világosítás (Oberlichte). Legyen a háznak mélysége bármily nagy, ha középsorába felülről engedjük bévilágítani a napot, soha annak legkisebb küszöbe sem lesz sötét. Ennek árnyékoldala ellenben az, hogy ily kedvezés általjánosan véve inkább csak szelídebb éghajlatokat illet, melyek hótul mentek, s ekképp Magyarországon csupán mint kivétel a fő rendszabástul alkalmazható, s akkor is nagy óvakodással. Mert ha horizontáliter eszközöztetik a nyílása, akkor sikere annyi és néha oly hosszadalmas hó közt szinte mindig elhibázott, kivételképp, ha néha-néha maga a gazda megy háztetei ablakait sepergetni, s még akkor is felette kétes; ha ellenben oldalvást alkalmaztatik a felülrűli bényílás, akkor mindig valami toronyfélét teszen fel, mely a ház tetejéből emelkedik ki, s ez nemcsak nagy költséggel jár, de a ház tetejét illetőleg mindig sok alkalmatlansággal egybenszőtt, miszerint minden esetben eldöntendő kérdés is marad: a költséget feléri-e a haszon?

Kérdésben lévő lak-mintánkat ennélfogva csak rézsútilag, tudniillik a tájnak négy oldalival fogjuk világítani, s nem felülről. Ugyanis: városon künt elég hely szokott lenni, kivált Magyarországon, hol nem szorul senki is szikla csúcsára, s így ezt nem teszi szorosan szükségessé, s aztán mivel felülrűli világosításnak jó karba tartása többszerű dolog, s ilyest, valamint a komplikált machinát is, hol csak lehet, kerülni kell, s legfőképp azért, mert nagyon nevelné a költséget, úgyhogy Magyarországon határozott költségű mezei lagnál általjánosan „fennvilágot” (Oberlichte) alkalmazni egyedül rossz számolásnak vagy meg nem forrott makrancnak lehet ivadéka.

Azon nem engedő, udvariatlan számok! Jaj azokkal súrlódásba s kivált képzeleti súrlódásba jönni; mert mindig legyőznek, s a kétszer kettőn, mint feldönthetlen sziklaormon, végre minden erőlködés, sőt a legvirágosb, a legelragadtatóbb démosztheni beszéd is mint gyenge sajka kettépattan.

Gazdaságban, gyárookban s kivált alkotmányos intézkedésekben fő szempont „egyből kettőt, sőt többet csinyálni”. S nagyobb szorgalom, javítások s célszerűbb viszonyok által ily következményt nyerni nemcsak nem lehetetlen, sőt minden jobb gazdaságnak, gyárnak s országlásnak kifejlési rajza. Egyből azonban nem kettőt, hanem csak két felet csinyálni, például gyapjúból csak annyi jövedelmet húzni, mint azelőtt takarmányból; drágábban adhatni ugyan az árut, mint annak előtte, de kisebb mennyiségben s nagy liberalitással(!); kivenni egyiknek zsebéből a pénzt és azt máséba tenni - nem előrehaladás, de még helyt állás sem, hanem egyenesen hátratólatás, minthogy a munka utáni állodalom nem magasb, mint a munka előtti vala. Az előttünk levő tárgy egészen más nézet alá esik, mert a költség határozott, s itt egyből soha nem lehet kettőt vagy többet alkotni, de csupán az elosztás lehetséges. S azért, valamint a következmények, hol nem elosztásrul, de többítésrűl forog a fő kérdés, csak éretlen vagy felzavart kútfőkből veszik eredetüket, úgy határozott számnál - hol megint nem többítés, de a lehető legjózanabb alkalmazás a legfőbb tekintet - viszont egyből kettőt, sőt hármat csinyálni akarni szívreható valótlanúság; és mégis mindennapi.

*

Ha ajándékba kapok házat, s kívánságimnak nincs vetve szoros határ, akkor legtöbb ablakimat tüköruveggel óhajtanám ellátva lenni, mert ilyeseken keresztül mintha minden akadály nélkül szabad légbe volna a tekintés, holott közönséges, jóllehet tiszta tábláknál, egyenetlen és így

némi árnyékot vető voltuk miatt, e bájteli csalódás nem létezik. Midőn azonban határozott árú privát lakrúl van szó, hol egy-egy bizonyos kellemnek határtúli bírását csak számnélküli egyéb kellemeknek okvetleni elmulasztásával vásárolhatjuk meg, ott józanul csak a vidék s a háztulajdonosnak foglalatossága s életmódja határozhatja el: tüköruvegért méltó-e némi más kellemeket áldozni fel vagy viszont. Ha a kilátás hamuszínű, kopár mezőkre és homokbuc-kákra, mocsárokra, székes tavakra vagy átelleni ronda utcásorokra szolgál, s újság, könyv s olvasás nem nagy szerepet játszik a háznál, akkor tüköruvegre legkevesebbet is költeni hibás számolás, mert ily körülmények között szinte kellemesb minél kevesebbet látni; ha ellenben kristál vizekre, lombos erdőkre s regényes hegyekre nyílik a kilátás, vagy a mindig változó tengernek sokszínűségére, és tudomány és művészet szeretete lakja a házat, akkor megint, ha nem többet, de legalább a műzsáknak szánt termet tüköruvegeken világítani keresztül, úgy látszik, mintha nem volna leghiányosb számvetés (combinatio). Angliának szinte egy lakja sincs - csak egy kissé nagyobbacska tehetségnek bélyegét viselő -, mely különösen tudományi célra rendelt teremnek lenne híjával. Neve ennek library - könyvtár, de egészen más színében jelenik meg, mint a kontinensnek általános könyvtárai, melyekben a műzsák mintha valami pompás sírboltba lennének temetve s így tőlünk elszakítva, midőn a kényelmes s gyakorlatilag elrendelt angol mintájú könyvtárakban közöttünk látszanak élni. Nem is fejlik ki azért idomtalan palotákban fényesen elrendelt könyvsokaságból nevezetes haszon soha is, sőt sokakra nemritkán oly behatást gyakorol, mint méhekre az igen is nagy kas, melyben - mint tapasztalás mutatja - azok, mintha „kétségbeesve az elvégezhetésen”, soha nem dolgoznak. Semminek látszó különbség mily ellenkező következményeket vonz maga után! A természet útmutatása szerint szabott karban mennyi élet, pezsgés és szorgalom, s mily kétségbeesés, tespedés és haláli csend viszont a természetelleniben! Az igen is sok rendszerint s kivált eleinte csömört okoz, s noha felette sokat elbír az emberi fő, még sincs veszedelmesb, mint annak egyszerrei túltöltése; mert valamint ritkaság roppant könyvtáraknak kiterjedt s nagy haszonvételét tapasztalni, úgy nem egy ifjúságban túltömött főnek végsorsa nem mindig „zavar”, hanem az elfelejtésnek és hozzá többé nem adásnak következtében az üresség.

VÍZLAKI: Mintha csak nemrégiben teljes erőben s még most is félig-meddig divatozó nevelési tervét festené a magyar tehetősnek(!), kinek ivadéka rendszerint 6 esztendőskorában latinul s úszni etc. soha vagy 40^{ik} évében tanult.

SÁRGA ÚR: Ez baj... s a természettel visszás; mi is egyébiránt bizonyosan segít, az egy kissé elterjedtebb divatú s nemcsak bőrben kötött, de vérben átment „könyvtár”, kivált, ha elég tágos ablakokon s homályos üvegtől fenn nem tartva hathat rá a külvilág. Mi okból, s mert lakmintánkat kies tájban képzeljük s oly háznéptől lakva, mely tudománynak s szépművészetnek barátja, könyvtárunk kettős ablakát „tüköruveggel” látjuk el.

Az ablakok s ajtók száma, de kivált nyílásaiknak alkalmazása és holléte felette erősen folyik be a terméknek több-kevesebb lak-kellemenre. Mert valamint szagtalan-ságot, füst- és gőznélküliséget érni el az életnek minden szükségéi közt megbecsülhetlen kellem, az építési mesterségnek egyik fő feladása, hogy nagy világosságot s könnyű szellőztethetést nyerni minden légvonatnak elkerülése mellett, kimondhatlan nyereség s nem kisebb feltétele a lak-elrendelési ügyességnek. Két ablak, két ajtó s így négy nyílás egészen elronthatja egy másképp tökéletesen elrendelt s tágos teremnek lakhatási kellemét, midőn éppen annyi ajtó s kétannyi célszerűen helyezett ablak egy sokkal kisebb teremnek csak neveli báját. Minek eszközzésére s a rossz alkalmazás elkerülésére fő szempont, amelyre eléggé nem vigyázhatni, hogy a falak, mennyre lehet, el ne diriboltassanak, s minden terem nagyobb kisebb arányban mindig valami, ha szabad mondani, „zsákfélét” képezzen. Legyen például az első esetnek felvilágosítására valami teremnek két oldala egy-egy ablakkal s két oldala ismét egy-egy ajtóval s mindig középen kettévágva, s minden bizonnyal vagy felette sötét lesz az, ha tágos, vagy tűrhetetlen légvonatú, ha parányi, s mindenesetre hiányosabb a bútorok elalkalmazására nézve, mint oly

terem, melynek a második eset kitüntetésére egy oldalán két kettős ablak létezik, s ezekhez közel jobb s bal oldalra ajtó - mi által ezen érintett két oldálnak nagyobb része az egész negyedik oldallal szakadatlan egybenfügg s oly „zsákfélét” képez, mely minden légvonattal ment, s melynek kellemét inkább csak a mindennapi gyakorlat bizonyíthatja váltig meg. A közönséges termeknek legnagyobb része, mint Magyarország[on] tapasztalám, így van elszabdálva: ajtó az ambitusról, jobbra s balra ismét ajtó a szomszéd termekbe, s két ablak az utcára vagy udvarba; sarkszoba pedig: két-két ablak egy-egy oldalon, s két ajtó a másik két oldalon, s mi legnagyobb hiba: az ajtók és ablakok mindig szorosan az oldalfalak közepén keresztül, miáltal a legnagyobb terem is oly alkalmatlanná válik, hogy abba - mert szinte nem marad „sarka vagy csak hosszabbacska falzata is” - sehová sem állíthatni légvonattal menten sem ágyat, sem író-telepvényt, se semmi egyebet.

VÍZLAKI: Számtalanszor volt benne részünk etc, de ilyeseknek jobb lábra tételét nem eszközölhetni elég csínján, valamint egyáltalában a nagyobb kellemek utáni vágynak felébresztését se, mert sokan azt hiszik, s tán úgy is van, hogy nagyobb kényelemmel az elpuhulás jár karöltve, s ki légvonattal fél, tán ellenségtől is fél sat.

SÁRGA ÚR: Ily veszélytől legkisebb előmenetel sem ment, s az vagy azon nép, mely azzal szembeszállni nem mer, meg fogja tán óvni magát némi rossztól, de viszont mindazon jobbtól is elesik, vagy csak minden nemzetek után jön birtokába, mely a nagyobb csinosodásnak gyümölcse, s az emberi létnek egyedül ad némi becset. Vagy állati mód kell tehát tengeni s földön csúszni-mászni örökleg, vagy a csinosodás és felemelkedés veszélyibe ereszkedvén, mennyire lehet, bölcsességgel kormányozni annak sorsain keresztül. „Nagyobb kellem - mondják - kényessé tesz”; valamint: „Birtok utáni szomj - mint állítják - a lélek felemelkedését gátolja.” De ha ez igaz, akkor a legegyszerűbb ágy, a legkisebb hajlék, de még a legdurvább ruha is elkényesít, s még a legszükségesbnek keresése is ellenzi a lélek röptét. Mily képtelenség, s szoros hirdetői tudományilag bonyolódnak belé, mert ugyan hol azon határ, mely kényelmet kényelemtől s szorgalmat szorgalomtól oly tisztán választhatna el, miszerint az innen fekvők az emberi nemet nem puhíthatnák meg s lelkeiket nem bilincselhetnék le, a túl fekvők pedig igen? Az emberi nemnek baja nem előmenetelében vagy előmeneteli szomjában gyökerez, de azt legfőképp az előítéleteknek azon számtalan „mindig volt, mindig van s mindig lesz” sáfárának köszönheti, kik vagy az egész emberiséget csak agyagnak tartják, melynek szükségai egyedül földiek, s melyet akármicsoda formákba gyúrhatni, vagy kik a halandónak földi tulajdonit örökleg felejtvén, Pegazusról soha nem szállnak le, de azon minden formákon túlszöknek, s az egész emberi nemet maguk után vonhatónak hiszik.

Az ember mitől nem fél, ha józan? - kérdem. „Attól, mivel jó sikerrel megvívni gondol vagy legalább sejt.” Nem fél a tűztől biztos lakban, tengertől célirányos hajón, oroszlántól felfegyverkezve, ellenségtől készületére s erejébe bízva sat. S ha némi erős inak vagy rövidlátók, kik nem képesek előre felfogni a veszélyt a szónak szoros értelme szerint, nem is félnek - mint szokás mondani - „árnyékoktól”, még ezek is „tartanak” legalább olyastul - s annál erősen a nagy szám -, mivel sikeresen megvívni nem bíznak; s annyival nagyobb mértékben, minél kevesebb győzelem-hihetőséggel lépnek veszély közé, s viszont. Ha rendszerint egy nem fél egytől, sőt többtől se, természetes, mert erejébe, ügyességébe s *minden*ekfölött lelkesedésébe, mellyel végre *mindent* legyőzhetni, *minden* jobb ember bízik; ha ellenben nem tart tűztől puskapor közepett, tenger habjátul lélekvesztőn, ragadós állatoktól fegyvertelen, s nem fél egyesült diszciplinált erőtől készületlenség s eloszottság közt, hanem ilyeseknek handabandakint homlokegyenest rohan, az nem bátor, sőt még vakmerő sem, de örült vagy valóságos dühönc, tökéletes eszeveszett. S ha ez áll, akkor ugyanaz felette tarthat légvonattal, ki nem fél ellenségtől, s viszont; amennyiben tudniillik egy cigánylakba kerül téli viharban, vagy jól elkészülve készületlen nápoliakkal ütődik egybe, s megfordítva!

Állati tulajdoni közt vajmi gyenge az ember, s csak kifejtett lelki tehetségei teszik hatalmassá, s azért legkisebb különködés nélkül mindent egyedül azon sokszor hallott témával: „semmitül se félj”, legyőzni akarni nemhogy jeles tulajdon vagy éppen erény volna, de sokszor, midőn legkisebb előkészületre sincs állítva, nevetségessé válik, s vak légyre emlékeztet, mely handabandái közt elvégre levesbe esik, gyertyavilágba röpül, vagy valami ilyenmű dicső és hasznos véget lel.

Kényelem keresése tökéletesen ellágyíthat ugyan, nincs kétség, valamint birtok utáni vágy minden nemesnek kifejlését is akadályozhatja, de másrészlül felerősíthet kényelem megint leggyengébb alkotású testet is, s azt új munkára ismét alkalmassá teheti, mire „gond és kényelem” nélkül képes nem volna többé; szintúgy, mint kivívott birtok azelőtt csak „fohászkodó” s hazájának „minden jót kívánó” érzelőjét is „cselekvő” s hazájának „sok jót tevő” polgárjává emelheti. Minden az alkalmazástul függ, s mily sorban áll a kényelem s munka, a vagyon keresése s a halhatatlanság utáni vágy - szóval: a lélek-e az úr vagy a test. S azért igen megférő ugyanazon egy személyben hős viselet csatamezőn s félelem légvonattul, s kivált légvonattul, mely, mint a tapasztalás mutatja, lassú méregként sok derék alkotású testet tönkretett már, mely tél közepette épen, sőt még gyarapodva is kiállá a szabad légnek fuvalmit.

VÍZLAKI: Bizonyosan, s nem is mondom azért, hogy kényelmet ki kellessék kerülni vagy birtok után nem fárodni - hanem mily szükséges ilyeseket csínyján pendíteni meg, mert az ingadozó sokaság, mely, mint bortul mámoros, rögtön egy túlságbul a másikba szokott tébo-lyodni, könnyen minden határon túl egyszerre a legtermészetesb(!) szkítaságbul is a legmes-terésesb szibaritizmusba léphet át. Katona lévén sokszor hevertem a pusztá mezőn; utazá-saim közt pedig nemritkán minden kényelemtül el valék tiltva, s még most is, noha szinte fél század lebeg már fejem fölött, 5, 6 napot, de még annyi hetet is ellehetek gyengélkedő egészségem dacára minden kényelem nélkül, de annak utána ugyan megkívánja testem a gondot s ápolgatást. Nincs is azért, tudtomra, Magyarországon senkinek is egyéb kellemek közt oly hosszú s széles ágya, annyi szőnyege sat., mint nekem, mit sokan - kivált erős test-tartásúak s még inkább soha semmi nagyobb hánykódásban nem bocsátkozók - mint elpuhu-lást már sokszor ócsárlának, sokan ellenben, mint „utánzásra méltót”, tüstént magokévé tévők, azon különbséggel mindazáltal, hogy én - engedelemmel legyen mondva - ilyen kényelmeket csak úgy használok, mint agyag-voltom helyreállítóit s új erőre edzőit, ők pedig mint létük legfőbb célját. S ekképp saját tapasztalatombul tudom, mily kevesen fogják fel azon árnyék-latot, mely a testnek s léleknek szükségei közt létez, s mennyire főr össze a legpezsgőbb férfiúság a legnagyobb kényelemmel s a legfelemelkedtebb hazafiság a legfelhalmozottabb kincsekkel, mit a világnak legcivilizáltabb nemzetei minden tagadást kirekesztőleg bizonyít-nak, midőn viszont számtalan elkorcsosult s minden férfiúságát veszített népet tapasztalhatni, melytül a legközönségesb kényelem is távol, s hol hazafiúi, minden egyéb céltul tiszta tett úgyszólván ismeretlen dolog.

SÁRGA ÚR: Mit Ön állít, rég felszentelék azt már az emberiségnek évkönyvei, s a mélyeb-ben gondolkozók rég elfogadák axiómául, hogy mind egyes, mind nép úgy éri el a lehető legmagosb földi fokát, azaz dicsőségét, szerencsáját és belbecsét, ha mind lelkének, mind testének megadja - ha úgy szabad mondani - a „magáét”, amivel azonban még fele sincs elvé-gezve, mert legfőbb - s ekörül forog az egész -, hogy se lelke, se teste ne legyen egy cseppet is felejtve, de mind egyik, mind másik, agyag és halhatatlan tulajdona szerint, oly kifejtésre s hatalomra bírattassék, mennyire egyesült voltukhoz képest csak emelhetők. Lelki gyakorlat (geistige Übung), gimnasztika; fölemelkedés, kényelem; munka, nyugalom; állhatatos türelem, öröm sat., sorban s mindig változva, ez a természeti s azért egyedüli rendszer, s ha eddigelő sok előtt titok, csak azoknak vétke, kik szerencsésb állásaiknál, nagyobb tehetségeiknél s által-jában kedvezőbb körülményeiknél fogva úgyszólván kezeikben tartják *hazafiainak* irányzatát, kifejlését, s kik józan példaadás helyett: „miképp kellessék az égnek, de a földnek is élni” - csak ritkán bírják egyeztetni e kettősnek látszó s valóban kettős, de bennünk mint emberekben egye-

sült célt; s így rendszerint se lelki hatásuk, se testi erejük nem nagy, mi okbul példaadásuk is csak ritkán jó; s a sokaság, mely mindig hajlandóbb követni az állatit, mint lelkit, ahelyett, hogy nyers erejét kiképzett hatalommal váltaná fel, veszi az elsőt s nem osztózik a jobb cserében.

Ön tág ágyát hozá fel, s azért - jóllehet ilyes kellemekről akkor kívántam volna inkább említést tenni, mikor az ingatlan ház-kényelmekről már bővebben előadám nézetimet - vegyük éppen az ágyat annak megmutatására, hogy kényelemmel koránt sincs elszakítlan egybeköttetésben az elpuhulás, s éppen az ágyat azért is, mert ha valami, tagadhatatlanul annak kigondoltabb volta mozdíthatná leginkább elő az „alvást, heverést s tunyaságot” a szónak minden értelmiben. Olaszország, mint tudva van, általánosan véve felette kényelmes ágyakkal bővelkedik, s ím, a rosszhoz szokott vagy erőtül s ébredéségtől pezsgő „politikus” rögtön anatómát kiált a tág s kényelmes ágyra! S miért? Mert esze ilyféle szillogizmus fonalán jár: „Az olasz általánosan véve ellágyult, asszonyos nép; ágya pedig nagy s puha... tehát Isten őrizzen ilyestül! de férfiúi öntudatban ezentúl is szűk, rövid s kőkemény nyoszolákban szenderegjünk.” Vizsgáljuk azonban Franciaországnak s Britanniának ágyait - s mit fogunk találni? Hogy ott az ágyak általánosan véve, kivált a szigetek, szintoly kényelmesek vagy tán még kényelmesek, mint az olaszországiak, jóllehet egyik, mint másik nemzetet tán mindennel, de elpuhult, elasszonyosodott léttel csakugyan nem vádolhatni.

Én sem vagyok jó és kényelmes ágyú nemzetnek szülöttje, hazámban sem bírták még tisztára hozni s illő méltánylatra venni az embernek kettős természetét; én is fiatal valék, ki elfogultságok közt felnőve sokszor olyasokban kerestem dicsőséget, miben semmi sincs; saját testem is erős vala, mely csak sejdíteni sem engedé a gyengébb alkotásnak gyarlóságait vagy kopottságait a meglettebb kornak, s azért igen értem, Magyarországon is mily képzelmelek létezhetnek ilyes tárgyak körül. S mondhatom, sokáig voltam rabja ilyféle „velőzavarékoknak”, míg végre katona létemben, hol angol ellenséggel vala dolgunk, egyszerre, mint Szent Pál, villámként tapasztalám megtérésemet. Szemközt álla a két had. A miénk puszta ég alatt, rosszul ruházva s még hiányosban táplálva s közönségesen virrasztva és fütyörészve, de telisded-teli becsület-érzéssel, s ittas győzedelmi lelkesedéstül. Az angol viszont sátorok alatt kényelmes ágyakban, telisded-teli jól töltött éjekkel s bő eledellel s nem kevésb becsületérzéssel s dicsőségi ittasággal, mint mi - csak hogy náluk ezen érzéseknek húrjai nem valának olyannyira s szinte szétpattanásig felvonva, mint nálunk, minthogy testüket naponkint felerősíté s új erővel tölté bé mindazon kényelem, melynek - akárki mit ábrándoz - koporsóig csak rabja marad a test, a mi csontvázainkat ellenben jobbadán csak a lélek tartá fenn! Ők délelőtt reggeli-, délután ebéddel végezve, éjjel vacsora után harcoltak, mi pedig rendszerint mindig mindezek előtt! Mi lőn következése? Hogy mi elvégre rövidebbet húzánk, mert a legelhatározóbb pillanatokban, mikor a közönséges bátorság nem elégséges, de csak a legnemesb elszánás vívhatja ki a nap sikerét, mindig s már oly rég felvont lelki részünk nem bírja többé fenntartani lankadó testi erőnk, ők pedig fizikai jólléttül szünetlen melegítve nem valának kénytelenek lelki rugókat mindennap s minden alkalommal koptatni. Ki katona volt, s veszély közti érzésnek árnyéklatit gondolóra vevé, nem fogja tagadhatni, mennyit ér s mily hatalmas a kinyugodott, jól táplált ember csata napján, s mennyire teszi egyedül testi jóvolta és egészségi melege minden hivatkozását lelki tulajdonihoz feleslegessé, midőn a kifáradt s kikoplalt csak ezekben leli „előmozdítóját”. Ellenvetéek ugyan, miszerint nem ritkán s kivált a volt századnak végén, Franciaországnak légioi mindenben szűkölködve s úgyszólván csak lelkesedéstül táplálva Európának legkihízottabb seregein könnyű diadalmat nyerének; s ekképp nem lehetne állítani, „hogy lelkesedésen jólét győzhessen”. Bizonyosan nem, mert a lélek mindig s mindenben legyőzi a testet, s kivált a kifejlett lélek, mely nem annyira alapítja legfőbb erejét arra, mit rendszerint lelkesedésnek, entuziazmusnak szoktak - tán hibásan - nevezni, hanem leginkább tulajdonai által gyakorolja azon földi, legnagyobb hatalmat, melynek elvégre minden hódol, s miket előkészületnek, tudománynak, rendszernek, szóval bölcsességnek neveznek. E jókat

érintő szót: „lelkesezés”, a közhasználatban annyiszor alacsonyíták már le, midőn pillanati felhevülést, öntúlbecsülési kérkedést, éles szavakat s nagy lármát biztos teremben távul veszélytül, sőt néha még a szőlőnedvnek gyalázatos okozatját is annak nevezék, hogy arra, mit én akarok kitenni, „lelkesezés” korántsem elégséges.

Huszítsanak például valami durva, de „lelkes” sokadalmat ugyanazonegy számú lelketlen és szintoly műveletlen sokaság ellen, mit tudniillik a közértelem szerint lelkes- s lelketlennek neveznek, s tagadhatatlanul az első lesz a csatapiac. Huszítsák azonban éppen azon sokadalmat, vagy mi még több: üssen ez maga jószántábul, sőt fanatizmustul vezéreltetve előkészült s tudománnyal elrendelt nem nagyobb, sőt még kisebb számú egy soron állókra, s bár legkisebb „lelkesezés” - tudniillik mit annak szoktak nevezni - se legyen köztök, s hasztalan vég vagy visszatolatás lesz elmúlhatlan sorsa. A lelkesedés mintha sok földi salakkal lenne egybenkeverve, s szapora fellobbanása s szintoly szapora elcsendesülése mintha az indulatnak és mulékonyságnak viselné címét, éppen annak, mi legellenkezőbb a valóságos „lelkivel”, s így mintha az úgynevezett legmagasb lelkesedés csak fejletlen, durva (barbár) nemzeteknek lenne kulminációi pontja - nekem legalább úgy látszik -, midőn tán a nagylelkűség vagy inkább „lelkiség” az - ha Ön a kitételt azon értelemben akarja venni, mint én vetetni óhajtanám -, mely az emberiségnek legmagasb álláspontja, s az, honnand - habár észrevehetetlenül - kormányoztatik a világ. Arkhimédészrül, Galileórul, Newtonrul például, s az emberiségnek ily valóságos „előjáróirul” nem szokták mondani, mily lelkesedéssel futották pályájokat, mert ily kifejezés, melyben, akárki mit mond, mindig valami hirtelenkedés (praecipitatio) s egyoldalúság lappang, nem adná azon hideg megfontolásnak, mindenoldalú kifejtésnek, szóval azon absztrakciónak, lelki elkülönözésnek értelmét, melybe merülni képesek valának az istenségnek e kedvencei, s honnand annyi dús igazsággal megrakva térének embertársaikhoz vissza. S így, ha lelkiség az, mi embert úgyszólván magamagán emel túl s az agyagnak parancsol, akkor megesik sokszor, hogy éppen a legnagyobb lelkesedéstül pezsgő erőlködések a legkisebb hatásúak, s hogy ott, hol legtöbb „lelkesezés” mutatkozik, tán legkevesebb valóságos „lelki” van. Bábel tornya építése körül oly lelkesedés vala, mely a magos egekig emelé tervét. Mi lön következése? Rom; mert nem alapult „lelkiségen”, azaz a léleknek kifejtett tulajdonin, hidegvérű megfontoláson, célirányos előkészületen, a nehézségek meggyőzéséhez józanul szabott erőkön sat.

Ha az előítéletek terhétül roskadó, se lelki, se testi tulajdonit ki nem képző nyomorék tehetéseit egyedül jobb ágyak-, élénkebb ízű eledeleknek s egyéb ilynemű kellemeknek fenntalálására szenteli, vagy azok már fel lévén találva, homlokegyenest rohan azokba, s ily süllyedés közönséges lesz - „jaj” akkor azon népnek, mely ily útnak indul, mert isteni soha nem emelkedhetik keblébül többé. Ha ellenben az önismeret, mely egyedül a lelkiségnek lehet győzedelme, tisztán állítja elénk, mennyivel erősb a léleknek hatása is egészséges, izmos, virgonc testben, mint gyengélkedőben egyeseknél s így annál inkább „egész nemzetnél”; s mennyivel fejlődik ki nagyobb erőre s tartja magát fenn nagyobb erőben a test a gimnasztikának s majd megint kényelemnek s így folytatva természetünkhöz szabott józan aránya közt, mint ha egyik vagy másik túlságba esnének, s ha ily nézet egész község úgyszólván nedv- s vérébe megyen át, akkor megint azt kiálthatjuk fel: „Üdv azon népnek, mely az örök természetnek ezen útján jár, mert keblébül minden fejledez, mi emberek közt szép és irigylésre méltó!”

Itáliának ágyai felette kényelmesek, s az eldiribolt nemzet elpuhult; Franciaország- s Britanniának ágyai azonban még kényelmesbek, de se egyik, se másik egyesült hazában elpuhultságnak legkisebb jelei se mutatkoznak; s ekképp nem a kényelem az, hanem valami más, mélyebben gyökerező kell az elasszonyodás okának lenni. S ugyan mi? Semmi egyéb, mint „lelkiségnek” híja, azon ismeretnek tudniillik, hogy míg ember ember - legfőképp közönségeket tekintve, mert egyes kivételek mindenütt vannak -, se lelke nem emelkedhetik legmagosb fokára testének kifejlése nélkül, se teste lelkének lebilincselése közt.

Felhozott megtérésem óta - minekutána többé nemcsak idegen nem voltam a „megérdemlett kényelemtől”, az olyastul tudniillik, mely fáradság and exhaustion utáni, sőt olyasba szívesen is engedőztem, mert minden határon túl vala alkalmam tapasztalni, mennyit nem bír el a leggyengébb alkotás is célszerű komfort által felerősítve, számtalan eset, de különösen egy, még inkább megerősített új hitemben. Sok évekkkel ezelőtt keleti tájakban utazván valami fiatal magyarral hozott egybe a véletlen. Minden szépnek elfogadására tárt keble, de kiváltéleti gyakorlatlansága néhány fokkal mindig magasabban tartá felfogási, nézeti s cselekvési irányzatát, mint amilyen fokon annak férfiúhoz illőleg - a szónak legmélyebb értelme szerint - állania kellene; midőn saját keblem viszont - több mint egy reménytől kijátszva s a tapasztalásnak keserű serlegét sokszor fenekéig kiürítve, rendszerint összenyomódva - mélyen állott a fagypontra alul. Ily különböző hévmér mintha nem illett volna össze, s mégis - volt-e azon okbul, hogy utunk egy vala, s könnyen ki nem kerülheténk egymást, vagy hogy éppen vérünknek különböző hévfoka adá meg ismeretségünk legnagyobb érdekét s varázsát, elég - csak nemsokára elválhatlanok levénk, vagy inkább „az utazási mesterséghez nem értvén”, ő egyedül a régi bölcsnek bélyegével utazott - omnia [mea] mecum porto -, midőn én, újszerű, de tapasztalt vándor, jóllehet kicsi rétegben (Umfang) mindazzal kísértetem magamat, s e közt egy kis ágy játssza legnagyobb szerepet, mi testem felerősítésére szükséges vala, s mi mindössze körülbelül egy mázsát nyomott, s ekképp egy lóra könnyű teher, legsebesb utainkba sem vala nagy akadály. Ilion titokrejtett maradványai, Szardesz bájköre, de mindenekfölött Athén s Spárta szent erekléi meg nem szűnő költészeti elragadtatásban ringaták a fiatal magyart; a zarándokságunk elején, meghiszem, oly édeni pillanatokban részesült annyi dicsőtől ittas lelke, mint amilyenekre én, a zordonabb valónak oly sokszori tanúja, nem valék többé képes! Meg nem szűnő kacajának tárgya is voltam azért, s se kéréseim, se intésem, de még példám sem hatott rá: „Venné földi részének is gondját, s ne lakna mindig fölkhőkbe!” - sőt magam körüli kis szorgalmim alacsonyodásnak, puhaságnak etc. nyerek címét. Csakhamar fellépett ellene azonban a nagy természetnek bosszúja, mely embert, míg ember, földi köréből tökéletesen kilépni soha nem enged büntetlen; s midőn napesti nyargalás és gyalogolás után, sokszor délnek legforróbb sugarai alatt, én úti ágyamban minden nedvességtől s kivált féregtől - melynek különféle sokasága keletben a legelevenebb képzeletet is felülmúl - ment valék, s ekképp új s új erőre edzé testemet a rendes nyugvás, fiatal magyarunk éjet virrasztott éj után, mert valamint annyiakban legközelebb áll a rút a legfelségesbhez, úgy nyomorogta ő is undok férgek közt éjeit azon napoknak keresztül, melyeket a legdicsőbb emlékezetek közt élte[!] át, minek végkövetkezése az lön, mert practice a dolgot felvenni sehogy sem akarta, hogy ifjunk ínlázba esett, s vajmi közel volt régi Hellaszban temettetni el, minekutána váltig részesült ugyan - se tengel körül forog a dolog - az eddig volt legnagyobb emberi dicsőségnek álmaiban, minekelőtte azonban legkisebb hasznos tett, de csak egy élő fának ültetése által is megjelelte volna földi útját! S ugyan „lelki bőségnek”, lelakiségnek lehet-e nevezni ily maga-nem-ismerést, ily magáru l elfelejtkezést, ily megvetését a természet rendszabásinak? Nem, nem, ki magával s magáru l nem gondol, ábránd marad az örökleg. Vannak ugyan kivételek, s nem egy nagy ember vala már, ki lelki absztrakciói közt sokszor tökéletesen elfelejtkezett agyag voltáru l, s új irányt ada az emberiségnek, valamint másrészu l nem egyet, nem kettőt, de sokat ismerek, kit oly erős alkotással álda meg a sors, miszerint minden földi bényomásoknak ellentállhatni látszatik. Egész községet, egész nemzetet illetve azonban mindig axióma lesz, hogy az, mely magával s magáru l nem gondol, vagy puhavelejű, vagy kötelesség-felejtett sokadalom és semmi egyéb. Fialat magyarunk lassan megint fellábolt - akkori gondjaim körü lte sokak valának -; mi történt azonban azóta véle: nem tudom; meglehet, felvett egyoldalú irányát követvén, mint a mesének agara, kattankóru l-vadászat közt legjobb erejét kilihegé, örökkön-örökké elszalasztván a nyulat, vagy más túlságba esett, s magáru l lökvén az élet költészetét, az „ubi bene ibi patria” himnuszát intonálta, vagy végképp - s ezt remélem - átlátni tanulta s a szerint cselekszik, hogy mindig légben nyargalni gyávaság,

szünetlen földön csúszni ellenben gyalázat; s ekképp sem azokkal nem tart, kik mindig hevernek s a legkisebb mozgástul is borzadnak; sem azokkal, kik viszont szünetlen repülnek, s bár a leghamarább csírázó magnak sem engednek még csak megfoganzásra is időt; sem azokkal, kik kéjek megvetésében s kellemek megtagadásában hiszik Magyarországnak géniusát felkelni; sem azokkal, kik a magyar nemzetet már holtnak vélik, vagy inkább ezen kísérteti gondolattal el akarják magukat ámítani, mert így minden kötelességtől, minden további gondtul anyaföldük körül feloldva, nyugodt lelkiismerettel, minden visszatartás nélkül eredhetni a holt haza boncolásához sóvár kányaként; sem azokkal, kik tán jószándékú, de lágyvelejű viszkegységű vagy hiúságtul indítva, maguknak hírt s nevet akarván szerezni, mindig Curtius szerepét kívánják játszani, s állításuk szerint még bőrüket is feláldozni lennének készek a hazáért; sem azokkal, kik ily ábrándazók iránt legkisebb kíméléssel sincsenek, sőt ellenkező és sokkal nagyobb bűnbe esvén, közjóru, hazai áldozatrul csak hallani sem akarnak - szóval nem azokkal, kik sem jó nyugváshoz, sem józan haladáshoz nem tudnak...

VÍZLAKI: De hát kivel fog tartani, ha mindezekkel nem - mert hiszen több-kevesebb kivétellel most szinte csak e két frakcióból áll Magyarország lakosa...

SÁRGA ÚR: Azokkal tartand - bármi kevesek legyenek is -, remélem s szeretem hinni, mert még mindig nagy részvéttel viseltetek iránta, szóval, kik a lelki felemelkedést józanul tudják egyeztetni az agyagnak szükségivel, kik hosszú s széles ágyat s ilyféle célirányos kellemeket használnak, s nem állatóságul, de lelkeségből, tudniillik azon igazságon alapítva, hogy restaurált, reformált test épebb, s ilyesben a lélek is szabadabb; kik a gimnasztikának minden ágait szorgosan gyakorolják, s nem azért, hogy erősebb állatokká, de azért, hogy derekabb férfiakká váljanak; kik mindenben előteszik a lelket a testin, de ennek is kedveznek, hanem csak annyit, mennyi[re] ez az elsőnek „szolgálatjára szükséges”; kik messzire tűzik ki hatásuk körét, s jóllehet egyetlenegy hasztalanul töltött napot is közvesztésnek hiszik[!], mégsem akarnak erővel mindent ma végezni, de holnapra s a hosszú jövődőre is hagyván valamit, és soha nem felejtik, hogy egy-két kivívott csata s aztán „semmi”, néhány napi vagy bizonyos alkalmokkal fel-fellobbanó honszeretet s annak utána megint „semmi” - jóllehet régi időkben, mesékben vagy egyes esetekben nagyokat mozdíthattak is elő - általánosan véve s kivált újabb időkben, most, midőn napról-napra kevesebb a mese és több a való, egy községnek, egy nemzetnek se váltak nagy hasznára, sőt részint magának a túlságnak, részint pedig azon elhidegülésnek s szapora fordulatnak következésében, melyek a túlhévet s fékragadást szokták felváltani, mindig több kárára, mint dicsőségére volt nemzetnek az érintett „majd akarok, majd nem”, a „majd igen is sok s majd megint igen is kevés”. Azokkal tart, kik a haladásnak emberi, de előkészület nélkül egy elhatározó lépést sem tesznek, hanem mint gondos hajós, bevárják a jobb időt; kik valamint szívből gyűlölik a féktelenséget, úgy imádják a polgári szabadságot, s ezt nemcsak magok, de az egész emberiség számára óhajtják; kik, jóllehet szigorú védői a sajátnak, oly lélekkel bírnak, hogy még Paradicsomba sem lehetnének megelégtültek, ha csak egyetlenegy embertársuk is ki volna belőle vagy az odajuthatásból tagadva; kik nem csak experimentumokat tenni, de sikert akarnak, s ennek elérésére a bölcsességnek s nem az indulatosságunk útján mennek elé; kik büszkék, de nem hiúk, kik tudniillik egy jó szót sem tudnak adni „magukért”, de oly önmegtagadással, annyi elszánt hazafisággal bírnak, hogy ha kell, a közjóért, a közelőmenetelért még „csúszni és mászni is képesek”.

ÉN: Biz így jó ismerőse, régi utazótársa, kedves Részleti úr, maga marad, két pad közt a földön.

SÁRGA ÚR: S ha maga marad is - mit egyébiránt igen kétlek, mert a Való, bármi sötét körülmények közt legyen is, végre mindig kivívja örök igazait -, valóban férfiuhoz illőbb s becsületibb helyzetben lesz, mint azok, kik soha maguk lábán nem állva s soha tulajdon szárnyain nem emelkedve...

Szerelem, szeretet

Tudtomra egy élő nyelvben sincs e két érzet oly tisztán és elhatározottan elkülönözve, mint a magyarban. A német például azt mondja: die Liebe ist ein Geschenk der Götter, és nem tudhatni, ezen „Liebe” alatt azon érzelmet érti-e, mely a két nemet egymáshoz szenvedelemre lobbantja, vagy azon érzelmet-e, mellyel a jobb ember az egész élő világi egyetem iránt viseltetik.

Pedig mily kimondhatlan különbség van e két érzelem közt! Mert valamint a szerelmes egyén tán magán kívüli nem szeret senkit és semmit, úgy viszont van olyan is, ki senkiben és semiben nem szerelmes, de azért mégis forró szeretettel karolja át az egész élő természetet.

Ha valami magasabb, világosabb lényt képzelünk, mint a gyarló embert, például egy angyalt, mely tisztábban lát, melynek tekintete messzebbre és mélyebbre hat, mint az indulatteli földi lakosnak szeme, veleje - gondolhatunk egy ily lényt „szerelmesnek”? Lehetetlen! Mert ily lény csak szerethet, de szerelmes soha nem lehet!

S ugyanis mert szerelmes csak a vak lehet - a látó ellenben egyedül vagy gyűlölhet, vagy szerethet.

A francia a l'amour által mind e két érzelmet még inkább egybenvegyíti.

Ámde hiány-e ez? Mert hiszen beszéd közben kiviláglik e két érzet különbsége és néhai ellentéte.

Igen, de csak circumscriptio által. És ez pedig mindig több-kevesebb zavart okoz. És azért e nyelvhiány nagy csorba.

Ki azon sok zavart és bajt ismeri, mely a szavaknak hiányos definíciójából ered, a mondottakat nem foga tagadhatni.

Legfőképp káros ezen elhatározatlan léte a szavaknak az önismeretnek tekintetére nézve. Az önismeretnek! Ezen legnehezebb, legritkább és mégis legszükségesebb észbeli gyakorlatnak.

Így van például a szerencse és boldogság fogalmakkal, melyek szintén mindig összekevertnek, és mely két fogalmak hasonlóul sincsenek egy nyelvben is - legalább amennyiben én tudom - oly elhatározólag, oly élesen elkülönözve, mint a magyarban. Ezekről később.

Az igen okos, tudniillik a tisztán látó és mélyen beható egyén soha nem szerelmes, s ha mégis azon is megesik néha-néha, csak akkor esik meg, mikor homály fedi szemét, mikor indulat zavarja velejét.

Az összekeverése e két érzetnek mindig számtalan kimondhatlan káros előítéleteket és ezekből szükségképp fakadó illúziókat és kicsapongásokat szült és szül máiglan. A középkori bajnoki képtelenség innen veszi eredetét. Ezen bitorlott költészeti varázsban fénydegélő ön- és világ-ámítás. És ez annyira ment, miképp sok még ma is azon hiedelemben szíja az ég legét és eszi mindennapi kenyerét, hogy a magasb, tisztább szerelem minden emberi tettnek, mely isteni eredetét viseli, a legpezsgőbb és legbővebb kútfeje; holott oly világosan, mint „kétszer kettő négy”, meg lehet mutatni, miszerint a szerelem - és ezt ne keverjük össze a szeretettel - soha legkisebb hasznát, jót, tartást és dicsőt nem szült, de csak kározt, rosszat, mulandót és dics nélkülit.

*

A magasb, a tisztább szerelem! Igen. Ámde önámítás és önkecsegtetés nélkül hol létez az! Sehol egyebütt, mint novellákban és képzeletben. Mert emberek közt - ép, a természetekből ki nem vekeztetett emberek közt, kik éppen azért, mert egészségesek, tudniillik egészek,⁴ soha nem képesek magokból kilökni állatóságukat, a drámának végső vége kevesebb-több felvonások - ich will sagen Theateraufzüge - után mindig és mindig a bába és a szoptatódajka szüksége leend, vagy a terméktelenség esetében legalább a kisasszonynak asszonnyá való átvarázslása.

És azon érzelem, melynek vége az emberi természetnek rendje szerint mindig ily állati, ily prózai, az volna, az lehetne az emberi dicsőségnek legmélyebb, legpezsgőbb kútfeje? Igen, azon dicsőségnek, mellyel az előítélet, az elfogultság számtalan bajnokot felékesít, számtalan bajnokot, ki szerelmi dühében embervérrel csillapítja le csatatéren buja viszketegét! Ámde nem azon dicsőségnek, mely Isten példája szerint nem ront, nem pusztít, nem öl, de alkot, rendez, teremt!

És ha igaz, hogy sikerrel néha-néha egy szerelmi dühös dönti el háborúban az ütközet napját - amit én mai napokban, mikor nem düh, de higgadt ész ragadja el a győzelmi babért, soha nem hihetek -, akkor még igazabb, miszerint a szerelem vaksága, mind háborúban, mind békében, többször igen, mint nem, a legmélyebb, legistenibb kombinációt is hiúvá, sőt csúffá teszi - és azon példabeszédet testesíti, mely szerint egy bolond több bajt, több kárt okoz, mint amennyit aztán ezer bölcs rendbe és kellő vágásba hozni képes lenne.

*

Ámde ha száműzzük a szerelmet, és ez érzetre anatómiát kiáltunk, mit fognak erre mondani hölgyeink, kiknek legmélyebb érzései nem a velőben, de a szívben veszik eredetüket?

A higgadtabb eszű hölgy, ki felfogja hivatását, mely nem abból áll, miszerint önállólag működik és hassen, hanem hogy az önálló férfiúnak lelkét felemelje, szilárdítsa, gondjainak árát könnyítse, osztja[!], s homlokának verítékét szerető kezeivel törölgesse, a higgadtabb eszű hölgy, ki figyelmeztet körültekint és észreveszi, mily prózaikus, sőt szomorú következmény lett csakhamar számtalan egekbe felemelő szerelemnek, az sokkal inkább lesz kielégítve és sokkal erősebben fogja szeretni, ha egy hozzá illő férfiú őt szereti, mint ha beléje szerelmes volna. Mert így fog magában okoskodni: az, aki engem szeret, az nincs valami varázs alatt, az nem vak, és ekképp tán akkor is fog még szeretni, mikor ifjúságom virágleveli el fognak hulladozni, testem ingerei hervadoznak, mikor nyavala, öregség ráncba vetendi fiatalságom rózsáit; a belém szerelmes ellenben, ki bennem csak tökélyt lát, ki engem, semmi hiányomat észre nem vevő indulatában, mint valami magasb lényt imád, mely lény az ő vak képzeletében minden emberi gyarlóságoktól ment, fog-e az engem akkor is szeretni, sőt nem fog-e nekem hátat fordítani, ha fogaim hullnak, ha sárgás szín váltja fel egykori fehér és rózsaszínű képemet, mikor barna hajfürtjeim egyenként kiesnek, vagy fehér színt öltenek magukra, mikor az esztendők sora fagyfaló kezét teendi egész létemre; ki fog akkor mint hű barát mellettem állni s az évekkel mindig nevedő bajaim közt fölöttem virrasztani: az-e, ki belém soha bolondul szerelmes ugyan nem volt, ámde engem mindig valódi szeretett és megbecsült, vagy az-e, ki ábrándjai közt engem a halhatatlanok sorába emelt?

Így fog a higgadtabb eszű hölgy okoskodni. Spedig a hölgyeknek legnagyobb része bír ily higgadsággal, ily tapintattal. Mert ha asszonyi gyengeségekhez képest jól is esik nekik a hízélgés, azért mégis igen tudják felfogni és megkülönböztetni az igaz szót a tömjéntől.

*

---

⁴ Egész, egészséges! Ezen szó által is kitűnik a magyar nyelv talpraesett volta.

És nézzünk körül! Mit tapasztalunk? Azt, hogy akárhány esetben az egykor tüzesen szerelmesek végre egészen elhidegültek, hogy elválva a férj ágyosokat, az asszony szeretőket tart, és az indulatteli szerelemnek boldogtalan ivadékaik élő atya és élő anyja közt mégsem egyebek, mint nyomorult árvák. Holott több mint több családi viszont látunk, melyet nem szerelem, de higgadt megfontolás kötött, s melyekben a megelégedés, a szerencse, a boldogság üti fel békelakhelyét. Hát ha csak egy rész hidegül el, míg a másik melegen érez, mi még közönséges eset, mi akkor a drámának vége? Vagy törött szív, ha az asszony az elhagyott, mert az asszonynak szerencséje, boldogsága egyedül a szívben feneklik. Vagy, ha a férj a kijátszott: torzkép, mely gúnykacajra gerjeszt, és kiolthatlan homályt vet a férfiúi méltóságra.

A szerelem nem lehet tartós, tudniillik ugyanazon egy személyt illetve, mert noha vannak példák, miszerint jó előrehaladt asszonyok még mindig bírnak oly bájjakkal, melyek felingerelhetik a szerelmes természetű férfiak idegeit, azért mégis teljességgel lehetetlen, hogy legjobb akarattal is valaki szerelmes legyen például egy fog nélküli, kopasz, 80 évű asszonyság bájaiba - holott a szeretet, mely legfőképp lelki tulajdonokat tárgyazza, nem múltékony, sőt azon percig nőttön-nőhet, mikor a halál kettévágja az emberi élet fonalát.

*

A házasodni akaró mily útmutatás után induljon, mily kalauzt kövessen, mily divatnak vesse magát alá?

Ennek elhatározása felette fontos kérdés, éspedig elannyira, mihez képest egy egész nemzetnek kifejtése, haladása, sőt egész léte többet és kevesebbet attul függ, hogy mily szokás, mily divat, mily modor szerint vettetik meg ott a családi élet alapja.

A töröknek lehet-e jövődje? Nem. Mert ott a családi élet egészen ismeretlen kincs, jóllehet ott e nemzetnek egyéb jó tulajdonai-, sőt lehet mondani, erényeihez képest az asszonyi nemmel általjánosan véve jól, szívesen, gondosan bánnak.

A töröknek csak úgy lehetne jövődje, ha a nemzet élén egy új Szent István támadna, ki haszontalan, gyermekes, sőt káros újítási viszketeg helett egy ütéssel emancipálná az egész nemzetet Mahomet, a nemzetnek asszonyi részét pedig a férfiak zsarnoksága alul.

Azon népekről nem szólok, amelyek az asszonyt még alantibb fokon tartják, mint a török nép az ő hölgyeit, mert hiszen azok közt, némi gyökeres átváltoztatások nélkül, a haladás még lehetetlenebb.

S ha csudákat szült a keresztnek jele - mit hiába tagadnók -, akkor tán legbámulandóbb az, mihez képest valódiilag csak a keresztnek varázsereje s isteni eredete szülte azon családi élet sokszerű bájait s boldogságát, mely családi életnek lehetőségét, sőt létét egy nemzet, még a római és hellént is ideértve, nem ismerte, de csak nem is gyanította.

Tekintsünk a keresztény népekre, mert többet-kevesebbet csak ezek közt él vagy lappang a haladási szellem.

-&-